que sais-je?

Τι ξέρω

ALBERT SOBOUL

Η ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Ἐκδοτικός οἶκος
ΙΩΑΝ. Ν. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΘΗΝΑΙ

Η ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

«ΤΙ ΞΕΡΩ;»
Η ΠΥΞΙΔΑ ΤΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΓΝΩΣΕΩΝ

'Αριθ. 109

ALBERT SOBOUL
Καθηγητή της Φιλοσοφικής Σχολής
και των 'Ανθρωπιστικών 'Επιστημών τοῦ Clermont - Ferrand

Η ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Μετάφραση: ΚΩΣΤΑ ΖΑΡΟΥΚΑ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
ΙΩΑΝ. Ν. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ
ΣΤΟΑ ΑΡΣΑΚΕΙΟΥ - ΑΡΣΑΚΗ 6
ΑΘΗΝΑΙ, 1967

Τίτλος πρωτότυπου :
LA RÉVOLUTION FRANÇAISE
Αὔξ. ἀριθ. πρωτότυπου : **142**
'Εκδότης πρωτότυπου :
LES PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΑΙΤΙΕΣ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ ΤΗΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ

Ἡ Ἐπανάσταση σημειώνει τὴν ἐμφάνιση τῆς ἀστικῆς καὶ κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας μέσα στὴ Γαλλικὴ Ἱστορία. Τὸ πιὸ χαρακτηριστικό της γνώρισμα εἶναι ὅτι πραγματοποίησε τὴν ἐθνικὴ ἑνότητα τῆς χώρας, μὲ τὴν κατάλυση τοῦ δεσποτικοῦ καθεστῶτος καὶ τῶν φεουδαρχικῶν προνομίων: ἡ Ἐπανάσταση, κατὰ τὸν Tocqueville, στὸ ἔργο του «Τὸ Παλιὸ Καθεστὼς κι ἡ Ἐπανάσταση» (Βιβλίο ΙΙ, Κεφ. Ι), «εἶχε γιὰ κύριο ἀντικειμενικὸ σκοπὸ νὰ ἐξαλείψει παντοῦ τὰ κατάλοιπα τῶν μεσαιωνικῶν θεσμῶν». Τὸ ὅτι κατάληξε στὴν ἐγκαθίδρυση μιᾶς φιλελεύθερης δημοκρατίας κάνει ἀκόμα πιὸ φανερὴ τὴν ἱστορική της σημασία. Ἀπ' αὐτὴ τὴ διπλὴ ἄποψη, καὶ κάτω ἀπ'τὸ πρῖσμα τῆς παγκόσμιας ἱστορίας, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν τὸ κλασσικὸ πρότυπο τῆς ἀστικῆς ἐπανάστασης.

Ἔτσι, ἡ ἱστορία τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης παρουσιάζει δυὸ σειρὲς προβλημάτων. Προβλήματα γενικά: ἐκεῖνα ποὺ ἀφοροῦν τὸν ἱστορικὸ νόμο τῆς μετάβασης ἀπ' τὸ φεουδαρχισμὸ στὸ νεώτερο καπιταλισμό. Προβλήματα ἰδιάζοντα: ἐκεῖνα ποὺ ἀφοροῦν τὴν εἰδικὴ διάρθρωση τῆς κοινωνίας στὸ τέλος τοῦ παλιοῦ καθεστῶτος κι ἐξηγοῦν τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης σὲ σύγκριση μὲ τοὺς διάφορους τύπους «ἀστικῆς ἐπανάστασης».

Μιὰ παρατήρηση σημασιολογικὴ ἐπιβάλλεται: Γνωρίζουμε τὰ κριτικὰ σχόλια ποὺ προκαλοῦν οἱ λέξεις

«φεουδαρχία» καὶ «φεουδαρχισμός» ποὺ χρησιμοποιοῦμε ἐδῶ· ὁ Georges Lefebvre, μὲ τὴν εὐκαιρία μιᾶς συζήτησης πάνω στὴ «μετάβαση ἀπ' τὸ φεουδαρχισμὸ στὸν καπιταλισμό», εἶχε πεῖ πὼς αὐτοὶ οἱ ὅροι δὲ στέκανε. Πῶς, λοιπόν, τότε νὰ προσδιορίσουμε τὸν τύπο τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ὀργάνωσης ποὺ κατάλυσε ἡ Ἐπανάσταση καὶ ποὺ χαρακτηρίζονταν ὄχι μονάχα ἀπ' τὶς ἐπιβιώσεις τῆς ὑποτέλειας καὶ τοῦ διαμελισμοῦ τῆς ἐξουσίας, ἀλλὰ κι ἀπ' τὴ συνέχιση τῆς ἄμεσης ἰδιοποίησης, ἀπ' τοὺς Ἄρχοντες, τῆς πρόσθετης ἐργασίας τῶν ἀγροτῶν, ὅπως τὸ μαρτυροῦν ἡ ἀναγκαστικὴ ἐργασία κι οἱ εἰσφορές, σὲ προϊόντα καὶ χρῆμα, ποὺ ἐπιβάλλονταν στοὺς τελευταίους; Ἀναμφίβολα, δίνουμε στὴ λέξη «φεουδαρχία» μιὰ πιὸ πλατειὰ σημασία, ποὺ περιλαβαίνει καὶ τὸ ὑλικὸ βάθρο τοῦ ἴδιου τοῦ καθεστῶτος. Κι εἶναι μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια ποὺ τὴ μεταχειρίζονταν οἱ ἄνθρωποι ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, λιγώτερο, ἴσως, οἱ νομικοί, ποὺ ἔδιναν μεγαλύτερη βαρύτητα στοὺς θεσμούς, κι οἱ φιλόσοφοι, ποὺ ἐνδιαφέρονταν κυρίως γιὰ τὸ διαμελισμὸ τῆς ἐξουσίας, ἀπ' τοὺς ἀγρότες ποὺ τὴν ὑφίσταντο καὶ τοὺς ἐπαναστάτες ποὺ τὴν ἀνάτρεψαν. Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια τὴν ἀντιλαμβάνονταν κι ἐκεῖνος ὁ τόσο διορατικὸς παρατηρητής, ὁ Tocqueville, γράφοντας στὸ ἔργο του «Τὸ Παλιὸ Καθεστὼς κι ἡ Ἐπανάσταση» (Βιβλίο I, Κεφ. V) πὼς ἡ τελευταία εἶχε γκρεμίσει «κάθετι πού. στὴν παλιὰ κοινωνία, ἦταν ἀπόρροια τῶν ἀριστοκρατικῶν καὶ φεουδαρχικῶν θεσμῶν». Φεουδαρχία, ἑπομένως, ὄχι μὲ τὴ στενὴ νομικὴ ἔννοια, ἀλλὰ μὲ τὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἔννοια, ποὺ προσδιορίζεται ἀπὸ ἕναν ὁρισμένο τύπο ἰδιοχτησίας κι ἕναν ἱστορικὸ τρόπο παραγωγῆς βασισμένο στὴν ἔγγειο ἰδιοχτησία, προγενέστερο ἀπ' τὸ νεώτερο Κεφάλαιο καὶ τὸν κεφαλαιοκρατικὸ τρόπο παραγωγῆς. Εἶναι περιττὸ νὰ προσθέσουμε ὅτι ἡ φεουδαρχία, μὲ τὴν τελευταία αὐτὴ ἔννοια, παρουσιάζει διάφορες διακυμάνσεις, ἀνάλογα μὲ τὸ στάδιο ἐξέλιξής της κι ἀνάλογα μὲ τὶς χῶρες καὶ τὶς περιοχές. Ὁ ἱστορικὸς ρόλος τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης ὑπῆρξε τὸ νὰ ἐξασφαλίσει, μὲ τὴν κατάλυση τῆς φεουδαρχίας

(ὅπως τὴν προσδιορίσαμε παραπάνω), τὴ μετάβαση πρὸς τὴν κεφαλαιοκρατικὴ κοινωνία (¹)

I.— Φεουδαρχισμὸς καὶ Καπιταλισμὸς

Στὸ τέλος τοῦ 18ου αἰώνα, ἡ κοινωνικὴ διάρθρωση τῆς Γαλλίας παρέμενε ἀριστοκρατική: διατηροῦσε τὸ χαρακτήρα τῆς προέλευσή της, ἀπ' τὴν ἐποχὴ ποὺ ἡ γῆ ἀποτελοῦσε τὴ μόνη μορφὴ κοινωνικοῦ πλούτου κι ἐξασφάλιζε, ἑπομένως, σ' ἐκείνους ποὺ τὴν κατεῖχαν, τὴν ἐξουσία πάνω σ' ἐκείνους ποὺ τὴν καλλιεργοῦσαν. Ἡ μοναρχία τῶν Καπέτων εἶχε ἀπογυμνώσει τοὺς Ἄρχοντες, ὕστερα ἀπὸ μακροχρόνιους ἀγῶνες, ἀπ' τὰ κυριαρχικά τους δικαιώματα: ὡστόσο, δὲν ἔπαψαν νὰ διατηροῦν τὰ κοινωνικὰ κι οἰκονομικὰ προνόμιά τους. Τὰ δικαιώματα τῶν Κυρίων τῆς γῆς ποὺ ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἔχουν ὑπογράμμιζαν πάντα τὴν ὑποτέλεια τῶν χωρικῶν.

Ἡ ἀναγέννηση τοῦ ἐμπορίου κι ἡ ἀνάπτυξη τῆς χειροτεχνικῆς παραγωγῆς εἶχαν, μολαταῦτα, δημιουργήσει, ἀπ' τὸ 10ο—11ο αἰώνα, μιὰ καινούργια μορφὴ πλούτου, τὸν κινητὸ πλοῦτο, κι εἶχαν, ἔτσι, προκαλέσει τὴ γέννηση μιᾶς νέας τάξης, τῆς ἀστικῆς, ποὺ ἡ ἀποδοχή της στὴ Γενικὴ Συνέλευση τῶν Τάξεων, ἀπ' τὸ 14ο αἰώνα, καθιέρωσε τὴ σπουδαιότητά της. Μέσα στὰ πλαίσια τῆς φεουδαρχικῆς κοινωνίας, ἡ ἀνάπτυξή της ἀκολούθησε τὸν ἴδιο ρυθμὸ τῆς

1. Γιὰ τὴ φεουδαρχια, μὲ τη στενη της σημασια, βλεπε: M. Bloch, «Ἡ Φεουδαρχικὴ Κοινωνια», τόμος I: «Ἡ διαμορφωση τῶν σχέσεων ἐξαρτησης» (Παρίσι, 1939)· R. Boutruche, «Ἔνατο Διεθνὲς Συνέδριο Ἱστορικῶν Ἐπιστημῶν», I: «Ἀνακοινωσεις» (Παρίσι, 1950)· R. Boutruche, «Ἐξουσια τῶν Ἀρχόντων και Φεουδαρχία», I: «Τὰ πρῶτα χρόνια τῶν σχεσεων ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπο» (Παρίσι, 1959). Γιὰ τὸ προβλημα τῆς μεταβασης ἀπ' τὸ φεουδαρχισμὸ στὸν καπιταλισμὸ, βλέπε: «The Transition from Feudalism to Capitalism, A Symposium» by P.M. Sweezy, M. Dobb, H. K. Takahashi, R. Hilton, C. Hill (Λονδῖνο, 1954)· R. H. Hilton, «Ὑπῆρξε γενικὴ κρίση τῆς Φεουδαρχιας;» (Χρονικά, Οἰκονομίες, Κοινωνίες, Πολιτισμοί, 1951, ἀριθ. 10)· G. Procacci, G. Lefebvre, A. Soboul, «Μιὰ ἱστορικὴ συζήτηση: ἀπ' τὸ Φεουδαρχισμὸ στὸν Καπιταλισμὸ» (La Pensée, 1956, τεῦχος 65).

ἀνάπτυξης τῆς κεφαλαιοκρατίας, ποὺ εἶχε προωθηθεῖ ἀπ' τὶς μεγάλες ἀνακαλύψεις τοῦ 15ου—16ου αἰώνα καὶ τὴν ἐκμετάλλευση τῶν ἀποικιακῶν ἐδαφῶν, καθὼς κι ἀπ' τὴν οἰκονομικὴ δραστηριότητα μιᾶς μοναρχίας ποὺ βρίσκονταν πάντα σὲ στενότητα χρήματος. Κατὰ τὸ 18ο αἰώνα, ἡ ἀστικὴ τάξη ἔρχονταν ἐπικεφαλῆς στὴν οἰκονομία, τὸ ἐμπόριο καὶ τὴν παραγωγὴ κι ἔδινε στὴ μοναρχία τἀπαραίτητα γιὰ τὴν καλὴ λειτουργία τοῦ Κράτους διοικητικὰ στελέχη. Ἡ ἀριστοκρατία, ποὺ δὲν ἔπαψε νὰ μειώνεται ὁ ρόλος της, ἐξακολουθοῦσε, ὡστόσο, νὰ παραμένει στὴν πρώτη γραμμὴ τῆς κοινωνικῆς ἱεραρχίας: ἀλλὰ συσπειρώνονταν σὲ μιὰ στενὴ κλίκα, ἐνῶ ἡ ἀστικὴ τάξη μεγάλωνε σὲ ἀριθμό, σὲ οἰκονομικὴ δύναμη, σὲ καλλιέργεια, καθὼς καὶ σὲ αὐτοσυνειδησία. Ἡ πρόοδος τῆς ἐποχῆς τῶν Φώτων ὑπονόμευε τὰ ἰδεολογικὰ θεμέλια τῆς καθιερωμένης τάξης πραγμάτων, ἐνῶ, σύγχρονα, ἐνισχύονταν ἡ αὐτοσυνειδησία τῆς ἀστικῆς τάξης. Σὰν τάξη ποὺ ἀνεβαίνει καὶ ποὺ πιστεύει στὴν πρόοδο, εἶχε τὴν πεποίθηση ὅτι ἀντιπροσωπεύει τὸ γενικὸ συμφέρον κι ὅτι αναλαβαίνει τὰ βάρη τοῦ ἔθνους. Σὰν προοδευτικὴ τάξη, ἀσκοῦσε μιὰν ἀκατανίκητη ἕλξη στὶς μᾶζες τοῦ λαοῦ, καθὼς καὶ στὶς ἀριστοκρατικὲς μερίδες ποὺ διαφωνοῦσαν μὲ τὴν ἴδια τὴν τάξη τους. Ὅμως, ἡ ἀστικὴ φιλοδοξία, ποὺ τὴν ἐνέπνεε ἡ κοινωνικὴ κι οἰκονομικὴ πραγματικότητα, σκόνταφτε στὸ «γράμμα» τῶν ἀριστοκρατικῶν νόμων καὶ θεσμῶν.

Τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ δὲν ἀποτελοῦσαν αἰτία απομόνωσης τῆς Γαλλίας ἀπ' τὴν ὑπόλοιπη Εὐρώπη. Παντοῦ, συντελοῦνταν ἡ ἴδια ἄνοδος τῆς ἀστικῆς τάξης, σὲ βάρος τῆς ἀριστοκρατίας καὶ μέσα στὰ ἴδια τὰ πλαίσια τῆς φεουδαρχικῆς κοινωνίας. Ἀλλά, ἐπειδὴ οἱ διάφορες χῶρες τῆς Εὐρώπης εἶχαν πάρει πολὺ ἄνισο μέρος στὴν ἀνάπτυξη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας, τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ ἀναπτύχθηκαν στὴν κάθε μιά τους σὲ διαφορετικὸ βαθμό, ἀπ' τὴν Ἀγγλία καὶ τὴν Ὁλλανδία, ποὺ ἀπ' τὸ 17ο κιόλας αἰώνα εἶχανε συμπληρώσει τὴν ἀστική τους ἀνέλιξη, ὣς τὶς μεγάλες μοναρχίες τῆς Κεντρικῆς κι

Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, μὲ τὶς ὀλιγάριθμες καὶ χωρὶς ἀξιόλογη ἐπίδραση ἀστικὲς τάξεις τους.

Στὴ Γαλλία, στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 18ου αἰώνα, τὸ ξεπέταμα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας, ποὺ πάνω της στηρίχτηκε ἡ δύναμη τῆς ἀστικῆς τάξης, ἐμποδίζονταν ἀπ' τά φεουδαρχικὰ πλαίσια τῆς κοινωνίας κι ἀπ' τὴν παραδοσιακὴ καὶ «διακανονισμένη» ὀργάνωση τῆς ἰδιοχτησίας, τῆς παραγωγῆς καὶ τῶν ἀνταλλαγῶν. «Ἔπρεπε νά σπάσουμε αὐτὲς τὶς ἁλυσίδες καὶ τὶς σπάσαμε», γράφανε οἱ συντάχτες τοῦ Μανιφέστου. Ἔτσι τίθεται τὸ πρόβλημα τοῦ περάσματος ἀπ' τὸ φεουδαρχισμὸ στὸν καπιταλισμό. Καὶ τοῦτο δὲ διέφυγε ἀπ' τοὺς πιὸ διορατικοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς. Χωρὶς νά ἐμπνέεται ἀπὸ ἕναν ἀφηρημένο ἰδεαλισμό, ὅπως τὄθελε ὁ Ταίν, ἡ ἀστικὴ ἐπαναστατικὴ τάξη εἶχε ἀπόλυτη συναίσθηση τῆς οἰκονομικῆς πραγματικότητας ποὺ ἀποτελοῦσε τὴ δύναμή της καὶ συντέλεσε στὴ νίκη της.

Πρῶτος ὁ Barnave διατύπωσε, πιότερο ἀπὸ μισὸν αἰώνα πρὶν ἀπ' τὸ Μάρξ, τὴ θεωρία τῆς ἀστικῆς ἐπανάστασης. Ἔχοντας ζήσει στὸ Ντωφινὲ [1], μέσα σ' ἐκείνη τὴν ἐντατικὴ βιομηχανικὴ δραστηριότητα πού, ἂν πιστέψουμε ὅσα ἔγραφε, τὸ 1785, ὁ ἐπιθεωρητὴς τῶν ἐργοστασίων Roland, ἀνάδειχνε αὐτὴ τὴν ἐπαρχία, μὲ τὴν ποικιλία καὶ τὴν πληθώρα τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τὸ ὕψος τῆς παραγωγῆς της, σὲ μιὰ ἀπ' τὶς πρῶτες ἐπαρχίες τοῦ Βασιλείου, ὁ Barnave κατέληξε νὰ συλλάβει τὴν ἰδέα ὅτι ἡ ἰδιοχτησία τῶν μέσων παραγωγῆς φέρνει στὴν ἐξουσία τὴν τάξη ποὺ τὰ κατέχει. Στὴν «Εἰσαγωγὴ στὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση», ποὺ γράφτηκε τὸ 1792 καὶ δημοσιεύτηκε τό 1843, ἀφοῦ βάζει σὰν ἀρχὴ ὅτι ἡ ἰδιοχτησία ἐπηρεάζει τοὺς θεσμούς, ὁ Μπαρνὰβ διαπιστώνει πῶς οἱ θεσμοὶ ποὺ δημιουργήθηκαν ἀπ' τὴν ἀριστοκρατία τῆς ἰδιοχτησίας

1. Dauphiné: νοτιοανατολικὴ ἐπαρχία τῆς Γαλλίας, μὲ πρωτεύουσα τὴ Grenoble, ποὺ προσαρτήθηκε στὸ γαλλικὸ θρόνο τὸ 1349 (Σ.τ.μ.).

τῆς γῆς ἐμποδίζουν κι ἐπιβραδύνουν τὸν ἐρχομὸ στὴν ἐξουσία τῆς καινούργιας κοινωνίας. «Ἡ βασιλεία τῆς ἀριστοκρατίας διαρκεῖ ὅσο ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς ἐξακολουθεῖ νάγνοεῖ ἢ νὰ παραμελεῖ τὶς τέχνες κι ἡ ἰδιοχτησία τῶν γαιῶν ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ὁ μόνος πλοῦτος...». «Ἀπ' τὴ στιγμὴ πού οἱ τέχνες καὶ τὸ ἐμπόριο θὰ διεισδύσουνε στὸ λαὸ καὶ θὰ δημιουργήσουν, μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἕνα νέο μέσο πλουτισμοῦ, προετοιμάζεται μιὰ ἐπανάσταση στούς πολιτικούς νόμους· μιὰ καινούργια κατανομὴ τοῦ πλούτου προετοιμάζει καὶ μιὰ καινούργια κατανομὴ τῆς ἐξουσίας. Ὅπως ἡ κατοχὴ τῶν γαιῶν ἀνέβασε στὴν ἐξουσία τὴν ἀριστοκρατία τὸ ἴδιο κι ἡ βιομηχανικὴ ἰδιοχτησία ἀνεβάζει στὴν ἐξουσία τὸ λαό· κατακτάει τὴν ἐλευθερία του...». Καί, λέγοντας «λαό», ὁ Μπαρνάβ ἐννοεῖ τὴν ἀστικὴ τάξη. Ἔχοντας, ἔτσι, καθαρὰ διακηρύξει τὴν ἀναγκαία ἀνταπόκριση ἀνάμεσα στούς πολιτικοὺς θεσμούς καὶ τὴν κίνηση τῆς οἰνονομίας, ὁ Μπαρνὰβ συνάπτει στὴν κίνηση αὐτὴ καὶ τὴν κίνηση τῶν ἰδεῶν: «Ὅσο οἱ τέχνες, ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριο πλουτίζουν τὴν ἐργατικὴ τάξη τοῦ λαοῦ, τόσο φτωχαίνουν τούς μεγάλους ἰδιοχτῆτες τῆς γῆς καὶ πλησιάζουν τίς τάξεις τὴ μιὰ στὴν ἄλλη μὲ τὴν περιουσία, ἐνῶ πάλι οἱ πρόοδοι τῆς πνευματικῆς καλλιέργειας τὶς πλησιάζουν μὲ τὰ ἤθη καὶ ξαναθυμίζουν, ὕστερα ἀπὸ μιὰ μακρόχονη λησμονιά, τὶς ἀρχέγονες ἰδέες τῆς ἰσότητας».

Ἀφοῦ μάλιστα ἡ ἰσότητα μὲ τὴν ἀριστοκρατία ἦταν ἡ ἐλευθερία πού ζητοῦσε ἡ ἀστικὴ τάξη: πολιτικὴ ἐλευθερία, βέβαια, ἀλλὰ κι οἰκονομικὴ ἐλευθερία, ἐλευθερία τῆς ἐπιχείρησης καὶ τοῦ κέρδους. Ἡ κεφαλαιοκρατία ἀπαιτοῦσε τὴν ἐλευθερία γιατὶ τὴν εἶχε ἀνάγκη γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὸ ἀνέβασμά της· ἐλευθερία σ' ὅλες της τὶς μορφές: προσωπικὴ ἐλευθερία, προϋπόθεση γιὰ τὸ διακανονισμὸ τῆς κατάστασης τῶν μισθωτῶν—ἐλευθερία τῶν ἀγαθῶν, προϋπόθεση γιὰ τὴν εὔκολη διακίνησή τους—ἐλευθερία τοῦ πνεύματος, προϋπόθεση γιὰ τίς ἐπιστημονικὲς καὶ τεχνικὲς ἔρευνες κι ἀνακαλύψεις.

Τὸ ὅτι οἱ βαθύτερες αἰτίες τῆς ἀστικῆς ἐπανάστασης

πρέπει νάναζητηθοῦν στὶς μεσαιωνικὲς ἐπιβιώσεις καὶ στὶς ἐναντιώσεις τῆς παλιᾶς κοινωνίας, ποὺ ἦταν ἐμπόδιο στὴν ἀνάπτυξη τῶν νέων μέσων παραγωγῆς κι ἀνταλλαγῆς τῶν προϊόντων, τὸ εἶχαν κιόλας δείξει ἡ ὀλλανδικὴ ἐπανάσταση τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰώνα κι ἡ ἀγγλικὴ τοῦ 17ου αἰώνα. Ἀλλὰ ἡ ἄποψη αὐτὴ δὲν ἐξηγεῖ ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Τὸ ὅτι ἔχει ἀποτελέσει τὸ πιὸ σημαντικὸ γεγονός, καὶ γιὰ τὴ βία της ἀκόμα, τῆς πάλης τῶν τάξεων ποὺ ἔφερε στὴν ἐξουσία τὴν ἀστικὴ τάξη πρέπει νὰ μᾶς ὁδηγήσει νάναζητήσουμε τὶς αἰτίες της στὰ ἰδιάζοντα γνωρίσματα τῆς γαλλικῆς κοινωνίας τοῦ παλιοῦ καθεστῶτος.

II.—Διάρθρωση καὶ συρροὴ περιστάσεων

1. Κοινωνικοὶ ἀνταγωνισμοί.—Ἡ ἀριστοκρατία (δηλαδὴ οἱ εὐγενεῖς κι ὁ ἀνώτερος κλῆρος, ἀφοῦ ἡ κληρικὴ τάξη δὲν παρουσιάζει καμμιὰ ξεχωριστὴ κοινωνικὴ ἑνότητα) ἔθετε ἕνα διπλὸ πρόβλημα, κοινωνικὸ καὶ πολιτικό.

Κοινωνικά, πρέπει νὰ ἐπιμείνουμε περισσότερο στὴ βαθύτερη ἑνότητα της καὶ τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά της παρὰ στὶς διάφορες μορφές της καὶ τὶς ἀντιθέσεις μέσα στοὺς ἴδιους τοὺς κόλπους της. Τὰ χαραχτηριστικά της τὰ καταλαβαίνουμε καλύτερα, ἂν συγκρίνουμε τὴ γαλλικὴ ἀριστοκρατία μὲ τὴν ἀγγλική, ποὺ δὲ γνώρισε οὔτε οἰκονομικὰ προνόμια οὔτε τὸν κίνδυνο ἔκπτωσής της ἀπ' τοὺς τίτλους τῆς εὐγενείας. Ἀναμφίβολα, ἡ γαλλικὴ ἀριστοκρατία δὲν εἶχε ὁμοιογένεια, ἀφοῦ ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξη ἐπέφερε πολλὲς διαφοροποιήσεις μέσα στὴν τάξη της: παραδοσιακὴ εὐγένεια πολεμάρχων κι εὐγένεια δικαστῶν, αὐλικὴ εὐγένεια κι εὐγένεια ἐπαρχιακή, ἐξ αἵματος κι ἡ μιὰ κι ἡ ἄλλη, μὰ ποὺ τὶς ξεχώριζε ὁ τρόπος ζωῆς τους. Ἀσφαλῶς, ἀκόμα καὶ τὸ 18ο αἰώνα, τὸ χρῆμα ἐπιβάλλονταν τόσο στὴν ἀριστοκρατία ὅσο καὶ στὴν ἀστικὴ τάξη κι ἔτεινε νάνατρέψει τὴ σειρά τους. Ὁ εὐγενής, ἀκόμα κι ὁ πολέμαρχος, δὲν ἦταν τίποτα, ἂν ἦταν φτωχός. Ἔπρεπε νάναι κανένας πλούσιος γιὰ νάποχτήσει

τίτλους εὐγενείας καὶ πάλι πλούσιος γιὰ νὰ διατηρήσει τὴν κοινωνικὴ θέση του. Στὰνώτερα στρώματα, ἡ συνοχὴ τῆς ἀριστοκρατίας διακόπτονταν ἀπὸ μιὰ μειονότητά της ποὺ τὸ χρῆμα, τὸ ἐπιχειρηματικὸ πνεῦμα, τὰ ἤθη κι οἱ ἰδέες της τὴν προσέγγιζαν στὴν ἀστικὴ τάξη. Ἡ πλειονότητα, ὡστόσο, τῶν εὐγενῶν ξέφευγε ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀνανέωση, πεισματικὰ προσηλωμένη στὰ προνόμιά της καὶ στὴν παραδοσιακή της νοοτροπία.

Ἂν κι ἡ ἀποκλειστικότητα τῶν εὐπατριδῶν δὲν ἀρχίζει, βέβαια, ἀπ' τὸ 18ο αἰώνα, ἐνισχύθηκε, ὡστόσο, σημαντικὰ κατὰ τὸ τέλος τοῦ παλιοῦ καθεστῶτος: ὁ στρατὸς (τὸ πιὸ γνωστὸ μέτρο σχετικὰ μ' αὐτὸν εἶναι τὸ διάταγμα τοῦ 1781), ἡ ἐκκλησία (τὸ 1789, ὅλοι οἱ ἐπίσκοποι εἶναι εὐγενεῖς) κι ἡ ἀνώτερη διοίκηση (εἶχε τελειώσει ἡ βασιλεία τῆς «χυδαίας ἀστικῆς τάξης») ἦταν περιοχὲς ἀπρόσιτες γιὰ τοὺς μὴ εὐγενεῖς. «Μὲ τοῦτο ἢ μ' ἐκεῖνο τὸν τρόπο», γράφει ὁ Sieyès στὸ βιβλιαράκι του «Τί εἶναι ἡ μεσαία τάξη;», «ὅλοι οἱ κλάδοι τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας πέρασαν πάλι στὰ χέρια τῆς τάξης ποὺ δίνει τὸν Κλῆρο, τοὺς Δικαστὲς καὶ τοὺς Πολέμαρχους. Ἕνα εἶδος συναδερφικοῦ πνεύματος κάνει νὰ προτιμοῦνται ἀνάμεσό τους οἱ εὐγενεῖς, καὶ γιὰ κάθετι, ἀπ' τὸ ὑπόλοιπο ἔθνος. Ὁ σφετερισμὸς εἶναι ἀπόλυτος· βασιλεύουνε στ' ἀλήθεια». Μεταξὺ τῶν πολεμάρχων, τῶν δικαστῶν καὶ τῶν νεόπλουτων χρηματιστῶν, ἡ ταυτότητα τῶν συμφερόντων ἐξασφάλιζε μιὰ γρήγορη συγχώνευσή τους: ἡ διαφορὰ καταγωγῆς ἔσβηνε μὲ τὴν ἐπικύρωση τοῦ προνόμιου. Ὁ μικροευγενὴς τῆς ἐπαρχίας παρέμενε, ἔτσι, πιὸ πολὺ ἀκόμα «ἀγκιστρωμένος» στὴν κατάστασή του: ριψοκινδύνευε μάλιστα καὶ τὴν ἴδια του τὴν ὕπαρξη. Τὸ νὰ παραιτηθεῖ ἀπ' τὰ δικαιώματα εὐγένειας ἢ καὶ νὰ πληρώνει μονάχα φόρους αὐτὸ θὰ ἐπιτάχυνε τὴν καταστροφή του. Ἡ προκατάληψη τῆς ἀπώλειας τῶν δικαιωμάτων τοῦ εὐπατρίδη ἔρριχνε τοὺς μὴ πρωτότοκους στὴν ἀθλιότητα, γιατὶ τὰ πρωτοτόκια ἐπιφύλασσαν τὴν πατρικὴ περιουσία γιὰ τοὺς κληρονόμους τοῦ ὀνόματος μονάχα. Σ' ὁρισμένες ἐπαρχίες, ἕνας σωστὸς «συρφετὸς εὐγενῶν», κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ Albert Ma-

thiez, παρέμενε προσηλωμένος στὴν παράδοση, ἀρνούμενος κάθε παραχώρηση. Ὁ Sieyès ρωτάει: «Ποῦ νὰ τοποθετήσουμε, μέσα στὸ ἔθνος, τὴν κάστα τῶν εὐπατριδῶν;». Ἀπ' ὅλες τὶς τάξεις, ἡ χειρότερα ὀργανωμένη θὰ ἦταν, χωρὶς ἄλλο, ἐκείνη ποὺ «θὰ θεωροῦσε δόξα της νὰ μένει ἀκίνητη μέσα στὴ γενικὴ κινητοποίηση καὶ θὰ κατάφερνε νὰ καταναλώνει τὴ μεγαλύτερη μερίδα τῶν προϊόντων, χωρὶς νὰ ἔχει βοηθήσει καθόλου, σὲ τίποτα, γιὰ τὴν παραγωγή τους. Μιὰ τέτοια τάξη εἶναι, ἀσφαλῶς, ξένη πρὸς τὸ ἔθνος, γιὰ τὴν ὀκνηρία της». Ὅταν ἀμφισβητήθηκε ἡ ὕπαρξη τῶν προνομίων, ὁ βασιλιάς, «πρῶτος εὐγενὴς τοῦ Βασιλείου», μποροῦσε νἀνεχτεῖ μιὰν ἐγκατάλειψη «τῶν πιστῶν του εὐγενῶν»; Ἡ μοναρχία, ὅπως κι ἡ ἀριστοκρατία, δὲν εἶχε ἄλλη διέξοδο ἀπ' τὴν ἀντεπανάσταση.

Πολιτικά, ἡ ἀριστοκρατία ὀρθώθηκε, κατὰ τὸ 18ο αἰώνα, ἐνάντια στὸ βασιλικὸ ἀπολυταρχισμό, ποὺ τὸν εἶχε συστηματικὰ ὑπονομεύσει. Τόσο περισσότερο μάλιστα πού, μὲ τὸ ξεπέταμα τοῦ ἀστικοῦ πνεύματος καὶ τὴ λάμψη τῆς φιλοσοφίας τῶν Φώτων, ἡ ἐποχὴ χαρακτηρίστηκε ἀπ' τὴν ἐμφάνιση ἑνὸς ἀντίθετου ρεύματος ἀριστοκρατικῆς ἰδεολογίας, μὲ πιὸ ἐπιφανεῖς ἀντιπρόσωπούς του τοὺς Boulainvilliers, Montesquieu καὶ Le Paige. Ἡ φεουδαρχία βρῆκε τὴ δικαίωσή της στὴν κατάχτηση: πῶς δηλαδὴ οἱ εὐγενεῖς προῆρθαν ἀπ' τοὺς γερμανοὺς καταχτητές, ποὺ τὸ δίκαιο τῶν ὅπλων εἶχε κάνει ἀφέντες τῶν Γαλατο-Ρωμαίων ποὺ ὑποδουλώθηκαν· ὅτι ἡ ἀριστοκρατία ὑπάρχει πρὶν ἀπ' τὴ μοναρχία κι ὅτι οἱ βασιλιάδες, στὴν ἀρχή, ἦταν αἱρετοί. Ἀντλώντας ἀπὸ τοῦτο τὸ ἰδεολογικὸ ὁπλοστάσιο, σίγουρα στρατοπεδευμένη μέσα στὰ ὀχυρὰ τῆς ἀριστοκρατικῆς ἀποκλειστικότητας, ποὺ τἀποτελοῦσαν τἀνώτατα Δικαστήρια, οἱ ἐπαρχιακὲς Συνελεύσεις κι οἱ Συνελεύσεις τοῦ Κλήρου, κάνοντας χρήση καὶ κατάχρηση τῶν δικαιωμάτων τῶν νομοθετικῶν Συνελεύσεων στὴν καταχώρηση καὶ τὴν παράδοση ἐγγράφων, ἡ ἀριστοκρατία, τόσο τῶν πολεμάρχων ὅσο καὶ τῶν δικαστῶν, σ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 18ου αἰώνα, εἶχε κάνει σωστὴ ἔφοδο κατὰ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας. Τὰ Δικαστήρια κι οἱ Συνελεύσεις,

ἀποκρούοντας κάθε ἀπόπειρα οἰκονομικῆς μεταρρύθμισης, παίρνοντας τὸν ὡραῖο ρόλο τῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ φορολογούμενου πολίτη, διατηρούσανε, στὴν πραγματικότητα, τὰ προνόμιά τους προφυλαγμένα ἀπὸ κάθε ἐπίθεση. Ὁ Maupeou εἶχε συντρίψει, τὸ 1771, τὴ δικαστικὴ ὀλιγαρχία· ὁ Λουδοβίκος 16ος, κατὰ τὴν ἀνάρρησή του στὸ θρόνο, τὴν ἀποκατάστησε στὶς ἐξουσίες της· κι αὐτὴ συντέλεσε στὸ πέσιμο τοῦ Turgot [1]. Ἀπὸ τότε, γενικεύεται ἡ ἐπίθεση, στὄνομα τῆς λευτεριᾶς, δηλαδὴ τῆς λευτεριᾶς τῆς ἀριστοκρατίας, ἀφοῦ ἑνώθηκαν κατὰ τῆς Κεντρικῆς Ἐξουσίας πολέμαρχοι καὶ δικαστὲς καὶ τὰ δικαστήρια κι οἱ ἐπαρχιακὲς συνελεύσεις ὑποστηρίζονταν ἀμοιβαῖα.

Ἡ ἀριστοκρατικὴ ἀντίθεση κορυφώθηκε σ' ἐκεῖνο ποὺ ὁ Ἀλμπὲρ Mathiez ὀνόμασε «ἡ ἀνταρσία τῶν εὐπατριδῶν» κι ὁ Georges Lefebvre «ἡ ἀριστοκρατικὴ ἐπανάσταση» (1787—88): «Οἱ Πατρίκιοι», ἔγραψε ὁ Chateaubriand, «ἀρχίσανε τὴν Ἐπανάσταση· οἱ Πληβεῖοι τὴν ἀποτέλειωσαν». Ἀπ' τὴ συγκέντρωση τῆς Συνέλευσης τῶν Προκρίτων, στὶς 22 Φεβρουαρίου 1787, ὥς τὴν ἀπόφαση τοῦ Ἀνώτατου Δικαστηρίου τοῦ Παρισιοῦ τῆς 23ης Σεπτεμβρίου 1788 (πὼς ἡ Γενικὴ Συνέλευση τῶν Τάξεων, ποὺ ὁρίστηκε γιὰ τὴν 1η Μαΐου μὲ διάταγμα τοῦ Συμβουλίου τῆς 1ης Αὐγούστου, θἀποτελοῦνταν, ὅπως τὸ1614, ἀπὸ τρεῖς τάξεις ποὺ θὰ εἶχαν τὸν ἴδιο ἀριθμὸ ἀντιπροσώπων καὶ θὰ ψηφίζανε χωριστὰ) , οἱ ἀπόπειρες μεταρρυθμίσεων ποὺ γίνηκαν ἀπ' τὸν Calonne, κι ἔπειτα ἀπ' τὸ διάδοχό του Loménie de Brienne, ναυάγησαν ἐξαιτίας τῆς ἀντίστασης τῆς Συνέλευσης τῶν Προκρίτων κι ἔπειτα ἐξαιτίας τῆς ἐξέγερσης τοῦ Δικαστηρίου τοῦ Παρισιοῦ καὶ τῶν ἐπαρχιακῶν Δικαστηρίων. Ἀφοῦ ἐπέβαλε, τελικά, τὴ θέλησή της στὴ βασιλικὴ ἐξουσία, ἡ ἀριστοκρατία θριάμβευε.

«Ἀριστοκρατικὴ Ἐπανάσταση»; Ἡ ἔκφραση φαίνεται

---

1. Ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν τοῦ Λουδοβίκου 16ου, ποὺ οἱ προοδευτικὲς του μεταρρυθμίσεις καταπολεμήθηκαν ἀπ' τοὺς ἀριστοκράτες, ποὺ προκάλεσαν τὴν πτώση του (Σ.τ.μ.).

παράξενη. Ἂν κι οἱ εὐγενεῖς (καὶ τὰ βιβλία παραπόνων τους σὲ λίγο τὸ ἀπόδειξαν) παραδέχονταν ἕνα συνταγματικὸ καθεστὼς καὶ τὴν ψήφιση τοῦ φόρου ἀπ' τὴ Γενικὴ Συνέλευση, ἂν κι ἀπαιτοῦσαν τὴν ἀνάθεση τῆς δοίκησης σ' αἱρετὲς ἐπαρχιακὲς Συνελεύσεις (γενικὲς Συνελεύσεις κι ἐπαρχιακὲς Συνελεύσεις, ὅπου θὰ κυριαρχούσανε χάρη στὴν ἀριστοκρατικὴ τους διάρθρωση), ἂν κι ἔδειχναν νὰ νοιάζονται γιὰ τὴν ἀτομικὴ ἐλευθερία, ὡστόσο, πολὺ ἀπεῖχαν ἀκόμα ἀπ' τό νὰ παραδεχτοῦνε τὴν οἰκονομικὴ ἰσότητα κι ὅλοι τους ἤτανε σύμφωνοι γιὰ τὴ διατήρηση τῶν δικαιωμάτων τῶν ἀρχόντων τῆς γῆς. Δέν ὑπάρχει καμμιὰ ἀμφιβολία: ἡ ἀριστοκρατία ἐπιχείρησε τὸν ἀγώνα της ἐνάντια στὴν ἀπολυταρχία γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴν πολιτική της ἐπικράτηση καὶ νὰ διασώσει ξεπερασμένα κοινωνικὰ προνόμια—ἀγώνα ποὺ διεξήγαγε λογικὰ ὡς τὴν ἀντεπανάσταση.

Τὸ πρόβλημα τοῦ «ἐνδιάμεσου» αὐτοῦ σταδίου ἀνακινήθηκε πάλι πρόσφατα, χωρὶς νὰ τονιστεῖ τόσο τὸ κοινωνικὸ περιεχόμενο τοῦ ἐπεισόδιου ὅσο ἡ θέληση γιὰ μεταρρύθμιση τῆς μοναρχίας [1]: μεταρρύθμιση τῶν φόρων ποὺ εἶχε προτείνει ὁ Calonne καί ξαναπρότεινε ὁ Brienne, κι ἀκόμα τὸ εὐρύτατο σύνολο μεταρρυθμίσεων ποὺ ἐπιχείρησε ὁ τελευταῖος, ἀπ' τὴν κεντρικὴ διαχείριση τῶν οἰκονομικῶν καὶ τοῦ ἐμπορίου ὡς τὴ στρατιωτικὴ μεταρρύθμιση, ἀπ' τὶς ἐπαρχιακὲς Συνελεύσεις ὣς τὴ δικαστικὴ μεταρρύθμιση καὶ τὴν πολιτικὴ κι ἀστικὴ προστασία τῶν μὴ Καθολικῶν. Ὁ Loménie de Brienne κι οἱ συνεργάτες του ἀνέλαβαν μὲ θάρρος τὴν ἀνανέωση ἑνὸς καταδικασμένου καθεστῶτος: ἤτανε στὸ χέρι τους νἀλλάξουν τὸ κοινωνικό του περιεχόμενο ; Ἡ πλειονότητα τῶν προνομιούχων δὲν ἦταν διατεθειμένη γιὰ θυσίες· ἀκόμα καὶ περιορισμένες, οἱ μεταρρυθμίσεις βλάφτανε τὰ συμφέροντά τους κι ἀπειλούσανε τὰ προνόμιά τους. Ἂν ἡ δικαιοσύνη τῶν Ἀρχόντων εἶχε καταδικαστεῖ, ὡστόσο, δὲ μποροῦσε ἀκόμα

1. Jean Egret, «Ἡ Γαλλικη Προ-επανάσταση, 1787-1788» (Παρίσι, 1962).

νὰ γίνει λόγος νὰ θιγοῦν τὰ φεουδαρχικὰ δικαιώματα. Ἡ στρατιωτικὴ μεταρρύθμιση σέβονταν τὰ προνόμια τῶν αὐλικῶν εὐγενῶν κι ἀρνιόταν πάντα στοὺς μὴ εὐγενεῖς τὴν ἄνοδό τους σ' ἀνώτερους βαθμοὺς τοῦ στρατοῦ. Γιὰ νὰ εἶναι ἀρεστὴ στὴν ἀριστοκρατία, ἡ ἐξουσία τῶν ἐπιμελητῶν ἤτανε διαμελισμένη πρὸς ὄφελος τῶν ἐπαρχιακῶν Συνελεύσεων: ἀλλὰ ἡ διαίρεση σὲ τάξεις εἶχε διατηρηθεῖ καὶ σ' αὐτές κι ἡ προεδρία δίνονταν πάντα στοὺς προνομιούχους Ἂν κι οἱ εὐγενεῖς κι ὁ κλῆρος χάνανε ἕνα μέρος ἀπ' τὰ οἰκονομικά τους προνόμια, ὡστόσο, διατηροῦσαν τὴν κοινωνική τους ὑπεροχὴ κι εἰδικὰ ὁ κλῆρος τὴν παραδοσιακή του διοικητικὴ αὐτονομία. Οἱ μεταρρυθμίσεις δὲν πειράζανε τὴν ἀριστοκρατικὴ διάρθρωση τοῦ Παλιοῦ Καθεστῶτος: προκειμένου γιὰ ἕναν «πρόλογο» μιᾶς ἀστικῆς ἐπανάστασης, μποροῦμε ἀπὸ τότε νὰ μιλοῦμε γιὰ μιὰ «Προ-επανάσταση»; Πιότερο, σ' αὐτὸ τὸ «ἐνδιάμεσο στάδιο», ἀπ' τὶς ἀπόπειρες μεταρρυθμίσεων, φαίνεται πὼς πρέπει νὰ τονιστεῖ ἡ νικηφόρα ἀντίστατη τῆς ἀριστοκρατίας. Ἀλλά, ὑπονομεύοντας τὴ βασιλικὴ ἐξουσία, ἡ ἀριστοκρατία δὲν ἔπαιρνε εἴδηση πὼς κατέστρεφε τὸ φυσικὸ ὑπεραστιστὴ τῶν προνομίων της. Ἡ ἀνταρσία τῆς ἀριστοκρατίας ἄνοιξε τὸ δρόμο στὴν Τρίτη Τάξη, «τοῦ λαοῦ».

Ἡ Τρίτη Τάξη (τῶν μεσαίων πολιτῶν) περιλάβαινε, συγχωνευμένους στὴν παράταξή της, ὅλους τοὺς μὴ εὐγενεῖς, δηλαδή, κατὰ τὸν Sieyès, τὰ 96% τοῦ ἔθνους. Τὸ νόμιμο αὐτὸ σύνολο ἔκρυβε διάφορα κοινωνικὰ στοιχεῖα ποὺ ἡ εἰδική τους δραστηριότητα διαφοροποίησε τὸ ρεῦμα τῆς Ἐπανάστασης.

Τὸ ὅτι ἡ ἀστικὴ τάξη ἔκανε τὴν Ἐπανάσταση αὐτό, σήμερα, εἶναι πιὰ μιὰ ὁλοφάνερη ἀλήθεια. Ἀλλὰ πρέπει νὰ τονιστεῖ πώς, μέσα στὴν κοινωνία τοῦ 18ου αἰώνα, δὲν ἀποτελοῦσε μιὰ τάξη μὲ ὁμοιογένεια. Ὁρισμένα τμήματά της εἴχανε εἰσχωρήσει στὴ διάρθρωση τοῦ Παλιοῦ Καθεστῶτος κι ἀπολάμβαναν, σὲ διάφορους βαθμούς, τὰ προνόμια τῆς κυρίαρχης τάξης: εἴτε μὲ τὴν ἔγγειο ἰδιοχτησία

καὶ τὰ δικαιώματα τῶν κυρίων της εἴτε ἐπειδὴ ἀνήκανε στὸ μηχανισμὸ τοῦ Κράτους εἴτε μὲ τὴ διαχείριση τῶν παραδοσιακῶν μορφῶν τοῦ τραπεζικοῦ συστήματος καὶ τῆς οἰκονομίας γενικά. Ὑπέστησαν κι αὐτά, σὲ διάφορους βαθμούς, τὶς συνέπειες τῆς Ἐπανάστασης.

Θὰ ἦταν ἀναγκαῖο νὰ καθορίσουμε ἀκριβῶς τὸ ρόλο τῆς μεγαλοαστικῆς τάξης τῶν ἐμπόρων καὶ βιομηχάνων, καὶ στὴν κοινωνία τοῦ Παλιοῦ Καθεστῶτος καὶ στὴν Ἐπανάσταση. Ἡ κεφαλαιοκρατία περέμενε ἀκόμα οὐσιαστικὰ ἐμπορική. Κυριαρχοῦσε σ' ἕνα σημαντικὸ τομέα τῆς παραγωγῆς, εἴτε στὶς πόλεις εἴτε στὴν ὕπαιθρο, ὅπου ὁ ἔμπορος παραγωγὸς ἔβαζε χειρώναχτες νὰ δουλεύουνε στὰ σπίτια τους. Ἄν, ἱστορικά, παρουσιάζει μιὰ μεταβατικὴ φάση, ὁ ἐμπορικὸς κεφαλαιοκρατισμὸς δὲν ὁδηγοῦσε οὐσιαστικὰ στὴν ἐπανάσταση κατὰ τοῦ παλιοῦ συστήματος παραγωγῆς κι ἀνταλλαγῆς, ποὺ μέσα του εἶχε ἐν μέρει ἐνσωματωθεῖ. Τὰ τμήματα τῆς ἀστικῆς τάξης ποὺ συνδέονταν μ' αὐτὸν ἀποδείχτηκε ἀρκετὰ γρήγορα ὅτι ἦταν ὑπὲρ ἑνὸς συμβιβασμοῦ. Δὲ θὰ μπορούσαμε, ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, νὰ ὑπογραμμίσουμε μιὰ κάποια λογικὴ συνέχεια τῶν Μοναρχικῶν στοὺς Feuillants (1) κι ἔπειτα στοὺς Γιρονδίνους (2); Ὁ Mounier, ἐκπρόσωπος τῶν Μοναρχικῶν, θὰ ἔγραφε, ἀργότερα, πὼς σκοπός του ἦταν «νἀκολουθήσει τὰ μαθήματα τῆς πείρας, νάντισταθεῖ στὶς παράτολμες καινοτομίες καὶ νὰ μὴν προτείνει, γιὰ τὶς μορφὲς τοῦ πολιτεύματος ποὺ ἴσχυαν τότε, παρά τὶς ἀναγκαῖες τροποποιήσεις γιὰ νὰ διαφυλαχτεῖ ἡ ἐλευθερία». Ὅσο γιὰ τοὺς Γιρονδίνους, ποὺ γνωρίζουμε ἀρκετὰ καλὰ τοὺς δεσμούς τους μὲ τοὺς ἀστοὺς τῶν λιμανιῶν καὶ τὸ μεγάλο ἀποικιακὸ ἐμπόριο, τὸ παράδειγμα τοῦ Isnard μαρτυρεῖ γιὰ τὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτική τους τοποθέτηση: βου-

1. Ὄνομα ποὺ δόθηκε, στὴν Ἐπανάσταση, τὸ 1792, στοὺς μετριοπαθεῖς ἢ βασιλικοὺς συνταγματικούς, ποὺ ἡ λέσχη τους βρισκότανε σ' ἕνα παλιὸ μοναστήρι τῶν μοναχῶν τοῦ ἴδιου ὀνόματος, κοντὰ στ' Ἀναχτορα τοῦ Κεραμεικοῦ, Tuileries (Σ.τ.μ.).

2. Ἐπαναστάτες ποὺ, τὸ 1791, κατεῖχαν τὴ δεξιὰ πτέρυγα τῆς Ἐθνοσυνέλευσης (Σ.τ.μ.).

λευτής τῆς Var στὴν Ἐθνοσυνέλευση, διάσημος γιὰ τὴ ρητορικὴ «ἀποστροφὴ» του κατὰ τοῦ Παρισιοῦ, στὶς 25 Μαΐου 1793 («Σὲ λίγο θάναζητούσαμε στὶς ὄχθες τοῦ Σηκουάνα...»), ὁ Isnard ἦταν ἕνας εἰδικευμένος στὸ χοντρικὸ ἐμπόριο λαδιῶν καὶ τὴν εἰσαγωγὴ σιτηρῶν κι ἰδιοκτήτης ἑνὸς ἐργοστάσιου σαπουνιοῦ κι ἑνὸς κλωστήριου μεταξιοῦ. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα μιᾶς βιομηχανικῆς δραστηριότητας ὑποταγμένης στὸ ἐμπορικὸ κεφάλαιο καὶ ποὺ δὲν ἄλλαζε τὶς παραδοσιακὲς σχέσεις παραγωγῆς: ἀπὸ κοινωνική, καθὼς κι ἀπὸ οἰκονομικὴ ἄποψη, ἡ βιομηχανία παρέμενε ὑποδεέστερη.

Ἡ ὕπαρξη ἑνὸς εὐρύτατου τομέα μικρῆς καὶ μεσαίας ἀστικῆς τάξης ἀποτελοῦσε ἤδη ἕνα ἀπ' τὰ θεμελιώδη χαρακτηριστικὰ τῆς γαλλικῆς κοινωνίας. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς τοπικῆς παραγωγῆς ἐξακολουθοῦσε νὰ ἐφοδιάζεται ἀπὸ χειροτέχνες, ἀνεξάρτητους παραγωγοὺς κι ἄμεσους πωλητές. Ἀλλὰ ἐπικρατοῦσε, στὴν τάξη τῶν χειροτεχνῶν, μιὰ ἐξαιρετικὰ μεγάλη ποικιλία ὅσον ἀφορᾶ τὴ νομική της ὑπόσταση καὶ τὸ κοινωνικό της ἐπίπεδο. Ἀπὸ κείνους ποὺ ἀποτελοῦσαν τὴ μεσαία ἀστικὴ τάξη ὡς τὸ «μικρὸ» λαό, ἢ τὸν «ὄχλο», ποὺ δούλευε μὲ τὰ χέρια του, οἱ ἀποχρώσεις ἦταν πολυάριθμες. Ὁρισμένα ἐπαγγέλματα, ὅπως τὰ Ἕξη Σωματεῖα στὸ Παρίσι, ἤτανε σεβαστὰ καὶ τὰ μέλη τους συγκαταλέγονταν ἀνάμεσα στοὺς Προκρίτους. Συχνὰ ἔχει ἀναφερθεῖ ἡ γνώμη τῆς γυναίκας τοῦ μέλους τῆς Ἐθνοσυνέλευσης Lebas, κόρης τοῦ «ξυλουργοῦ» Duplay (νὰ ἐννοούμαστε: ἐπιχειρηματία ξυλουργικῶν ἐργασιῶν), ποὺ φιλοξενοῦσε τὸ Ροβεσπιέρο: ὁ πατέρας της, ποὺ φρόντιζε γιὰ τὴν ἀστικὴ ἀξιοπρέπεια, δὲ θὰ εἶχε ποτὲ δεχτεῖ στὸ τραπέζι του ἕναν ἀπ' τοὺς «ὑπηρέτες» του, δηλαδὴ ἕναν ἀπ' τοὺς ἐργάτες του. Μποροῦμε ἀπ' αὐτὸ νὰ καταλάβουμε τὴν ἀπόσταση ποὺ χώριζε τοὺς Ἰακωβίνους ([1]) ἀπ' τοὺς «Ξεβράκωτους» ([2]), τὴν κατώτερη

1. Ἀπ' τους πιὸ ἔνθερμους ἐπαναστάτες τοῦ 1789 (Σ.τ.μ).
2. Οἱ λεγόμενοι «Πατριῶτες», ποὺ δὲ φοροῦσαν κυλόττα, ἀλλὰ παντελόνι (Σ.τ.μ.).

ἢ μεσαία ἀστικὴ τάξη ἀπ' τὶς λαϊκὲς λεγόμενες τάξεις. Ποῦ σταματοῦσαν οἱ πρῶτες καὶ ποῦ οἱ δεύτερες εἶναι δύσκολο νὰ τὸ προσδιορίσουμε. Στὴν κοινωνία τοῦ Παλιοῦ Καθεστῶτος, ὅπου κυριαρχοῦσε ἡ ἀριστοκρατία, οἱ κοινωνικὲς κατηγορίες ποὺ περιλάβαινε ὁ γενικὸς τίτλος Τρίτη Τάξη δὲν ἦταν ὁλότελα ξεκαθαρισμένες. Ἡ χειροτεχνικὴ παραγωγὴ καὶ τὸ σύστημα τῶν καταστημάτων ἀνταλλαγῆς προϊόντων ἀποτελοῦσαν ἀνεπαίσθητες μεταβατικὲς καταστάσεις ἀπ'τὸ λαὸ στὴν ἀστικὴ τάξη. Ὁ συντεχνίτης δούλευε καὶ ζοῦσε μαζὶ μὲ τὸ μικρὸ χειροτέχνη καὶ συμμερίζονταν τὴ νοοτροπία του καὶ τὶς ὑλικὲς του συνθῆκες. Ἀπ' τὸ χειροτέχνη ὡς τὸν ἐπιχειρηματία, οἱ κατηγορίες ἦταν πάμπολλες καὶ τὸ πέρασμα ἀπ' τὴ μιὰ στὴν ἄλλη γίνονταν μὲ ἀραιοὺς ἀναβαθμούς. Στὴν κορυφὴ τῆς κλίμακας ἀνεπαίσθητες σχεδὸν μεταβολὲς μποροῦσαν νὰ ἐπιφέρουν μιὰν ἀπότομη μεταλλαγή: στὴν πρώτη σειρὰ τῆς μεσαίας τάξης καὶ σχεδὸν στὰ σύνορα τῆς ἀληθινῆς ἀστικῆς τάξης, ἡ σπουδαιότητα τῆς ἐπιχείρησης, μιὰ κάποια συγγένεια μὲ τὰ ἐλεύθερα ἐπαγγέλματα, καθὼς κι ἰδιαίτερα προνόμια ἢ ἕνας εἰδικὸς διακανονισμός, ἀπομονώνανε βιβλιοπῶλες, τυπογράφους, φαρμακοποιούς, πανδοχεῖς καὶ μερικοὺς μεγάλους ἐπιχειρηματίες, πού, ἂν καὶ βλέπανε μὲ ὑπεροψία καταστηματάρχες καὶ συντεχνῖτες, ἀγαναχτούσανε, ὡστόσο, ὅταν βλέπανε τοὺς κυρίως ἀστοὺς νὰ ἔχουν τὸ ἴδιο ὕφος ἀπέναντί τους.

Πάνω σ' αὐτὲς τὶς ἐνδιάμεσες κοινωνικὲς κατηγορίες βαραίνανε οἱ ἀντιφάσεις μιᾶς διφορούμενης κατάστασης. Βγαλμένοι ἀπ'τὶς λαϊκὲς τάξεις μὲ τὶς συνθῆκες τῆς ζωῆς τους, καὶ συχνὰ τὴ μιζέρια τους, οἱ χειροτέχνες, ὡστόσο, εἶχαν τό ἐργαστήρι τους καὶ τὰ μικρά τους σύνεργα· τὸ ὅτι κρατοῦσαν κάτω ἀπ' τὴν ἐπιβολή τους συντεχνῖτες καὶ μαθητευόμενους ἐνίσχυε τὴν ἀστική τους νοοτροπία.' Ἀλλὰ ἡ προσήλωσή τους στὸ σύστημα τῆς μικρῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ἄμεσης διάθεσης τῶν προϊόντων τους τοὺς ξεχώριζε ἀπ' τὴν ἐμπορικὴ ἀστικὴ τάξη καὶ τὸ ἐμπορικὸ κεφάλαιο: οἱ χειροτέχνες αἰσθάνονταν νάπειλοῦνται ἀπ' τὸν ἀνταγωνισμὸ τῆς βιομηχανίας, φοβόνταν, ὅμως,

πιότερο ἀπ' τὸ κάθετι, τὸ νὰ δουλέψουν γιὰ λογαριασμὸ τοῦ ἐμπορευόμενου παραγωγοῦ καὶ νὰ μεταβληθοῦνε σὲ μισθωτούς. Σὲ τοῦτο ὀφείλονταν οἱ ἀντιφατικὲς διεκδικήσεις τῶν χειροτεχνῶν καὶ τῶν καταστηματαρχῶν, ποὺ ἀποτέλεσαν τὰ πλαίσια τοῦ λαϊκοῦ κινήματος. Ξεσηκώνονταν ἐνάντια στὴ συγκεντρωμένη στὰ χέρια τῶν μεγάλων παραγωγῶν ἰδιοχτησία: ἀλλὰ κι οἱ ἴδιοι ἦταν ἰδιοχτῆτες. Ζητοῦσαν τὴ διατίμηση πάνω στὰ τρόφιμα καὶ τὶς πρῶτες ὕλες: ἀλλὰ ἐννοοῦσαν νὰ διατηρήσουν τὴν ἐλευθερία τοῦ κέρδους τους. Οἱ διεκδικήσεις αὐτῶν τῶν κατηγοριῶν τῶν χειροτεχνῶν καὶ καταστηματαρχῶν μεταβλήθηκαν σὲ βίαιες διαμαρτυρίες κι ἐπαναστατικὴ ὁρμή, ἰδιαίτερα ἀποτελεσματική, κατὰ τὸ ἔργο τῆς κατάλυσης τῆς παλιᾶς κοινωνίας: ποτὲ δὲ μπόρεσαν νὰ συγκεκριμενοποιηθοῦνε σ' ἕνα πρόγραμμα μὲ συνέπεια.

Στὶς κυρίως λαϊκὲς τάξεις ἔλειπε τὸ ταξικὸ πνεῦμα. Σκορπισμένοι σὲ πολυάριθμα μικρὰ ἐργαστήρια κι ἀνειδίκευτοι ἐξαιτίας τῆς περιορισμένης ἀκόμα ἀνάπτυξης τῆς τεχνικῆς, χωρὶς νἆναι συγκεντρωμένοι σὲ μεγάλες ἐπιχειρήσεις ἢ βιομηχανικὰ κέντρα καί, συχνά, χωρὶς νἆναι ξεκάθαρα διαφοροποιημένοι ἀπ' τοὺς ἀγρότες, οἱ μισθωτοί, ὄχι πιότερο ἀπ' τοὺς χειροτέχνες, ἦταν ἀνίκανοι νὰ βροῦνε ἀποτελεσματικὰ γιατρικὰ γιὰ τὴ δυστυχία τους: τὸ μαρτυροῦσε ἡ ἀδυναμία τῶν ἐργατικῶν σωματείων. Τὸ μῖσος κατὰ τῆς ἀριστοκρατίας κι ἡ ἀμείωτη ἀντίθεση πρὸς τοὺς χονδρέμπορους καὶ τοὺς πλούσιους ὑπῆρξαν τὸ προζύμι τῆς ἑνότητας τῶν ἐργατικῶν μαζῶν. Ὅταν τοὺς κινητοποίησαν οἱ κακὲς συγκομιδὲς κι ἡ οἰκονομικὴ κρίση ποὺ ἀναγκαστικὰ τὶς ἐπακολουθεῖ, οἱ ἐργατικὲς τάξεις μπῆκανε στὶς γραμμὲς τῆς Ἐπανάστασης ὄχι σὰν ξέχωρη τάξη, ἀλλὰ ἀδερφωμένοι μὲ τοὺς χειροτέχνες, πίσω ἀπ' τοὺς ἀστούς: ἔτσι, δοθήκανε στὴν παλιὰ κοινωνία τὰ πιὸ ἀποτελεσματικὰ χτυπήματα, Ἀλλὰ ἡ νίκη αὐτὴ τῶν λαϊκῶν μαζῶν δὲ μποροῦσε νὰ εἶναι παρὰ μιὰ «ἀστικὴ νίκη»: οἱ ἀστοὶ δὲ δεχτήκανε τὴ συμμαχία τοῦ λαοῦ κατὰ τῆς ἀριστοκρατίας παρὰ ἐπειδὴ οἱ λαϊκὲς μᾶζες τοὺς ἦταν ὑποταγμένες. Σ' ἀντίθετη περίπτωση, θὰ εἶχαν, ἀσφαλῶς,

παραιτηθεῖ, ὅπως κατὰ τὸ 19ο αἰώνα στὴ Γερμανία καί, σὲ μικρότερο βαθμό, στὴν Ἰταλία, ἀπ' τὴν ὑποστήριξη συμμάχων ποὺ θεωροῦνταν πολὺ ἐπικίνδυνοι.

Οἱ ἀγρότες παίξανε ἕναν ὄχι λιγώτερο σημαντικὸ ρόλο στὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση: αὐτὸ ἦταν ἕνα ἀπ' τὰ πιὸ ἰδιάζοντα καὶ πρωτότυπα χαρακτηριστικά της. Τὸ 1789, ἡ μεγάλη πλειονότητα τῶν χωρικῶν ἦταν ἀπὸ καιρὸ ἄνθρωποι ἐλεύθεροι, ἐπειδὴ ἡ δουλοπαροικία δὲ διατηροῦνταν πιὰ παρὰ σὲ ὁρισμένες περιοχές, στὸ Nivernais καὶ στὸ Franche-Comté προπάντων. Οἱ φεουδαρχικές, ὅμως, σχέσεις παραγωγῆς δὲν κυριαρχούσανε λιγώτερο, γι' αὐτό, στὴν ὕπαιθρο, καθὼς τὸ φανερώνουν οἱ ὀφειλὲς πρὸς τοὺς Ἄρχοντες κι ἡ ἐκκλησιαστικὴ δεκάτη. Ἡ δεκάτη, ποὺ εἶχε ἀπομακρυνθεῖ, πολὺ συχνά, ἀπ' τὸν ἀρχικό σκοπό της καὶ παρουσίαζε τὰ συνηθισμένα μειονεκτήματα τοῦ φόρου σὲ εἶδος, φαίνονταν τόσο πιὸ ἀνυπόφορη ὅσο ἡ ὕψωση τῶν τιμῶν αὔξαινε τὸ κέρδος της: σὲ καιρὸ σιτοδείας, ἡ συγκέντρωσή της ἀπόβαινε σὲ βάρος τῆς ἴδιας τῆς τροφῆς τοῦ ἀγρότη. Ὅ,τι παρέμενε ἀπ' τὰ δικαιώματα τῶν Ἀρχόντων τῆς γῆς ἦταν ἀκόμα πιὸ μισητὸ ἀπ' τὸ λαό, ἂν καὶ λιγώτερο, βέβαια, βαρύ. Ὁρισμένοι ἱστορικοὶ ἔχουν τὴν τάση νὰ μειώνουνε στὸ ἐλάχιστο τὴ βαρύτητα τοῦ ρόλου τῆς φεουδαρχίας κατὰ τὸ τέλος τοῦ Παλιοῦ Καθεστῶτος. Ὁ Tocqueville τοὺς ἀπάντησε προκαταβολικά, σ' ἕνα κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του «Τὸ Παλιὸ Καθεστὼς κι ἡ Ἐπανάσταση» μὲ τὸν τίτλο «Γιατὶ τὰ φεουδαρχικὰ δικαιώματα γίνανε πιὸ μισητὰ στὸ λαὸ τῆς Γαλλίας παρὰ ὁπουδήποτε ἀλλοῦ»: ἂν ὁ χωρικὸς δὲν κατεῖχε τὸ ἔδαφος, θὰ αἰσθάνονταν λιγώτερο τὰ βάρη ποὺ τὸ φεουδαρχικὸ σύστημα ἐπέβαλε στὴν ἔγγειο ἰδιοχτησία.

Ἀναμφίβολα, θάπρεπε νὰ ξεχωρίσουμε, ἀπὸ αὐστηρὰ νομικὴ ἄποψη, ὅ,τι ἦταν καθαυτὸ φεουδαρχικὸ ἀπ' ὅ,τι ἦταν ζήτημα Ἀρχόντων. Τὰ φεουδαρχικὰ δικαιώματα προκύπτανε ἀπ' τὰ συμβόλαια τοῦ τιμαρίου. Ἡ ἱεραρχία τῶν τιμαρίων παρέμενε ὅπως μαρτυροῦσαν, σὲ κάθε μεταβίβαση τῆς κυριότητας, ἡ ὁμολογία κι ἡ ἀπογραφή, κι ἡ πληρωμὴ κάποιου φόρου· ὅπου ἰδιοχτῆτες φέουδων

ἦταν μὴ εὐγενεῖς, κι ἡ περίπτωση δὲν ἦτανε σπάνια στὸ Νότο, τοὺς ἐπιβάλλονταν μιὰ εἰδικὴ εἰσφορά, ποὺ λεγότανε τοῦ franc-fief (ἀνεξάρτητης χωροδεσποτείας). Τὰ δικαιώματα τῶν Ἀρχόντων ἡ καταγωγή τους ἀνάγονταν στὴ δεσποτεία ποὺ αὐτοὶ ἀσκοῦσαν κατὰ τὸ Μεσαίωνα. Ἀπ' τὴν ἐξουσία τῶν Ἀρχόντων, παρέμενε ἕνα μέρος ἀπ' τὴν ἀπονομὴ δικαιοσύνης, ἀνώτερου ἢ κατώτερου βαθμοῦ, βασικοῦ χαρακτηριστικοῦ τῆς δεσποτείας, σύμβολου τῆς κοινωνικῆς ὑπεροχῆς τοῦ Ἄρχοντα, ἕνα μέρος ἀπ' τὰ μονοπώλια, ὅπως τὸ ἀποκλειστικὸ δικαίωμα κυνηγιοῦ, κι οἱ banalités (1). Ἀπ' τὰ δικαιώματα τῶν Ἀρχόντων, ἄλλα ἦταν π ρ ο σ ω π ι κ ά ἀγγαρεῖες καὶ φόροι διάφοροι, κι ἄλλα ἐ μ π ρ ά γ μ α τ α: ποὺ βαρύνανε τὰ ἐδάφη, κι ὄχι τὰ πρόσωπα, κι ἐκφράζανε τὴν ὑ ψ η λ ὴ κ υ ρ ι ό τ η τ α τοῦ Ἄρχοντα (λέγονταν κι ἄμεση), ἀφοῦ ὁ ἀγρότης δὲν εἶχε παρὰ τὴν ὠ φ έ λ ι μ η κυριότητα (τῆς χρήσης). Ἀπ' τὰ ἐμπράγματα δικαιώματα, ἄλλα ἦταν ἐτήσια, εἴτε σὲ χρῆμα (cens, κῆνσος, θὰ λέγαμε ἑλληνικά, δηλ. φόρος, ἢ rentes, πρόσοδοι) εἴτε σὲ εἶδος (champart ἢ terrage στὸ Βορρᾶ, agrier στὸ Νότο), ἄλλα περιστασιακὰ (lods καὶ ventes, στὶς μεταβιβάσεις κυριότητας). Αὐτὸ ἦταν, σχηματοποιημένο (ὁ Boncerf ὑπολογίζει πάνω ἀπὸ τριακόσια τὰ διάφορα εἴδη ὀφειλῶν πρὸς τοὺς Ἄρχοντες, στὸ βιβλιαράκι του πάνω στὰ «Μειονεχτήματα τῶν φεουδαρχικῶν δικαιωμάτων», 1776), τὸ c o m p l e x u m f e u d a l e, κατὰ τὴν ἔκφραση τῶν νομομαθῶν: ἡ Φ ε ο υ δ α ρ χ ί α, στὸ καθημερινὸ λεξιλόγιο τῆς ἐποχῆς. Ἡ ὁμόφωνη ἀποστροφὴ τῶν ἀγροτικῶν μαζῶν γι' αὐτὸ τὸ σύστημα, ποὺ χρησίμεψε σὰ μέσο γιὰ νὰ καταφερθεῖ ἕνα θανάσιμο χτύπημα ἐνάντια στὴν ἀριστοκρατία, μαρτυρεῖ ἀρκετὰ καθαρὰ γιὰ τὸ ὅτι ἡ φεουδαρχία ἀποτελοῦσε τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς κοινωνίας τοῦ Παλιοῦ Καθεστῶτος. «Ἡ φεουδαρχία εἶχε παραμείνει ὁ πιὸ σημαντικὸς

---

1. Ὑποχρεωτικὴ χρησιμοποίηση πραγμάτων καὶ χτισμάτων ποὺ ἀνήκανε στὸν Ἄρχοντα, μύλου, φούρνου κλπ., μὲ πληρωμὴ (Σ.τ.μ.).

ἀπ' ὅλους τοὺς θεσμούς μας 'Αστικοῦ Δικαίου, ἐνῶ εἶχε πάψει νἆναι πολιτικὸς θεσμός», γράφει ὁ Tocqueville. «Ἔτσι μειωμένη, προκαλοῦσε ἀκόμα πιότερο τὸ μῖσος καὶ μποροῦμε στ' ἀλήθεια νὰ ποῦμε πώς, μὲ τό νὰ καταστραφεῖ ἕνα μέρος ἀπ' τοὺς θεσμοὺς τοῦ Μεσαίωνα, γίνηκε ἑκατὸ φορὲς πιὸ μισητὸ ὅ,τι ἀπ' αὐτοὺς ἀπόμεινε».

Μπρὸς στὴ φεουδαρχικὴ ἐκμετάλλευση, ἡ ἀγροτικὴ κοινότητα παρέμενε ἑνωμένη: ἀπέναντι στὸν Ἄρχοντα, ἀπέναντι στὸν εἰσπράχτορα τῆς δεκάτης, ἀπέναντι ἀκόμα καὶ στὸ βασιλικὸ φόρο· 'Αλλά, πίσω ἀπὸ τοῦτο τὸ θεμελιακὸ ἀνταγωνισμό, διαφαίνονταν κιόλας ἀντιθέσεις ποὺ ἔκλειναν μέσα τους τὸ σπόρο τῶν ἀγώνων τοῦ 19ου αἰώνα, ἀγώνων ποὺ ἀκολούθησαν τὴν κατάλυση τῆς φεουδαρχίας καὶ τῆς ἀριστοκρατίας. Ἡ ἀνισότητα εἶχε ἀπὸ καιρὸ εἰσχωρήσει στὴν ἀγροτικὴ κοινότητα καὶ πήγαινε νὰ τὴ διαλύσει.

Στὶς περιοχὲς μεγάλης καλλιέργειας, ἡ ἐπιβολὴ τοῦ κεφαλαίου κι ἡ ἐφαρμογὴ τῶν μεθόδων του στὴν ἀγροτικὴ ἐργασία, ποὺ ἀπόβλεπαν σὲ μιὰν ἐντατικὴ καλλιέργεια καὶ σὲ μιὰ παραγωγὴ γιὰ τὴν ἀγορά, εἶχε ὁλοφάνερες ἐπιπτώσεις στὴν κατάσταση τῶν ἀγροτῶν. Ἡ κοινωνικὴ ὁμάδα τῶν μεγάλων ἐνοικιαστῶν τῆς γῆς ἀναπτύχθηκε εὐρύτατα κατὰ τὸ τέλος τοῦ Παλιοῦ Καθεστῶτος, συγκεντρώνοντας στὰ χέρια της ὄχι μονάχα τὴν ἰδιοχτησία, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκμετάλλευσή της: οἱ ἀγρότες τῶν κάμπων μὲ τὰ σιτηρὰ τοῦ λεκανοπέδιου τοῦ Παρισιοῦ διαμαρτύρονταν μάταια στὰ ὑπομνήματά τους γιὰ τὴ «συγκέντρωση» τῶν ἀγροχτημάτων ὡς τὸ τέλος τοῦ ἔτους ΙΙ καὶ ζητοῦσαν τὴ διαίρεσή τους. Ἔτσι, ἐνισχύονταν ἀκόμα περισσότερο ὁ ἀνταγωνισμὸς ἀνάμεσα σ' ἕναν ἀγροτικὸ καπιταλισμὸ καὶ μιᾶς ἀγροτιᾶς ποὺ πήγαινε νὰ προλεταροποιηθεῖ. Χωρὶς γῆ, ἀπογυμνωμένοι ἀπ' τὰ μαζικά τους δικαιώματα, ὅσο ἀναπτύσσονταν ἡ ἀτομικὴ ἰδιοχτησία κι ἡ μεγάλη καλλιέργεια, οἱ μικροαγρότες πύκνωναν τὶς γραμμὲς ἑνὸς ἐξαθλιωμένου κι ἀπελπισμένου προλεταριάτου, ποὺ ἦταν ἕτοιμο νὰ ξεσηκωθεῖ τόσο ἐνάντια στὰ μεγάλα ἀγροχτήματα, ὅσο κι ἐνάντια στοὺς πύργους τῶν εὐγενῶν.

'Ασφαλῶς, δὲν πρέπει νὰ ὑπερβάλλουμε αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικά: τὶς παραμονὲς τῆς 'Επανάστασης, στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς χώρας ἐξακολουθοῦσε νὰ ἐπικρατεῖ ἡ μικρὴ παραδοσιακὴ καλλιέργεια.'Αλλά, κι ἐδῶ ἀκόμα, μέσα στοὺς ἴδιους τοὺς κόλπους τῆς ἀγροτικῆς κοινότητας, παρουσιάστηκαν τὰ συμπτώματα τῆς ἀνισότητας. 'Η ἰδιοχτησία κοινοτικῶν ἀγαθῶν, οἱ συλλογικὲς πιέσεις ποὺ ἀσκήθηκαν πάνω στὴν ἀτομικὴ ἰδιοχτησία (ἀπαγόρευση τῆς περίφραξης, ἀναγκαστικὴ ἐναλλαγὴ τῆς καλλιέργειας τῶν χωραφιῶν), τὰ δικαιώματα χρήσης τῶν ἀγρῶν (κοινὸς βοσκότοπος, δικαιώματα περισυλλογῆς τῶν σταχιῶν), τῶν λιβαδιῶν (δικαίωμα στὸ δεύτερο χορτάρι) ἢ τῶν δασῶν εἶχαν, γιὰ πολὺ καιρό, ἀποτελέσει γερὰ κοινοτικὰ βάθρα. Στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 18ου αἰώνα, μὲ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἀγροτικοῦ ἀτομικισμοῦ καὶ μὲ τὴν ὑποστήριξη τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας (διατάγματα περίφραξης, διαλογὴ τῶν κοινοτικῶν πραγμάτων), κλονίστηκε ἡ κοινοτικὴ διάρθρωση, γεγονὸς ἀπ' τὸ ὁποῖο ἐπωφελήθηκε, προπάντων, ἡ ἀριστοκρατία. 'Αλλά, μέσα στοὺς ἴδιους τοὺς κόλπους τῆς κοινότητας, μερικοὶ ἰδιοχτῆτες καλλιεργητές, προεστοὶ τοῦ τόπου, κατάφεραν νἀποκτήσουν ἐξουσία πάνω σὲ μεροκαματιάρηδες ἐργάτες καὶ μικροαγρότες, ποὺ τὰ ζευγάρια τὰ χωράφια τους ἢ τὸ καθημερινό τους ψωμὶ ἐξαρτιόνταν ἀπ' αὐτούς, νὰ παράγουν ἤδη, λίγο-πολύ, γιὰ τὴν ἀγορά, νὰ πάρουν στὰ χέρια τους τὴ διοίκηση τῶν χωριῶν καὶ νὰ προσαρμοστοῦνε στὸ νέο τρόπο καλλιέργειας. Αὐτοὶ οἱ ἰδοχτῆτες χωρικοὶ κράτησαν ἐχθρικὴ στάση ἀπέναντι στὴν ἀγροτικὴ κοινότητα (ὅπως κι ἀπέναντι στὴν ἀριστοκρατία, ποὺ τοὺς καταπίεζε μὲ τὰ δικαιώματά της τῶν 'Αρχόντων), ποὺ τοὺς εἶχε γίνει μεγάλο ἐμπόδιο μὲ τὰ δικαιώματά της καὶ περιόριζε τὴν ἐλευθερία τους γιὰ ἐκμετάλλευση καὶ κέρδος: θέλανε μὲ κάθε θυσία νἀπαλλαγοῦν ἀπ' ὅλους αὐτοὺς τοὺς περιορισμούς. 'Αντίθετα, οἱ φτωχοὶ χωρικοί, μὴν ἔχοντας δικιά τους γῆ κι ὑποχρεωμένοι, γιὰ νὰ κερδίσουν τὸ ψωμί τους, νἀναζητήσουνε μεροκάματο στὰ χωράφια τῶν ἄλλων ἢ στὴν ἀγροτικὴ βιομηχανία, τόσο πιότερο μέναν

ἀγκιστρωμένοι στὰ συλλογικὰ δικαιώματα καὶ στοὺς παραδοσιακοὺς τρόπους παραγωγῆς, ὅσο περισσότερο νοιώθανε πὼς ἄρχιζαν νὰ τοὺς ξεφεύγουν: ἡ ἀγροτικὴ μᾶζα στὴν ἐλευθερία τῆς καλλιέργειας ἀντέτασσε τὸ διακανονισμό της.

Ἀντίληψη ἑνὸς περιορισμένου δικαιώματος ἰδιοχτησίας κι ἀντίδραση κατὰ τῆς συγκέντρωσης τῶν καλλιεργειῶν ἢ τῶν ἐπιχειρήσεων: χαρακτηριστικὰ ἑνὸς λαϊκοῦ κοινωνικοῦ ἰδανικοῦ ἀνάλογου μὲ τὶς οἰκονομικὲς συνθῆκες τῆς ἐποχῆς. Ἀγρότες καὶ χειροτέχνες, γιὰ νὰ διαθέτουν ἐλεύθερα τὸν ἑαυτό τους καὶ τὴν ἐργασία τους, ἔπρεπε πρῶτα νὰ πάψουν νἀνήκουνε σ' ἄλλον, νἆναι δεμένοι στὴ γῆ ἢ δέσμιοι στὰ πλαίσια μιᾶς συντεχνίας. Σ' αὐτὸ ὀφείλεται καὶ τὸ μῖσος τους κατὰ τῆς ἀριστοκρατίας καὶ τοῦ Παλιοῦ Καθεστῶτος: οἱ λαϊκὲς τάξεις ὑπῆρξαν τὸ κίνητρο τῆς ἀστικῆς ἐπανάστασης. Ἀλλά, ἄμεσοι παραγωγοὶ ἢ φιλοδοξῶντας νὰ γίνουν τέτοιοι, χωρικοὶ καὶ χειροτέχνες στηρίζανε τὴν ἰδιοχτησία πάνω στὴν προσωπικὴ ἐργασία κι ὀνειρεύονταν μιὰ κοινωνία μικροπαραγωγῶν, στὴν ὁποία ὁ καθένας τους θὰ εἶχε τὸ χωράφι του, τὸ ἐργαστήρι του, τὸ μαγαζάκι του· συγκεχυμένα, προσπαθοῦσαν νὰ προλάβουν τὸ σχηματισμὸ ἑνὸς μονοπώλιου τοῦ πλούτου, καθὼς κι ἑνὸς ἐξαρτημένου προλεταριάτου. Οἱ κρυφοὶ αὐτοὶ πόθοι ἐξηγοῦν τοὺς κοινωνικοὺς καὶ πολιτικοὺς ἀγῶνες κατὰ τὴν Ἐπανάσταση, καθὼς καὶ τὶς περιπέτειες καὶ τὴν πρόοδό τους: ἀπ' τὸ 1789 ὣς τὸ 1793, παραβρισκόμαστε σὲ μιὰν «ἐμβάθυνση» τοῦ ἀγώνα τῆς ἀστικῆς τάξης κατὰ τῆς ἀριστοκρατίας, ἐμβάθυνση ποὺ τὴ χαρακτηρίζει ὁ ὁλοένα καὶ μεγαλύτερος ρόλος τῶν μεσαίων στρωμάτων καὶ τῶν λαϊκῶν μαζῶν, κι ὄχι σὲ μιὰ μεταβολὴ τῆς φύσης τῶν κοινωνικῶν ἀγώνων. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, δὲ μποροῦμε νὰ μιλοῦμε γιὰ μιὰν «ἀλλαγὴ μετώπου» τῶν ἀστῶν μετὰ τὴν πτώση τοῦ Ροβεσπιέρου: μετά, ὅπως καὶ πρίν, ἀπ'τὶς 9 τοῦ Thermidor [1],

1. Ἑνδέκατος μήνας τοῦ δημοκρατικοῦ ἡμερολόγιου τῆς Γαλλίας (Σ.τ.μ.).

ὁ κύριος ἐχθρὸς παραμένει ἡ ἀριστοκρατία, ποὺ δὲν καταθέτει τὰ ὅπλα. Ὁ νόμος τῆς 9ης Frimaire (1) τοῦ ἔτους VI (29 Νοεμβρίου 1797), ἐμπνευσμένος ἀπ' τὸν Sieyès, τὸ ἀποδείχνει, καθὼς περιορίζει τοὺς πρὶν ἀπ' τὸ νόμο αὐτὸ εὐγενεῖς κι ὅσους ἔγιναν εὐγενεῖς ὑπὸ τὴν ἰδιότητά τους σὰν ξένων. Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση εἶναι ἕνας «συνασπισμός»: ἀντιφεουδαρχικὴ κι ἀστική, ἀνάμεσα ἀπ' τὶς τόσες καὶ τόσες περιπέτειές της.

Αὐτὲς τὶς βαθειὲς ρίζες τῆς Ἐπανάστασης μέσα στὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα τῆς Γαλλίας, αὐτὴ τὴ συνοχὴ κι αὐτὴ τὴν ἑνότητα τὶς ὑπογράμμισε ὁ Tocqueville, μὲ τὴ συνηθισμένη του σαφήνεια, ὅπως ὑπογράμμισε καὶ τὴν ἀναγκαιότητά τους. «Αὐτὸ ποὺ ἡ Ἐπανάσταση ἤτανε λιγώτερο ἀπὸ κάθετι ἄλλο ἦταν ἕνα τυχαῖο γεγονός. Κατέλαβε, εἶν' ἀλήθεια, τὸν κόσμο ἐξ ἀπροόπτου, κι ὡστόσο, δὲν ἦταν παρὰ τὸ συμπλήρωμα τῆς πιὸ μακρόχρονης δουλειᾶς, ἡ ξαφνικὴ καὶ βίαιη κατάληξη ἑνὸς ἔργου γιὰ τὸ ὁποῖο εἴχανε δουλέψει δέκα γενιὲς ἀνθρώπων».

2. Οἰκονομικὲς καὶ δημογραφικὲς μεταλλαγές.—Πέρα ἀπ' τὴν κοινωνικὴ διάρθρωση καὶ τοὺς θεμελιακοὺς ἀνταγωνισμοὺς ποὺ ἐξηγοῦνε τὶς βαθύτερες αἰτίες τῆς Ἐπανάστασης, πρέπει νὰ προσδιορίσουμε ἀκριβῶς καὶ διάφορους παράγοντες ποὺ ἐξηγοῦνε τὴ χρονολογία της. Ἡ Ἐπανάσταση ἦταν ἀναπόφευχτη, κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ ἴδιου τοῦ Tocqueville: ἀλλὰ γιατί, κατὰ τὴν ἔκφρασή του, αὐτὴ ἡ ξαφνικὴ ἔκρηξη, αὐτὴ ἡ ἀπότομη, «συσπασμένη κι ὅλο πόνο προσπάθεια, χωρὶς προφυλάξεις, χωρὶς προσοχὴ καὶ σεβασμό;» (2).

Ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1789 γεννήθηκε μέσα σὲ μιὰν ἀτμόσφαιρα οἰκονομικῆς κρίσης. Ὁ Jaurès, στὸ μεγάλο του

1. Τρίτος μήνας τοῦ δημοκρατικοῦ ἡμερολόγιου τῆς Γαλλίας, ἀπὸ 21 Νοεμβρίου ὡς τὶς 20 Δεκεμβρίου (Σ.τ.μ.).

2. Γιὰ τὸ πρόβλημα τοῦτο γενικά, βλέπε: C. E. Labrousse, «Πῶς γεννιοῦνται οἱ ἐπαναστάσεις», Πρακτικὰ τοῦ Ἱστορικοῦ Συνεδρίου γιὰ τὰ Ἑκατόχρονα τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1848 (Παρίσι, 1948).

ἔργο τῆς «Σοσιαλιστικῆς Ἱστορίας» (1901–1904), εἶχε ἀναζητήσει, «στὶς οἰκονομικὲς συνθῆκες καὶ τὴ μορφὴ τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ἰδιοχτησίας», τὶς βαθύτερες αἰτίες τῆς Ἐπανάστασης. Ἀλλὰ τὸ ἔργο του ἔχει, ἴσως, τὸ ἐλάττωμα τῆς ἁπλοποίησης: ἡ Ἐπανάσταση ξετυλίγεται σχεδὸν ὁμοιόμορφα· ἡ αἰτία της βρίσκεται στὴν οἰκονομικὴ καὶ πνευματικὴ δύναμη τῆς ἀστικῆς τάξης, ποὺ εἶχε φτάσει στὴν ὡριμότητά της, κι ἀποτέλεσμά της ἦταν ἡ καθιέρωση αὐτῆς τῆς δύναμης μὲ τὸ Νόμο. «Τώρα», γράφει ὁ Jaurès, «ἡ βιομηχανικὴ καὶ κινητὴ ἰδιοχτησία, δηλαδὴ ἡ ἀστικὴ ἰδιοχτησία, εἶναι σὲ πλήρη ἀκμή: ἡ ἐπικράτηση τῆς ἀστικῆς δημοκρατίας εἶναι, ἑπομένως, ἀναπόφευκτη κι ἡ Ἐπανάσταση εἶναι μιὰ ἱστορικὴ ἀναγκαιότητα». Αὐτὴ ἡ ἐξήγηση δὲν ὑπολογίζει μήτε τὴ χρονολογία τῆς Ἐπανάστασης μήτε τὸ βίαιο χαρακτήρα της, ποὺ ὀφείλεται στὴν ἀντίσταση τῆς ἀριστοκρατίας καὶ την ἐμφάνιση τῶν λαϊκῶν μαζῶν στὸ πολιτικὸ προσκήνιο. Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση δὲν ἦταν παρὰ μιὰ ἐπανάσταση τῆς ἀστικῆς εὐημερίας;

Ὁ 18ος αἰώνας ὑπῆρξε, πραγματικά, ἕνας αἰώνας εὐημερίας· τὸ οἰκονομικό του ἀπόγειο τοποθετεῖται στὸ τέλος τῶν ἐτῶν Ἑξήντα καὶ στὴν ἀρχὴ τῶν ἐτῶν Ἑβδομήντα: «Ἡ περίοδος τῆς δόξας τοῦ Λουδοβίκου 15ου». Μετὰ τὸ 1778, ἀρχίζει «ἡ δύση τοῦ Λουδοβίκου 16ου», περίοδος «ἀνάσχεσης» κι ἔπειτα ὀπισθοδρόμησης, πού, τὸ 1787, ἦρθε νὰ ἐπιστεγάσει μιὰ κρίση ποὺ προκάλεσε μεγάλη ἀθλιότητα καὶ ταραχές. Ὁ Jaurès δὲν ἀρνήθηκε, ἀσφαλῶς, τὸν παράγοντα τῆς πείνας στὸ ξέσπασμα τῆς Ἐπανάστασης, ἀλλὰ δὲν τῆς ἀναγνώριζε παρὰ ἕνα ρόλο ἐπεισοδιακό: ἡ κρίση, ρίχνοντας σὲ μεγάλη δοκιμασία τὶς λαϊκὲς τάξεις, τὶς κινητοποίησε στὴν ὑπηρεσία τῶν ἀστῶν, μὰ δὲν ἦταν παρὰ ἕνα τυχαῖο συμβάν. Τὸ κακὸ ἦταν βαθύτερο ([1])

1. Γι' αὐτὴ τὴν οὐσιαστικὴ πλευρὰ τοῦ ζητήματος, βλέπε τὰ ἔργα τοῦ C. E. Labrousse, «Σκιαγραφία τῆς κίνησης τῶν τιμῶν καὶ τῶν εἰσοδημάτων στὴ Γαλλία κατὰ τὸ 18ο αἰώνα» (Παρίσι, 1933, 2 τόμοι)· «Ἡ κρίση τῆς γαλλικῆς οἰκονομίας κατὰ τὸ τέλος τοῦ

Οἱ λαϊκὲς μᾶζες τῶν πόλεων καὶ τῆς ὑπαίθρου δὲν κινητοποιήθηκαν, τὸ 1789, ἀπὸ στασιαστικὲς ραδιουργίες τῆς ἀστικῆς τάξης: αὐτὴ εἶναι ἡ ἄποψη τῆς συνωμοσίας, ποὺ ὑποστήριξε ὁ ἀββᾶς Barruel, στ' «'Απομνημονεύματα γιὰ νὰ χρησιμέψουνε στὴν 'Ιστορία τοῦ 'Ιακωβινισμοῦ», ποὺ ἐκδοθήκανε στὸ 'Αμβοῦργο τὸ 1798, ἄποψη ποὺ τὴν υἱοθέτησε, ἀπὸ ὁρισμένη της πλευρά, ὁ Augustin Cochin, στὴν ἔρευνά του γιά τὶς «Πνευματικὲς 'Εταιρεῖες καὶ τὴν 'Επανάσταση στὴ Βρετάνη» (1925). Δὲν ξεσηκώθηκαν μήτε ἐξαιτίας τῶν αἱμοβόρων τους ἐνστίκτων, ὅπως θὰ τὸ ἤθελε ὁ Ταίν, στὸ ἔργο του «'Η καταγωγὴ τῆς σύγχρονης Γαλλίας» (1875), ἔργο δυσφήμησης κι ὀργῆς. Τὶς ξεσήκωσε ἡ πεῖνα: ὁλοφάνερη ἀλήθεια, ποὺ τὴν ὑποστηρίζει μὲ θέρμη ὁ Michelet («'Ελᾶτε νὰ δεῖτε, σᾶς παρακαλῶ, τοῦτο τὸ λαὸ ποὺ κοιμᾶται κατάχαμα, σὰ φτωχὸς 'Ιὼβ... 'Η πεῖνα εἶναι ἕνα πολιτικὸ γεγονός: πεινᾶνε ἐξαιτίας τοῦ βασιλιᾶ») καὶ ποὺ οἱ μελέτες τοῦ C.E. Labrousse τῆς δώσανε ἕνα εὐρύτατο ἐπιστημονικὸ βάθρο. 'Η λαϊκὴ πεῖνα ἐμφανίζεται σὰν ἡ συνέπεια τῶν γενικῶν χαρακτηριστικῶν μιᾶς Α φάσης «ὕψωσης» κι «ἐξάπλωσης» (σύμφωνα μὲ τὴν ὁρολογία τοῦ F. Simiand), ἀλλὰ συνδεμένων μὲ τὰ κυκλικὰ κι ἐποχικὰ κινήματα, ποὺ ἡ ποικιλία τῶν μορφῶν τους ἐξαρτᾶται ἀπ' τὸ ὕψος τοῦ πραγματικοῦ μισθοῦ καὶ ποὺ ἐξηγοῦνται, τέλος, ἀπ' τὰ ἱστορικὰ γνωρίσματα τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς δημογραφίας τῆς ἐποχῆς.

'Η κίνηση τῶν τιμῶν στὴ Γαλλία, κατὰ τὸ 18ο αἰώνα, χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ συνεχῆ ὕψωση ἑνὸς αἰώνα, ἀπ' τὸ 1733 ὡς τὸ 1817, φάση Α, ποὺ διαδέχτηκε τὴ φάση Β τῆς πτώσης, ποὺ ἀπ' τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰώνα παρατάθηκε ὥς τὸ 1730. 'Η κίνηση τῆς ὕψωσης καὶ τῆς εὐημερίας, ἀργὴ ὥς τὸ 1758, ζωηρὴ ἀπ' τὸ 1758 ὡς τὸ 1770, σταθεροποιήθηκε ἀπ' τὸ 1778 ὥς τὸ 1787, προκαλώντας μιὰ προ-επαναστατικὴ δυσφορία· μιὰ καινούργια ὤθηση ἐξαπέλυσε τὸν ἐπαναστατικὸ κύκλο (1787-91). "Αν θεωρηθεῖ ὅτι ἡ ἐν-

Παλιοῦ Καθεστῶτος καὶ την ἀρχὴ τῆς 'Επανάστασης» (Παρίσι, 1944).

δειξη 100 ἐπιτεύχτηκε στὸν κύκλο 1726-41, ὁ μέσος ὅρος τῆς ὕψωσης μακρᾶς διάρκειας εἶναι 45% γιὰ τὸν κύκλο 1771-89· φτάνει στὰ 65% τὰ χρόνια 1785-89. Ἡ αὔξηση, πολὺ ἄνιση, ἀνάλογα μὲ τὰ προϊόντα, εἶναι πιὸ σημαντικὴ γιὰ τὰ τρόφιμα παρὰ γιὰ τὰ βιομηχανικὰ προϊόντα, γιὰ τὰ δημητριακὰ παρὰ γιὰ τὸ κρέας: χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα μιᾶς γεωργικῆς ἀκόμα οὐσιαστικὰ οἰκονομίας. Τὰ δημητριακὰ καταλάμβαναν μιὰ τεράστια θέση στὸν προϋπολογισμὸ τοῦ λαϊκοῦ βαλάντιου, ἡ παραγωγή τους αὐξάνονταν ἐλάχιστα, ἐνῶ ὁ πληθυσμὸς πολλαπλασιάζονταν κι ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν ξένων σιτηρῶν δὲ μποροῦσε νὰ παρέμβει. Γιὰ τὴν περίοδο 1785-89, ἡ ὕψωση τῶν τιμῶν φτάνει τὸ 66% γιὰ τὸ στάρι, 71% γιὰ τὴ σίκαλη, 67% γιὰ τὸ κρέας· τὰ καύσιμα ξύλα σπᾶνε ὅλα τὰ ρεκόρ: 91%. Ἡ περίπτωση τοῦ κρασιοῦ εἶναι ἰδιάζουσα: 14%· ἡ πτώση τοῦ κέρδους τῆς ἀμπελουργίας ὑπῆρξε πάρα πολὺ σοβαρή, γιατὶ πολλοὶ ἀμπελουργοὶ δὲν παράγανε δημητριακὰ κι ἀγοράζανε τὸ ψωμί τους. Κι ἐπειδὴ οἱ κυκλικὲς διακυμάνσεις (κύκλοι 1726-41, 1742-57, 1758-70, 1771-89) προστίθονταν στὴν κίνηση μακρᾶς διάρκειας τὸ κυκλικὸ μάξιμουμ τοῦ 1789 ἀνέβασε τὴν αὔξηση τοῦ σταριοῦ στὰ 127% καὶ τῆς σίκαλης στὰ 136%. Ὅσο γιὰ τὰ δημητριακά, οἱ ἐποχικὲς διακυμάνσεις, τέλος, ἀνεπαίσθητες ἢ σχεδὸν ἀνεπαίσθητες κατὰ τὶς περιόδους ἀφθονίας, παίρνανε μεγάλη ἔκταση τὰ δύσκολα χρόνια· ἀπ' τὸ φθινόπωρο μέχρι τὴν ἑπόμενη συγκομιδή, οἱ τιμὲς ἀνέβαιναν ἀπὸ 50% ὡς 100%, κι ἀκόμα περισσότερο. Τὸ 1789, τὸ ἐποχικὸ μέγιστο ὅριο (μάξιμουμ) συνέπεσε τὶς πρῶτες δεκαπέντε μέρες τοῦ Ἰουλίου: ἔφτασε τὴν αὔξηση τοῦ σταριοῦ στὰ 150% καὶ τῆς σίκαλης στὰ 165%. Ἡ μέρα τῆς 14ης Ἰουλίου συνέπεσε μὲ τὸ ἀποκορύφωμα τῆς ὕψωσης τῶν τιμῶν κατὰ τὸ 18ο αἰώνα.

Ἀπ' τὴν ὕψωση τῶν τιμῶν ἐπηρεάστηκε ἐξαιρετικὰ τὸ κόστος τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ: ἐπειδὴ πιότερο ἀπὸ κάθε ἄλλου προϊόντος αὐξάνονταν ἡ τιμὴ τῶν σιτηρῶν, ἐκεῖνος ποὺ χτυπήθηκε πιὸ σκληρὰ ἦταν ὁ λαός. Τὶς παραμονὲς τοῦ 1789, τὸ μερίδιο τοῦ ψωμιοῦ στὸν προϋπολογισμὸ

τοῦ λαϊκοῦ ἀνθρώπου κατεῖχε, μὲ τὴ γενικὴ ὕψωση τῶν τιμῶν, τὸ 53%· τὸ 1789, ἔφτασε τὰ 88%: δὲν ἔμενε παρὰ τὸ 12% τοῦ εἰσοδήματος γιὰ τὶς ἄλλες δαπάνες. Ἡ ὕψωση τῶν τιμῶν «βόλευε» τὶς εὔπορες κοινωνικὲς τάξεις κι ἀφάνιζε τὸ λαό.

Ἡ κίνηση τῶν μισθῶν χειροτέρευε ἀκόμα περισσότερο τὴν κατάσταση ποὺ δημιουργοῦσε ἡ ὕψωση τῶν τιμῶν γιὰ τὴν τύχη τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Οἱ πληροφορίες τοῦ C. E. Labrousse ἀνεβάζουν σὲ 17% τὴν ὕψωση τῶν μεροκάματων στὴν περίοδο ἀνάμεσα στὰ 1726-41 καὶ 1771-89· ἀλλά, στὶς μισὲς περιπτώσεις, δὲν ἔφτανε οὔτε τὸ 11%. Σὲ σχέση μὲ τὰ χρόνια 1785-89, φτάνει τὸ 22%. Ἡ ὕψωση τῶν μεροκάματων ποικίλλει ἀνάλογα μὲ τὰ ἐπαγγέλματα: στοὺς οἰκοδόμους 18% (1771-89) καὶ 24% (1785-89), ἀλλὰ μόνο 12% καὶ 16% τοῦ μεροκαματιάρη ἀγρότη. Ἡ ὕψωση, μακρᾶς διάρκειας, τῶν μεροκάματων εἶναι, ἑπομένως, πολὺ μικρὴ σὲ σχέση μὲ τὴν ὕψωση τῶν τιμῶν. Κι οἱ κυκλικὲς κι ἐποχιακὲς διακυμάνσεις τῶν μεροκάματων αὔξαιναν ἀκόμα περισσότερο τὴ διαφορά, γιατὶ ἦταν ἀντιστρόφως ἀνάλογες πρὸς τὶς διακυμάνσεις τῶν τιμῶν. Κατὰ τὸ 18ο αἰώνα, πραγματικά, ἡ ἀκρίβεια προκαλοῦσε τὴν ἀνεργία κι ἡ ἰσχνότητα τῆς συγκομιδῆς περιόριζε τὶς ἀνάγκες τῶν χωρικῶν. Ἡ ἀγροτικὴ κρίση ἔφερνε τὴ βιομηχανικὴ κρίση, γιατὶ τὸ ὑψηλὸ ποσοστὸ ποὺ ἀντιπροσώπευε τὸ ψωμὶ στὶς δαπάνες τῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ εἶχε γιὰ συνέπεια τὴ μείωση τῶν ἄλλων ἀγορῶν. Συγκρίνοντας τὴν ὕψωση τοῦ ὀνομαστικοῦ μεροκάματου μὲ τὴν ὕψωση τοῦ κόστους τῆς ζωῆς, διαπιστώνουμε, ἑπομένως, πὼς τὸ πραγματικὸ μεροκάματο ἐλαττώθηκε: κατὰ τὸ ἕνα τέταρτο, ἀνάμεσα στὰ 1726-41 καὶ 1785-89, καὶ πάνω ἀπ' τὸ μισό, ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψη τὴ μεγίστη ὕψωση, κυκλικὴ κι ἐποχιακή, τῶν τιμῶν. Οἱ συνθῆκες ζωῆς τῆς ἐποχῆς ἀπαιτοῦσαν ἡ μείωση νὰ ἔχει κύριο στόχο τὰ εἴδη πρώτης ἀνάγκης κι ἔτσι, ἡ περίοδος τῆς ὕψωσης τῶν τιμῶν κατὰ τὸ 18ο αἰώνα ἔφερε καὶ τὴν αὔξηση τῆς λαϊκῆς δυστυχίας. Ἡ πεῖνα κινητοποίησε τὸ λαό.

Ἡ δημογραφικὴ αὔξηση πολλαπλασίασε τὶς συνέπειες

τῆς ὕψωσης τῶν τιμῶν. Παρουσιάζεται πιὸ σημαντική, γιατὶ διαδέχτηκε, γύρω στὰ 1740, μιὰ περίοδο ἀπραξίας. Οἱ μεγάλες δημογραφικὲς κάμψεις ποὺ χαρακτηρίζουνε τὸ 17ο αἰώνα παραχωρήσανε τὴ θέση τους σὲ κρίσεις πιὸ ἐλαφρὲς καὶ πιὸ γρήγορες. Οἱ μεγάλες σιτοδεῖες πρὶν ἀπ' τὸ 1715 ἔγιναν, μετὰ τὸ 1740, σιτοδεῖες ἀκίνδυνες, οἱ «θανατηφόρες» κρίσεις κρίσεις «παροδικές». Οἱ πραγματικὰ ἀδύνατες τάξεις ἐξαφανίστηκαν, οἱ γεννήσεις διατήρησαν ἕνα ὑψηλό ἐπίπεδο, 40%, ἂν καὶ παρατηρήθηκε κάποια τάση γιὰ μείωση τῶν γεννήσεων, προπάντων ἀνάμεσα στοὺς κύκλους τῆς ἀριστοκρατίας. Ἡ θνησιμότητα ἐξακολούθησε νὰ κυμαίνεται ἀπ' τὴ μιὰ χρονιὰ στὴν ἄλλη, ἀλλὰ περέμενε, συνήθως, μικρότερη ἀπ' τίς γεννήσεις, πέφτοντας στὸ 33% τὸ 1778. Ὁ μέσος ὅρος ζωῆς ἔφτανε στὰ 29 χρόνια, τίς παραμονὲς τῆς Ἐπανάστασης. Ἡ δημογραφικὴ ἀνάπτυξη ἐκδηλώθηκε πιότερο στὶς πόλεις παρὰ στὴν ὕπαιθρο: ὁ 18ος αἰώνας ὑπῆρξε αἰώνας ἀνάπτυξης τῶν πόλεων. Ἂν βάλουμε στὴν κατηγορία «πόλεις» τὶς περιοχὲς τὶς κατοικημένες μὲ πάνω ἀπὸ 2.000 ἀνθρώπους, ὁ πληθυσμὸς τῶν πόλεων ἔφτανε τὸ 16% περίπου τοῦ συνόλου. Κι ἐπειδή, στὶς πόλεις, οἱ γεννήσεις ἤτανε λιγώτερες, ἡ θνησιμότητα μεγαλύτερη κι οἱ ἀνύπαντροι περισσότεροι, κύριος παράγοντας τῆς ἀνάπτυξης τῶν πόλεων παρέμενε ἡ μετοίκηση τῶν ἀγροτῶν. Στὸ τέλος τοῦ Παλιοῦ Καθεστῶτος, ὁ γαλλικὸς πληθυσμὸς ἔφτανε περίπου τὰ 25 ἑκατομμύρια. Ξεκινώντας ἀπ' τὰ 19 ἑκατομμύρια τοῦ τέλους τοῦ 17ου αἰώνα, κι ἂν λογαριάσουμε τὴν ἐδαφικὴ ἐπέχταση, ἡ αὔξηση ἤτανε μέτρια: 6 ἑκατομμύρια δηλ., μόλις λίγο περισσότερο ἀπ' τὸ 1/3. Σ' ἄλλα κράτη, ὅπως στὴν Ἀγγλία λ.χ., ἡ αὔξηση ἦταν πιὸ σημαντική. Ἡ Γαλλία, ὡστόσο, δὲν ἔπαυε νὰ εἶναι ἡ χώρα τῆς Εὐρώπης μὲ τὸ μεγαλύτερο πληθυσμό. Προπάντων, ὅσο μέτρια, ἀνάλογα μὲ τὶς περιοχές, κι ἂν ἤτανε ἡ δημογραφική της ἀνάπτυξη, δὲν ἦταν, γι' αὐτό, λιγώτερο σημαντικὲς οἱ κοινωνικὲς συνέπειές της. Αὐξάνοντας τὴ ζήτηση ἀγροτικῶν προϊόντων, συντελοῦσε στὴν ὕψωση τῶν τιμῶν. Τὸ ρεῦμα πρὸς τὶς πόλεις ἐνίσχυε τὴν ὑφαντουργικὴ βιομη-

χανία, πού ἔβλεπε νά τῆς ἀνοίγουνται νέες προοπτικές τοποθέτησης τῶν προϊόντων της καί, μέ τή σειρά της κι αὐτή, προσείλκυε τά ἐργατικά χέρια τῆς ὑπαίθρου. Σ' αὐτό τόν αὐξημένο πληθυσμό, καί κυρίως στίς πόλεις καί στίς λαϊκές μᾶζες, οἱ κρίσεις τῶν εἰδῶν διατροφῆς, φοβερές ἀκόμα κατά τό πρῶτο μισό τοῦ αἰώνα, δέν εἶχανε τόσο δημογραφικές, ὅσο κοινωνικές κι οἰκονομικές σοβαρές ἐπιπτώσεις. Ἡ κρίση τῶν εἰδῶν διατροφῆς γίνεται ἀφετηρία, σέ τούτη τήν ἀρχαϊκή ἀκόμα οἰκονομία, γιά μιά πορεία ὅπου διαδέχουνται ἡ μιά τήν ἄλλη ἡ ἀθλιότητα, ἡ ὑποκατανάλωση, ἡ ἐλάττωση τῶν ἐργατικῶν χεριῶν, ἡ περιορισμένη χρησιμοποίησή τους, ἡ ζητιανιά κι ἡ ἀλητεία. Ἡ δημογραφική ἀνάπτυξη τείνει νά σπάσει τήν εὔθραυστη ἰσορροπία πληθυσμός-τρόφιμα, πολλαπλασιάζοντας, ἔτσι, τίς κοινωνικές ἀναταραχές: γι' αὐτό καί θεωρεῖται, ὄχι βέβαια σά μιά ἀπ' τίς βασικές, ἀλλά, ὡστόσο, ὄχι κι ἀπ' τίς εὐκαταφρόνητες αἰτίες τῆς Ἐπανάστασης[1].

Οἱ σοβαρές πάντα ἀντιφάσεις τῆς κοινωνίας τοῦ Παλιοῦ Καθεστῶτος εἶχανε φέρει ἀπό καιρό στήν ἡμερησία διάταξη τήν Ἐπανάσταση. Οἱ οἰκονομικές καί δημογραφικές ἐναλλαγές, αἰτίες ἔντασης καί πού, στίς συνθῆκες ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, ξεφεύγανε ἀπό κάθε κυβερνητική ἐνέργεια, δημιουργήσανε μιά κατάσταση ἐπαναστατική. Ἐνάντια σ' ἕνα καθεστώς πού ἡ ἄρχουσα τάξη του ἦταν ἀνίκανη νά τό ὑπερασπίσει, ὀρθώθηκε, ἀσύνειδα ἤ συνειδητά, ἡ τεράστια πλειονότητα τοῦ Ἔθνους.

1. Γιά τά δημογραφικά προβλήματα τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, βλέπε, κυρίως, τίς μελέτες τοῦ M. Reinhard, «Μελέτη τοῦ πληθυσμοῦ κατά τήν Ἐπανάσταση καί τήν Αὐτοκρατορία», στό «Δελτίο οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς Ἱστορίας τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης», 1959-1960· «Πρῶτο συμπλήρωμα», 1962 (Παρίσι, 1963)· «Συμβολές στη δημογραφική Ἱστορία τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστασης» (Παρίσι, 1962).

Ἔτσι, ἡ ρήξη γίνηκε ἀναπόφευκτη. Τὸ 1788, ἡ ἐθνικὴ κρίση ὁλοκληρώθηκε.

Ἤδη ἡ ὕπαιθρος αἰσθάνθηκε τὸν ἀντίχτυπο τῆς κακῆς πώλησης τῶν κρασιῶν, ποὺ ἡ τιμή τους ἔπεσε στὸ μισό, ἐξαιτίας τῆς ἐξαιρετικὰ πλούσιας συγκομιδῆς· ἂν καλυτέρεψε ἡ κατάσταση μετὰ τὸ 1781, τὸ ἀμπελουργικό, ὡστόσο, κέρδος εἶχε παραμείνει περιορισμένο, ἐξαιτίας τῶν ἰσχνῶν τρύγων. Ἐπειδὴ ἡ ἀμπελουργία ἦταν, τότε, εὐρύτατα διαδεδομένη, ἀπ' τὴν τύχη της ἐξαρτιόνταν κι ἡ τύχη πολυάριθμων χωρικῶν, ἰδιαίτερα ὅσων τὸ μοναδικὸ ἐμπορεύσιμο προϊὸν τους ἦταν τὸ κρασί τους. Τὸ 1785, τὰ ζῶα ἀποδεκατίστηκαν ἀπ' τὴν ξηρασία. Ἡ ἀγροτικὴ ἀγορά, βασικὴ γιὰ τὴ βιομηχανικὴ παραγωγή, περιορίστηκε ἀπὸ τότε, ἐνῶ (κατὰ ἕνα μέρος) ἡ ἀγγλο-γαλλικὴ ἐμπορικὴ συμφωνία τοῦ 1786 συντέλεσε (χωρὶς νὰ ὑπερβάλλουμε πάνω σ' αὐτὸ) στὶς δυσκολίες τῆς βιομηχανίας. Ἡ συγκομιδὴ τοῦ 1788 ὑπῆρξε ὀλέθρια: ἀπ' τὸν Αὔγουστο κιόλας, ἐκδηλώθηκε ἡ ὕψωση κι ἐξακολούθησε ἀσταμάτητα ὡς τὸν Ἰούλιο τοῦ 1789. Ἡ ἀγροτικὴ καταστροφὴ εἶχε ἀντίχτυπο στὶς ἐξαγωγές, αὔξησε τὴν ἀνεργία, σὲ στιγμὴ μάλιστα ποὺ τὰ ἐργατικὰ χέρια ἤδη πλεονάζανε, κι ἔρριξε τὴ στάθμη τῶν μεροκάματων. Ἡ πτώση τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς (κι ἑπομένως ἡ αὔξηση τῆς ἀνεργίας στὶς πόλεις) μπορεῖ νὰ ὑπολογιστεῖ σὲ 50%, ἡ πτώση τῆς στάθμης τῶν μεροκάματων σέ 15% μὲ 20%, ἐνῶ ἡ ὕψωση τοῦ κόστους τῆς ζωῆς ἀπὸ 100% ἕως 200%. Ἡ ἔλλειψη ἀγαθῶν κι ἡ ἀκρίβεια κινητοποιήσανε τὶς ἀγροτικὲς κι ἀστικὲς μᾶζες, ποὺ, ὁλότελα φυσικά, ἀποδώσανε τὴν εὐθύνη τῶν δεινῶν τους στὶς ἄρχουσες τάξεις καὶ τὴν κρατικὴ ἐξουσία. Εἰσπράχτορες τῆς δεκάτης καὶ χτηματίες ἄρχοντες ποὺ διαθέτανε μεγάλες ποσότητες σιτηρῶν, καθὼς καὶ σιτέμποροι, μυλωνάδες καὶ φουρναρέοι, ποὺ θεωρήθηκαν ὕποπτοι πὼς εὐνοοῦσαν τὴν αὔξηση, κατηγοροῦνταν γιὰ κερδοσκοπία. Οἱ ἀγορὲς προϊόντων ἀπ' τὴν Κυβένηση δίνανε λαβὴ στὴν ἐπίμονη διάδοση ἑνὸς «σύμφωνου πείνας» ποὺ εἶχε συναφτεῖ κατὰ τοῦ Λουδοβίκου 15ου. Ἂν οἱ οἰκονομολόγοι πρότειναν σὰ μοναδικὸ

φάρμακο τὴν ἐλευθερία τοῦ σιτεμπορίου, ποὺ σενέφερε κυρίως τοὺς ἰδιοχτῆτες καὶ τοὺς ἐμπορευόμενους, ὁ λαὸς ἐπέμενε στὸν παραδοσιακὸ διακανονισμό, ἐνισχυμένο, στὴν ἀνάγκη, μὲ τὴν ἐπίταξη καὶ τὴ διατίμηση. Ἡ οἰκονομικὴ κρίση, ἂν δὲ δημιούργησε, συντέλεσε, ὡστόσο, στὴν ἐπίταση τῆς κρίσης τῆς μοναρχίας: οἱ οἰκονομικὲς δυσκολίες δώσανε λαβὴ στὴν ἀντιπολίτευση.

Ἡ οἰκονομικὴ κρίση ἀνάγονταν στὸν πόλεμο στὴν Ἀμερική, ποὺ ὑποστηρίχτηκε ἀπ' τὸ Necker μὲ δάνεια, ἐνῶ ὁ Calonne κατέφευγε στὴν ἴδια μέθοδο γιά νὰ καλύψει τὸ ἔλλειμμα. Ὁ «Ἀπολογισμὸς» ποὺ παρουσιάστηκε στὸ βασιλέα τὸ Μάρτιο τοῦ 1788 ὑπολόγιζε σὲ 629 ἑκατομμύρια λίρες τὰ ἔξοδα καὶ σὲ 503 τὰ ἔσοδα: δηλαδὴ ἕνα ἔλλειμμα 20%. Ἡ ὑπηρεσία τοῦ Χρέους ἀπαιτοῦσε 318 ἑκατομμύρια, δηλαδὴ πάνω ἀπ' τὸ μισὸ τῶν δαπανῶν. Ἡ οἰκονομικὴ κρίση εἶχε ἀντίχτυπο στὴν εἴσπραξη τῶν φόρων, αὔξαινε τὰ βάρη ἀνάλογα μὲ τὶς ἀγορὲς σιτηρῶν στὸ ἐξωτερικὸ κι ἔθιγε τὴ δημόσια πίστη. Ἐπειδὴ ἡ ἀγοραστικὴ δύναμη τῶν μαζῶν εἶχε περιοριστεῖ, οἱ φόροι, καὶ προπάντων οἱ ἔμμεσοι φόροι, δὲ μποροῦσαν νἀποδώσουνε μεγάλα πράματα. Ἔμενε ἡ οἰκονομικὴ ἰσότητα. Ὁ Calonne διακινδύνεψε νὰ προτείνει μιὰν «ἐδαφικὴ εἰσφορὰ» ποὺ θὰ βάραινε ὅλους τοὺς ἰδιοχτῆτες γῆς ἀνεξαιρέτως. Ἡ ἀριστοκρατικῶν ἀντιλήψεων συνέλευση τῶν Προκρίτων ποὺ συγκλήθηκε στὶς 22 Φεβρουαρίου 1787 ἐπέκρινε τὸ σχέδιο καὶ ζήτησε τὴν κοινοποίηση τῶν λογαριασμῶν τοῦ Κρατικοῦ Θησαυροφυλακίου. Ὁ Λουδοβίκος 16ος ἀπέλυσε τόν Calonne στὶς 8 Ἀπριλίου.

Ἡ πολιτικὴ κρίση «μπολιάστηκε» ἀπὸ τότε πάνω στὴν οἰκονομική: ἡ ἀριστοκρατικὴ ἀνταρσία, παρὰ τὶς μεταρρυθμιστικὲς προσπάθειες τοῦ Loménie de Brienne, ποὺ ἀνάλαβε τὸ Ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν, παρὰ τὴν ἀπόπειρα μιᾶς μεταρρύθμισης στὴ Δικαιοσύνη, στὶς 8 Μαΐου 1788, ποὺ θὰ εἶχε σὰ συνέπεια τὸ διαμελισμὸ τῆς δύναμης τῶν Δικαστηρίων, ἔφερε τὴ μοναρχία σὲ πλήρη ἀδυναμία. Μὲ ἄδειο τὸ Θησαυροφυλάκιο κι ἐπειδὴ κανένα δάνειο δὲ θὰ εἶχε, σὲ τόσο ἀνώμαλες συνθῆκες, ἐγγραφές, ὁ

Brienne ἀναγκάστηκε νὰ συνθηκολογήσει: στὶς 5 Ἰουλίου 1788 (ἀπόφαση ποὺ ἐπικυρώθηκε ἀπ' τὸ διάταγμα τοῦ Συμβουλίου τῆς 8ης Αὐγούστου), ὑποσχέθηκε νὰ συγκαλέσει τὴ Γενικὴ Συνέλευση (καὶ τῶν Τριῶν Τάξεων), ποὺ θὰ ἔκανε ἔναρξη τῶν ἐργασιῶν της τὴν 1η Μαΐου 1789.

Οἱ ἀστοί, ποὺ κατευθύνανε οὐσιαστικὰ τὴν Τρίτη Τάξη, πέρασαν τότε στὴ δράση. Οἱ σκοποί τους ἦταν ἐπαναστατικοί: νὰ καταλύσουν τἀριστοκρατικὰ προνόμια καὶ νὰ καθιερώσουν τὴν πολιτικὴ ἰσότητα μέσα σὲ μιὰ κοινωνία χωρὶς τάξεις κι ὀργανωμένες ὁμάδες. Ἀλλὰ ἐννοοῦσαν νὰ μείνουνε μέσα σὲ μιὰν αὐστηρὴ νομιμότητα. Παρασύρθηκαν, ὅμως, σὲ λίγο ἀπ' τὶς λαικὲς μᾶζες, ποὺ ἦταν ὁ πραγματικὸς ὑποκινητὴς καὶ ποὺ οἱ ἰδιαίτερες διεκδικήσεις τους, καθὼς κι ἡ οἰκονομικὴ κρίση ποὺ ἐξακολουθοῦσε ὡς τὰ μέσα τοῦ 1790,συντελέσανε στὸ νὰ τοὺς κρατοῦν, γιὰ πολὺ καιρὸ ἀκόμα, ξεσηκωμένους.

III.—Αὐθορμητισμὸς κι ἐπαναστατικὴ ὀργάνωση

1. Ἡ ἐλπί α κι ὁ φόβος.— Ἡ σύγκληση τῆς Γενικῆς Συνέλευσης προκάλεσε βαθειὰ συγκίνηση ἀνάμεσα στὸ λαό: ἀπὸ τότε, ἡ ἐλπίδα κι ὁ φόβος ἀκολούθησαν συνταιριασμένα τὸ ρυθμὸ τῆς Ἐπανάστασης, ἀφήνοντας νὰ διαφανοῦν, ἀνάμεσα ἀπ' τὰ πολιτικὰ γεγονότα, οἱ κοινωνικὲς ἀλλαγὲς ποὺ ἀποτελοῦν τὸ κύριο κίνητρό τους. Ἡ ἐπαναστατικὴ νοοτροπία συγκεκριμενοποιήθηκε, πρῶτα πρῶτα, εἶναι αὐτονόητο, μέσα στὶς ἀτομικὲς συνειδήσεις καὶ μέσα στὶς γραμμὲς τῆς ἀστικῆς παράταξης. Ἀναμφίβολα, ἡ νοοτροπία τῆς Τρίτης Τάξης πολὺ ἀπεῖχε ἀπ' τὸ νἆναι ὁμοιόμορφη: χωρικοί, χειροτέχνες κι ἀστοὶ ὑποφέρανε κατὰ διαφορετικὸ τρόπο ἀπ' τὸ Παλιὸ Καθεστὼς κι ἡ σιτοδεία συντελοῦσε στὸ νὰ ἐπιτείνει τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα σὲ πλούσιους καὶ φτωχούς, καταναλωτὲς καὶ παραγωγούς. Ἀλλὰ οἱ γενικώτερες συνθῆκες τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς κοινωνίας, καθὼς κι οἱ πολιτικὲς συνθῆκες, ἀντιπαρατάσσανε τὸ σύνολο τῆς Τρίτης Τάξης κατὰ τῆς ἀριστοκρατίας καὶ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, ἐγγυητῆ τῶν

προνομίων της. Μὲ τὴν προπαγάνδα καὶ κάτω ἀπ' τὴν ἐπίδραση τῶν γεγονότων, κι ἀκόμα περισσότερο κάτω ἀπ' τὸ βάρος παραστάσεων ποὺ εἶχαν ἀπὸ καιρὸ χαραχτεῖ στὴ συλλογικὴ συνείδηση κι ἐπιβάλλονταν πάνω στάτομα, ἀποκρυσταλλώθηκε, ἀπ' τὴν ἄνοιξη κιόλας τοῦ 1789, μιὰ ἐπαναστατικὴ νοοτροπία ποὺ ἀποτέλεσε ἕναν ἰσχυρὸ παράγοντα δράσης (1)

Ἡ ἐλπίδα ξεσήκωσε τὶς μᾶζες, συνένωσε γιὰ μιὰ στιγμὴ τὰ ἑτερογενῆ στοιχεῖα τῆς Τρίτης Τάξης καὶ στήριξε, γιὰ καιρὸ ἀκόμα, τὴν ἐπαναστατικὴ δραστηριότητα τῶν πιὸ ἀγνῶν. Ἡ σύγκληση τῆς Γενικῆς Συνέλευσης ἔγινε δεχτὴ σὰν «τὸ καλὸ νέο» ποὺ προαναγγέλνει καινούργιους καιρούς. Ἕνα καλύτερο μέλλον ἀνοίγονταν, σὰν ἀνταπόκριση, στὴν προαιώνια προσδοκία τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὴ ἡ ἐλπίδα ἔθρεψε τὸν ἐπαναστατικὸ ἰδεαλισμό, φλόγισε τὶς θελήσεις, περιέβαλε μὲ φωτοστέφανο τὸν τραγικὸ θάνατο τῶν «μαρτύρων τοῦ Λειμώνιου» (2). Ἀπ' τὴ γριὰ ἀγρότισσα ποὺ συνάντησε ὁ Arthur Young σκαρφαλώνοντας στὴν πλαγιὰ τῶν Islettes, στὴν Argonne, στὶς 12 Ἰουλίου 1789, ὡς τὸ Ροβεσπιέρο κι ὡς τὸ Babeuf στὰ πόδια τῆς καρμανιόλας, τὸ νῆμα τῆς ἐλπίδας δὲν εἶχε κοπεῖ. «Λένε πὼς τώρα κάτι θὰ γίνει καὶ γιὰ μᾶς ἀπ' τοὺς μεγάλους, γιὰ μᾶς τοὺς φτωχούς, ἀλλὰ δὲν ξέρει κανεὶς οὔτε ἀπὸ ποιὸν οὔτε καὶ πῶς. Ἂς μᾶς στείλει ὁ Θεὸς κάτι καλύτερο, γιατὶ οἱ φόροι καὶ τὰ βάρη μᾶς τσακίζουνε». Ἡ ἴδια ἐλπίδα καὶ στὸ Ρο-

---

1. Γι' αὐτὲς τὶς ἀπόψεις, βλέπε τοῦ Georges Lefebvre, «Ὁ μέγας φόβος τοῦ 1789» (Παρίσι, 1932· 2η ἔκδοση, αὐξημένη, 1956)· «Ἐπαναστατικὰ πλήθη», στὰ «Ἱστορικὰ Χρονικὰ τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης» (1934) καὶ ποὺ ξαναδημοσιεύτηκε στὶς «Μελέτες πάνω στὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση» (Παρίσι, 1954). Ὁ G. Lefebvre ἔδωσε ἕνα ὡραῖο παράδειγμα ἀνάλυσης ἑνὸς γεγονότος σχετικοῦ μὲ μιὰ περίπτωση ἐπιθυμίας γιὰ τιμωρία, στὸ ἄρθρο του «Ὁ φόνος τοῦ κόμητα de Dampierre» (22 Ἰουνίου 1791), ποὺ δημοσιεύτηκε στὴν «Ἱστορικὴ Ἐπιθεώρηση» (1941) καὶ ποὺ ξαναδημοσιεύτηκε στὶς «Μελέτες πάνω στὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση».

2. Prairial, ἔνατος μήνας τοῦ ἐπαναστατικοῦ μηνολόγιου τῆς Γαλλίας, ἀπὸ 20 Μαΐου ἕως 19 ἢ 20 Ἰουνίου (Σ.τ.μ.).

βεσπιέρο, στὴν «ἀναφορά του γιὰ τὶς ἀρχὲς πολιτικῆς ἠθικῆς ποὺ πρέπει νὰ καθοδηγοῦν τὴν Ἐθνοσυνέλευση» (5 Φεβρουαρίου 1794): «Ἐπιθυμοῦμε, μὲ δυὸ λόγια, νὰ ἐκπληρώσουμε τὶς ἐπιταγὲς τῆς φύσης, νὰ πραγματοποιήσουμε τὰ πεπρωμένα τῆς ἀνθρωπότητας, νὰ κρατήσουμε τίς ὑποσχέσεις τῆς φιλοσοφίας, νὰ καταλύσουμε τὴ μακρόχρονη βασιλεία τοῦ ἐγκλήματος καί τῆς τυραννίας... Καί, σφραγίζοντας μὲ τὸ αἷμα μας τὸ ἔργο μας τοῦτο, νὰ μπορέσουμε τουλάχιστο νά δοῦμε νὰ χαράζει ἡ αὐγὴ τῆς παγκόσμιας εὐδαιμονίας».

Ὁ φόβος συνόδευε τὴν ἐλπίδα: θά συγκατάνευαν οἱ προνομιοῦχοι νἀφήσουνε νὰ ξεγυμνωθοῦν; Κατὰ τὴ νοοτροπία τῶν χωρικῶν, ὁ Ἄρχοντας δὲ μποροῦσε παρὰ νᾶναι ἐγωιστικὰ προσκολλημένος στὴν κοινωνικὴ του ὑπεροχὴ καὶ στὸ εἰσόδημά του (πράμα ποὺ ἦταν ἕνα καί τὸ αὐτό). Τὸ ἴδιο σκέφτονταν κι ὁ ἀστὸς γιὰ τὸν προνομιοῦχο. Τὸ φέρσιμο τῆς ἀριστοκρατίας ἐνίσχυσε τούτη τὴν πίστη· ἡ ἀντίθεσή της γιὰ τὸ διπλασιασμὸ τῆς Τρίτης Τάξης κι ἡ ἀντίδρασή της γιὰ τὴν ψῆφο κατὰ κεφαλὴ ἔκαναν τὴν πίστη αὐτὴ νὰ ριζώσει μιὰ γιὰ πάντα. Ὁ βασιλιὰς ἦταν «καλὸς», ἀλλὰ τὸ ἀριστοκρατικὸ περιβάλλον του ἤτανε διεστραμμένο. Ἀπὸ τότε, κυριάρχησε ἡ ἀνησυχία. «Οἱ εὐγενεῖς θὰ κάνουνε τὸ πᾶν», θὰ καλέσουνε σὲ βοήθεια τὰ βασιλικὰ στρατεύματα· δὲ θὰ διστάσουν νἀναζητήσουνε ἐνίσχυση καὶ στὸ ἐξωτερικό· θὰ στρατολογήσουνε ζητιάνους κι ἀλῆτες τοῦ δρόμου: ὁ φόβος τῶν «ληστῶν» διπλασίασε τὸ φόβο ποὺ ἐμπνέανε οἱ ἀριστοκράτες. Ἡ οἰκονομικὴ κρίση ἔκανε ἀκόμα μεγαλύτερη τὴν ἀνησυχία, γιατὶ «ἀριστοκρατία» ἦταν τὸ πιὸ συχνὰ ὁ ἴδιος ὁ κύριος τῆς γῆς ἢ ὁ εἰσπράχτορας τῆς δεκάτης. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, ἀνίκανοι νἀντιληφτοῦνε τὴν οἰκονομικὴ συντυχία, ἀποδίνανε τὴν εὐθύνη γιὰ τὴ σιτοδεία, ποὺ συχνὰ τὴ θεωρούσανε «τεχνητὴ», στὴν ἀριστοκρατία καί στὴν ἐπιθυμία της νὰ τοὺς βλάψει. Ἡ ὑπόνοια παίρνει σάρκα καί ὀστᾶ, γίνεται εὔλογη: ἡ Αὐλὴ κι οἱ Ἀριστοκράτες, στίς ἀρχὲς Ἰουλίου 1789, ἑτοιμάζουν πραξικόπημα γιὰ τὴ διάλυση τῆς Συνέλευσης. Κι ἔτσι, ἡ ἀνησυχία γίνεται φόβος, ὅταν

ἡ «ἀριστοκρατικὴ συνωμοσία» συγκεκριμενοποιεῖται: βάσταξε ὅσο κι ἡ Ἐπανάσταση, θρεμμένη ἀπ᾽ τὶς πραγματικὲς συνωμοσίες, ἀπ᾽ τὶς ραδιουργίες τῶν ἐμιγκρέδων, ἀπ᾽ τὴν ξένη εἰσβολὴ κι ἀπ᾽ τὴν ἀντεπανάσταση, ποὺ στιγμὲς μονάχα ἠρεμεῖ, φουντώνει πάλι μόλις πλησιάζει ὁ κίνδυνος, μετὰ τὴ φυγὴ στὴ Varennes ἢ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1792, καὶ κορυφώνεται κατὰ τὶς σφαγὲς καὶ τὴν Τρομοκρατία.

Ὁ φόβος εἶναι κοινωνικός, ἀλλὰ τὸ περιεχόμενό του παίρνει διάφορες μορφὲς ἀνάλογα μὲ τὶς περιστάσεις. Φόβος τῆς ἀριστοκρατίας καὶ τοῦ κάθετι ποὺ αὐτὴ σημαίνει κοινωνικά. Ὁ Taine, ποὺ δὲ μποροῦμε νὰ τὸν ὑποπτευθοῦμε γιὰ εὔνοια, μᾶς ἔδωσε ἕνα συναρπαστικὸ πίνακα τοῦ φόβου καὶ τῆς ὀργῆς ποὺ, στὸ πλησίασμα τῶν εἰσβολέων, ξεσηκώνουνε τοὺς χωρικούς, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1792. «Γνωρίζουν, ἀπ᾽ τὴ δικιά τους πεῖρα, τὴ διαφορὰ τῆς πρόσφατης κατάστασής τους ἀπ᾽ τὴν παροῦσα. Δὲν ἔχουν παρὰ νὰ θυμηθοῦν τὰ περασμένα, γιὰ νὰ ξαναδοῦνε νοερὰ τοὺς ὑπέρογκους βασιλικούς, ἐκκλησιαστικοὺς καὶ κτηματικοὺς φόρους...». Ἀλλὰ τὸ ὅτι ὁ φόβος τῶν «ληστῶν» ἀναμείχθηκε, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1789, μὲ τὸ φόβο τῶν ἀριστοκρατῶν τὸ ὑπογραμμίζει ἕνας ἄλλος προσανατολισμός, ποὺ ὅσο πήγαινε γίνονταν καὶ πιὸ σταθερὸς ὡς τὸ πραξικόπημα τοῦ Brumaire (1) : ὁ φόβος ποὺ κυριεύει τοὺς ἐξουσιαστὲς μπρὸς στὴν ἀπειλὴ τῶν ἐπικίνδυνων τάξεων. Ἀναμφίβολα, ἡ οἰκονομικὴ κρίση, πολλαπλασιάζοντας τοὺς φτωχούς, γένικεψε μιὰν ἀνασφάλεια ποὺ, τελικά, ἀποδόθηκε στὴν ἀριστοκρατικὴ σκευωρία. Ἀλλὰ ἡ κοινωνικὴ σημασία αὐτοῦ τοῦ φόβου τῶν «ληστῶν» δὲν εἶναι, γι᾽ αὐτό, λιγώτερο καθαρή. Ὁ ἰδιοχτήτης χωρικὸς φοβᾶται μήπως πειράξουνε τἀγαθά του, ὅπως τὸ φοβᾶται κι ὁ ἀστὸς τοῦ Παρισιοῦ, ὅταν, στὶς 12 Ἰουλίου, τὰ βασιλικὰ στρατεύματα ἀποσυρθήκανε πίσω ἀπ᾽ τὸ Σηκουάνα, στὴ Στρατιωτικὴ Σχολὴ καὶ στὸ Πεδίο τοῦ Ἄρεως, καὶ τὸ Παρίσι

1. Μήνας τοῦ δημοκρατικοῦ ἡμερολόγιου τῆς Γαλλίας (θὰ τὸν ὀνομάζαμε, ἑλληνικα, Ὁμιχλώδη), ἀπὸ 22 Ὀκτωβρίου ἕως 21 Νοεμβρίου (Σ.τ.μ.).

ἦταν σὰ νὰ εἶχε ἐγκαταλειφθεῖ στὴν τύχη του. Ὁ σχηματισμὸς τῆς ἀστικῆς ἐθνοφυλακῆς ἀπόβλεπε στὴν ὑπεράσπιση τῆς πρωτεύουσας ὄχι μονάχα ἀπ' τὶς ὑπερβασίες τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας καὶ τῶν κανονικῶν στρατευμάτων της, ἀλλὰ κι ἀπ' τὶς βιαιοπραγίες τῶν κοινωνικῶν κατηγοριῶν ποὺ θεωροῦνταν ἐπικίνδυνες. Μοναρχικοί, Feuillants καὶ Γιρονδῖνοι συμμερίζονταν, σὲ διαφορετικοὺς βαθμούς, αὐτὰ τὰ συναισθήματα: καὶ σ' αὐτὸ ὀφείλεται τὸ γεγονὸς ὅτι θέλησαν νὰ σταματήσουν τὴν Ἐπανάσταση μὲ συμβιβασμό. Ὁ ἀστικὸς φόβος ἐξηγεῖ, κατὰ ἕνα μέρος, τὴν 9η τοῦ Thermidor· φτάνει στὸν παροξυσμό του τὴν ἄνοιξη τοῦ 1795, κατὰ τὶς μέρες τοῦ Prairial· ἐκφράζει τὴν ἀδυναμία τοῦ Διευθυντηρίου, ποὺ ἀγωνίζονταν σὲ δυὸ μέτωπα· ἐνέπνευσε τὴν ἀναθεωρητικὴ ἐκστρατεία τοῦ 1799: τὸ πραξικόπημα τοῦ Brumaire καθησύχασε τοὺς Πρόκριτους.

Ἡ ἀ μ υ ν τ ι κ ὴ ἀ ν τ ί σ τ α σ η ὀφείλεται στὸ φόβο· Ἂν ὁ φόβος αὐτὸς ἔγινε μερικὲς φορὲς πανικός, τὸ πιὸ συχνὰ ὁδήγησε τὸ λαὸ στὸ νὰ ἐξοπλισθεῖ γιὰ τὴν ἀσφάλειά του. Ἡ εἴδηση, στὶς 12 Ἰουλίου 1789, γιὰ τὴν ἀποπομπὴ τοῦ Necker προκάλεσε ἕνα κῦμα ὀργῆς κι εἶχε σὰ συνέπεια νὰ παρθοῦν ἀμυντικὰ μέτρα. Ὁ λαὸς λεηλάτησε τὰ καταστήματα τῶν ὁπλοπωλῶν· οἱ ἀστοὶ πῆραν τὴν ἀρχηγία τοῦ κινήματος καὶ προσπάθησαν νὰ τὀργανώσουνε δημιουργώντας τὴν ἀ σ τ ι κ ὴ ἐθνοφυλακή. Ἀκριβῶς γιὰ νὰ ἐξοπλιστεῖ, κατευθύνθηκε ὁ λαὸς πρὸς τοὺς Invalides(1), στὶς 14 Ἰουλίου τὸ πρωί, κι ἔπειτα στὴ Βαστίλλη. Μάταια ὁ βασιλιὰς συνθηκολόγησε καὶ δέχτηκε, στὶς 17 τοῦ ἴδιου μήνα, στὸ Hôtel de Ville (2), τὴν τρίχρωμη κονκάρδα, ὁ φόβος ἐπέμενε, μὲ τὴν ἀκολουθία του, τὶς ταραχὲς καὶ τὶς βιαιότητες. Ὁ Μέγας Φόβος, στὸ τέλος Ἰουλίου τοῦ 1789,

1. Μέγαρο τῶν Ἀπομάχων, ποὺ ἔχτισε ὁ Λουδοβίκος 14ος, τὸ 1670, γιὰ διαμονὴ καὶ περίθαλψη ἀναπήρων τοῦ πολέμου, ἀξιωματικῶν καὶ στρατιωτῶν. Σώζεται, ἀνέπαφο σχεδόν, καὶ σήμερα, στὴν ὁμώνυμη πλατεῖα τοῦ Παρισιοῦ, καὶ στὸ ναό του, μὲ τὸ μεγαλόπρεπο τροῦλλο, βρίσκεται ὁ τάφος τοῦ Μεγαλου Ναπολεοντα (Σ.τ.μ.).

2. Τὸ κεντρικὸ δημαρχεῖο τοῦ Παρισιοῦ (Σ.τ.μ.).

κινητοποίησε τοὺς χωρικούς· ἐπιτάχυνε καὶ γενίκεψε τὸν ἐξοπλισμὸ τοῦ λαοῦ· ὑποχρέωσε νὰ συγκροτηθοῦν καὶ στὸ παραμικρὸ χωριὸ ἐθνοφυλακές. Ἡ πολεμικὴ φλόγα τῆς Ἐπανάστασης ἐκδηλώνονταν γιὰ πρώτη φορά. Τὸ συναίσθημα τῆς ἀλληλοβοήθειας ἀνάμεσα στὴν Τρίτη Τάξη ἐνισχύθηκε: «Εἶσαι τῆς Τρίτης (τάξης); », συνηθισμένο σύνθημα ἀναγνώρισης τὸν Ἰούλιο τοῦ 1789. Αὐτὴ ἡ γενικὴ κινητοποίηση προαναγγέλνει τὴ στράτευση ἐθελοντῶν, μετὰ τὴ φυγὴ στὴ Varennes καὶ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1792. Ἡ ἀμυντικὴ ἀντίσταση, ποὺ προκλήθηκε ἀπ' τὸ φόβο, ἐξηγεῖ ἀκόμα καὶ τὴ λαϊκὴ ἀξίωση γιὰ μαζικὸ ξεσήκωμα, τὸν Αὔγουστο τοῦ 1793.

Ἡ ἐπιθυμία γιὰ τιμωρία δὲν εἶναι παρὰ τὸ ἴδιο πράμα μὲ τὴν ἀμυντικὴ ἀντίσταση: πρέπει νὰ κάνουμε τοὺς ἐχθροὺς τοῦ λαοῦ ἀνίκανους νὰ βλάψουν, ἀλλὰ καὶ νὰ τοὺς τιμωρήσουμε, κι ἔτσι, νὰ ἐκδικηθοῦμε. Σ' αὐτὸ ὀφείλονται οἱ καταδιώξεις κι οἱ συλλήψεις, ἡ λεηλασία κι ἡ πυρπόληση τῶν πύργων, οἱ φόνοι κι οἱ σφαγὲς καί, τέλος, ἡ Τρομοκρατία. Στὶς 22 Ἰουλίου 1789, ὁ Bertier de Sauvigny, ἐπιθεωρητὴς τοῦ Παρισιοῦ καὶ τῆς Ile-de-France [1], κι ὁ πεθερός του Foulon de Doué, ποὺ εἶχανε συλληφθεῖ κι ὁδηγηθεῖ στὸ Hôtel de Ville, ἀπάχθηκαν ἀπ' τὸ πλῆθος καὶ κρεμάσθηκαν στὸ πιὸ κοντινὸ φανάρι. Ἡ ἐπαναστατημένη ἀστικὴ τάξη ἐπιδοκίμασε τὸ γεγονός: «Ἦταν τόσο καθαρὸ τοῦτο τὸ αἷμα;», ρώτησε ὁ Barnave στὴ Συνταχτικὴ Συνέλευση. Σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Ἐπανάστασης, ἡ ἐπιθυμία γιὰ τιμωρία συντρόφεψε τὸ φόβο. Ὁ κόμης de Dampierre δολοφονήθηκε τὴν ἑπομένη τῶν γεγονότων τῆς Varennes. Οἱ σφαγὲς τοῦ Σεπτεμβρίου 1792 ἦρθανε σὰν ἐπιστέγασμα τοῦ φόβου ποὺ προκάλεσε ἡ εἰσβολὴ καὶ συμπέσανε μὲ τὶς στρατεύσεις ἐθελοντῶν. Ὅταν ὁ ἐθνικὸς κίνδυνος μεγάλωσε ξανά, τὸν Αὔγουστο τοῦ 1793, ὑπῆρξε κίνδυνος νὰ γίνουν σφαγὲς σὲ συνοικίες τοῦ Παρισιοῦ: ἡ Ἐθνοσυνέλευση τὶς πρόλαβε βάζοντας τὴν

1. Ἡ γύρω ἀπ' τὸ Παρίσι περιοχή, ποὺ ἀποτέλεσε ἐπαρχία ἀπ' τὸ 15ο αἰώνα (Σ.τ.μ.).

Τρομοκρατία στὴν ἡμερησία διάταξη. Ἡ ἐπιθυμία γιὰ τιμωρία ἀνταποκρίνονταν σὲ μιὰ συγκεχυμένη ἀντίληψη γιὰ λαϊκὴ δικαιοσύνη. Ἡ ἐπαναστατικὴ ἀστικὴ τάξη, ποὺ δὲν ἀποστρεφότανε τὴ βία, προσπάθησε, ἀπ' τό 1789, νὰ περιορίσει τὴ λαϊκὴ ὀργὴ καὶ νὰ δώσει μιὰ νόμιμη μορφὴ στὴν τιμωρία. Στὶς 23 Ἰουλίου, ὁ Μπαρνάβ ζήτησε «μιὰ νόμιμη δικαιοσύνη γιὰ τά πολιτικὰ ἐγκλήματα»· στίς 28, ὁ Du Port πέτυχε ἀπ' τὴν Ἐθνοσυνέλευση τὴ δημιουργία μιᾶς «Ἀνακριτικῆς Ἐπιτροπῆς», ἀληθινό πρότυπο τῆς Ἐπιτροπῆς Γενικῆς Ἀσφάλειας, ἐνῶ ἡ Κομμούνα τοῦ Παρισιοῦ, μὲ πρόταση τοῦ Brissot, σχημάτιζε μιὰν ἄλλη ἐπιτροπή, ποὺ χρησίμεψε γιὰ πρότυπο στίς Ἐπιτροπὲς Ἐπαναστατικῆς Ἐπίβλεψης. Τό 1792, ὁ Δαντὼν δημιούργησε τό Ἔκτακτο Δικαστήριο τῆς 17ης Αὐγούστου — μάταια, ἄλλωστε. Οἱ λαϊκὲς σφαγὲς δὲ σταμάτησαν παρὰ ὅταν ἡ Ἐπαναστατικὴ Κυβέρνηση ἐνισχύθηκε κι ἡ Ἐθνοσυνέλευση ρύθμισε νομοθετικὰ τὴ μορφὴ τῆς τιμωρίας. Ὁ φόβος, μὲ τὰ συνακόλουθά του τῆς βίας, δὲν ἔσβησε παρὰ ὅταν ἡ συνωμοσία τῶν ἀριστοκρατῶν κι ἡ ἀντεπανάσταση συντρίφτηκαν ὁριστικά.

2. Ἡ πολιτικὴ πράξη.— Ὁ ἐπαναστατικός αὐθορμητισμός τῶν ἀγροτικῶν μαζῶν καὶ τῶν μαζῶν τῶν πόλεων ποὺ ξεσήκωσε ἡ μιζέρια κι ἡ «συνωμοσία τῶν ἀριστοκρατῶν» γκρέμισε τό Παλιό Καθεστώς, ἀπ' τό τέλος κιόλας τοῦ Ἰουλίου 1789, κατάστρεψε τό διοικητικό του ἐξοπλισμό, ἀνάστειλε τὴν εἴσπραξη τῶν φόρων, «δημοτικοποίησε» τὴ χώρα κι ἐξασφάλισε τὴν τοπικὴ αὐτονομία. Ἀρχίζει νὰ διαγράφεται μιὰ μορφὴ λαϊκῆς ἐξουσίας κι ἄμεσης δημοκρατίας. Στό Παρίσι, ἐνῶ ἡ Συνέλευση τῶν Ἐκλεκτόρων, στὴ Γενικὴ Συνέλευση, μέσω τοῦ διαρκοῦς Συμβουλίου της, ἔπαιρνε στὰ χέρια της τὴ δημοτικὴ ἐξουσία, οἱ πολῖτες συνεδριάζανε καὶ δρούσανε στὰ ἑξήντα διαμερίσματα τῆς χώρας ποὺ σχηματίστηκαν εἰδικὰ γιὰ τὶς ἐκλογές.

Σὲ λίγο, ἀξιώσανε νὰ περιέλθει σ' αὐτοὺς ὁ ἔλεγχος τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης: ἡ κυριαρχία δὲν εἶναι τοῦ λαοῦ;

Ἐνῶ γκρεμίζονταν ἡ παλιὰ διάρθρωση, μὲ μιὰ κίνηση ἀντιστάθμισης ἐνδιάθετη στὶς ἐπαναστάσεις, ἀνακύπτανε, ταυτόχρονα, πολιτικοὶ θεσμοὶ καὶ πολιτικὲς πράξεις ποὺ τὴ σημασία τους καὶ τὸ σκοπό τους δὲν ἦταν δύσκολο νὰν τιληφτεῖ κανείς: οἱ ἀστοὶ καταβάλλανε, ἀπ' τὸν Ἰούλιο κιόλας τοῦ 1789, προσπάθεια νὰ σταθεροποιήσουν τὴν ἐπαναστατικὴ δράση, νὰ τὴν ἐλέγχουν καὶ νὰ κάνουν νὰ μεταστραφεῖ πρὸς ὄφελός τους ἡ αὐθόρμητη ἐπαναστατικότητα τῶν μαζῶν.

Διαμερίσματα, κι ὕστερα τομεῖς, ἀποτελέσανε, στὶς πόλεις, τὸ βασικὸ πλαίσιο τῶν θεσμῶν, ποὺ μέσα του ξετυλίχτηκε ἡ πολιτικὴ ζωὴ ἀπ' τὴν ἄνοιξη τοῦ 1789 ὡς τὸ Διευθυντήριο, παίρνοντας ὁλοένα καινούργιο κοινωνικὸ περιεχόμενο, ἀνάλογα μὲ τὴν πρόοδο τῆς Ἐπανάστασης ἢ τὶς ἀντεπαναστατικὲς ἀπόπειρες. Ὅσον ἀφορᾶ τὸ Παρίσι, ὁ ἐκλογικὸς κανονισμὸς τῆς 13ης Ἀπριλίου 1789 εἶχε διαιρέσει τὴν πρωτεύουσα σ' ἑξήντα διαμερίσματα. Ὅταν τέλειωσαν οἱ ἐκλογές, ἐξακολούθησαν νὰ συγκεντρώνουνται καὶ νὰ συζητοῦν τὰ διάφορα θέματα στὶς μόνιμες γενικὲς συνελεύσεις. Ἡ Συνταχτικὴ Συνέλευση, ποὺ εἶχε ὀργανώσει τοὺς δήμους τοῦ Βασιλείου μὲ τὸ διάταγμα τῆς 14ης Δεκεμβρίου 1789, δὲ μποροῦσε νὰ ἐπιτρέψει τὴν ὕπαρξη, γιὰ τὸ Παρίσι, μιᾶς ἰδιαίτερης ὀργάνωσης ποὺ εὐνοοῦσε τὶς τάσεις αὐτονομίας. Τὸ διάταγμά της τῆς 21ης Μαΐου καὶ 27ης Ἰουνίου καταρτίζει τὸ «Χάρτη» τῆς πρωτεύουσας, ποὺ διαιρεῖται σὲ σαρανταοχτὼ τομεῖς, κατὰ τὸν τρόπο διαίρεσης τῆς γενικῆς δημοτικῆς ὀργάνωσης. Οἱ τομεῖς, λιγώτερο ἢ περισσότερο πολυάριθμοι ἀνάλογα μὲ τὶς πόλεις, ἀποτελοῦνε, θεωρητικά, ἐκλογικὲς περιφέρειες. Ἡ Συνέλευση εἶναι τὸ ἀνώτατο ὄργανο τοῦ τομέα. Στὶς Κατώτερες Συνελεύσεις, συγκεντρώνονται ὅσοι ἔχουν πολιτικὰ δικαιώματα (τὴν περίοδο ποὺ πλήρωνε κανένας γι' αὐτά) γιὰ νὰ ψηφίσουν· ὕστερα ἀπὸ αἴτηση πενήντα ἀπ' αὐτούς, μποροῦν νὰ συνέλθουνε σὲ Γενικὴ Συνέλευση, γιὰ νὰ συζητήσουν καὶ νἀποφασίσουν. Οἱ τομεῖς ἀποτελοῦσαν καὶ διοικητικὲς ὑποδιαιρέσεις τῶν δήμων τῶν πόλεων: γι' αὐτὸ καὶ τοὺς δόθηκαν ἐκτε-

λεστικὰ ὄργανα, ἐπιτροπὲς κι ὑπάλληλοι ποὺ ἐκλέγονταν ἀπ' τοὺς πολῖτες. Ἐπικεφαλῆς κάθε τομέα, μιὰ πολιτικὴ ἐπιτροπή, ἐνδιάμεσος παράγοντας ἀνάμεσα στὴ δημοτικὴ ἀρχή, ποὺ ὀφείλει νὰ ἐκτελεῖ τὶς ἀποφάσεις της, καὶ τὴ Γενικὴ Συνέλευση, ποὺ ἀπ' αὐτὴν προέρχεται: θέση ἐπαμφοτερίζουσα, ποὺ τὴν ἀναγκάζει νὰ κρατάει μιὰ συνετὴ ἐπιφυλακτικότητα. Τέλος, σὲ κάθε τομέα ἕνας εἰρηνοδίκης, περιστοιχιζόμενος ἀπὸ παρέδρους κι ἕναν ἀστυνόμο, αἱρετοὺς ἐπίσης. Ἡ ὀργάνωση αὐτὴ φαίνεται νἀποτελεῖ ἕνα εἶδος συμβιβασμοῦ ἀνάμεσα στὴ γενικὴ τάση γι' αὐτονομία καὶ τὴν ἀνάγκη μιᾶς δημοτικῆς διοίκησης μὲ συνέπεια. Τὰ πλαίσιά της χρησιμοποιήθηκαν, ἀπ' τὸ 1790, ἀπ' τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα. Πολὺ γρήγορα, ὅμως, πῆγε νὰ μεταμορφωθεῖ, στὴν ἀρχὴ κάτω ἀπ' τὴν ἐπίδραση τῶν τάσεων γιὰ μιὰν ἄμεση δημοκρατία. ποὺ χαρακτήριζαν ἀκόμα κι ὅσους τοὺς εὐνοοῦσε τὸ καθεστὼς τῆς μὲ πληρωμὴ ἀγορᾶς τοῦ δικαιώματος ἐκλέγειν κι ἐκλέγεσθαι, κι ἔπειτα κάτω ἀπ' τὴν πίεση τῶν λαϊκῶν δυνάμεων, ποὺ ἀπαιτοῦσαν τὸ μερίδιό τους στὴν ἐξουσία. Πρέπει ἀκόμα νὰ διευκρινίσουμε τὴ σπουδαιότητα τῶν ἐ ν ε ρ γ ῶ ν στοιχείων. Ἀπ' τὴν ἀρχὴ τῆς Ἐπανάστασης, κι ἐξὸν μονάχα κατὰ τὶς περιόδους παροξυσμοῦ ἢ κατὰ τὶς μέρες τῶν μεγάλων γεγονότων, ἡ συμμετοχὴ στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῶν τομέων περιορίζονταν σὲ μιὰ μειονότητα μόνο ἀγωνιστῶν: σ' ἕνα 4 μὲ 19%, ἀνάλογα μὲ τοὺς τομεῖς, τῶν ἐνεργῶν πολιτῶν τοῦ Παρισιοῦ, κατὰ τὴν περίοδο τῆς μὲ πληρωμὴ ἀπόκτησης τῶν δικαιωμάτων. Ἀλλά, σὲ περιόδους κρίσης, αὐτὴ ἡ μειονότητα παράσερνε μιὰ πλατειὰ μερίδα λαϊκῶν μαζῶν.

Οἱ λέσχες ἀποτελοῦν, γιὰ τὴν κινητοποίηση τῶν μαζῶν, ἕνα ἀποφασιστικὸ στοιχεῖο, ἀναμφίβολα πιὸ ἀποτελεσματικὸ κι ἀπ' τὴν κατὰ τομεῖς ὀργάνωση ποὺ τοὺς χρησιμεύει γιὰ πλαίσιο. Ἀπ' τὶς μεγάλες παρισινὲς λέσχες ὡς τὰ πολυάριθμα λαϊκὰ σωματεῖα τῶν συνοικιῶν τῆς πρωτεύουσας, τῶν πόλεων καὶ τῶν χωριῶν τῶν ἐπαρχιῶν, σὰν πρότυπο παραμένει ἡ Λέσχη τῶν Ἰακωβίνων, ποὺ προῆλθε (φαίνεται) ἀπ' τὴ λέσχη τῶν βρετόνων πλη-

ρεξούσιων βουλευτῶν καὶ πού, ὕστερα ἀπ' τὶς μέρες τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1789, ἑδράζονταν στό Παρίσι, στό μοναστῆρι τῶν Ἰακωβίνων τῆς ὁδοῦ Saint-Honoré, μὲ τὴν ἐπωνυμία «Ἑταιρεία τῶν Φίλων τοῦ Συντάγματος». Πιότερο κι ἀπ' τὸ δόγμα τους, ποὺ ἡ ἐξέλιξή του ἦταν ἀνάλογη μὲ τὸ ρυθμὸ τῆς Ἐπανάστασης, γιὰ νἀποκρυσταλλωθεῖ τὸ 1793-94, οἱ Ἰακωβῖνοι χαρακτηρίζονταν γιὰ μιὰ μέθοδο καὶ μιὰν ὀργάνωση πού, διοχετεύοντας κατάλληλα καὶ προσανατολίζοντας τὴν ἐπαναστατικὴ δραστηριότητα τῶν μαζῶν, πολλαπλασίαζε τὴν ἀποτελεσματικότητά της. Μὲ τὴ «συνάφεια» καὶ τὴν «ἀνταπόκριση», ἡ Ἑταιρεία - Μητέρα ἔδινε ὤθηση καὶ στ' ἄλλα ἀδελφὰ σωματεῖα, ποὺ ἀποτελοῦσαν ἕνα μεγάλο δίχτυ ἑταιρειῶν σ' ὅλη τὴ χώρα καὶ περιλάμβαναν τοὺς πιὸ συνειδητοὺς πατριῶτες. Μὲ τούτη τὴ διπλὴ μέθοδο, οἱ Ἰακωβῖνοι κατάφεραν νὰ περισφίξουν τὸ πολιτικὸ σῶμα ἢ νὰ βάλουν παντοῦ πυρῆνες τους καί, συντονίζοντας τὴ δράση τοῦ συνόλου τῶν λεσχῶν, νὰ σχηματίσουν κάτι σὰν πανοπλία ἑνός κόμματος. Ἡ κεντρικὴ λέσχη ψηφίζει προτάσεις, στέλνει ἀναφορές, τυπώνει προκηρύξεις κι ἀφίσσες· τἀδελφὰ σωματεῖα υἱοθετοῦν ἀμέσως τὰ συνθήματα. Ἡ λέσχη ἐλέγχει τὶς διοικήσεις, κρίνει τοὺς ὑπαλλήλους, καταγγέλλει τοὺς ἀντεπαναστάτες, προστατεύει τοὺς πατριῶτες. Κατὰ τὸν Camille Desmoulins, στὸ «Οἱ Ἐπαναστάσεις τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Brabant [1] τῆς 14ης Φεβρουαρίου 1791», ἡ Λέσχη τῶν Ἰακωβίνων «ἀγκαλιάζει, διαμέσου τῶν ἀδελφῶν σωματείων, καὶ τὴν τελευταία ἄκρη τῶν 83 διαμερισμάτων»· εἶναι, συνάμα, ὁ μεγάλος «Δικαστής» ποὺ ἐμπνέει τρόμο στοὺς ἀριστοκράτες κι ὁ μεγάλος «Εἰσαγγελέας» ποὺ ἐπανορθώνει ὅλες τὶς καταχρήσεις. Ἡ Λέσχη εἶναι ἡ ζωντανὴ δύναμη τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος.

Ὁ Τύπος, μὲ τὶς πολλαπλές του μορφὲς — ἐφημερίδες, προκηρύξεις, βιβλιαράκια κι ἀφίσσες—, συντελοῦσε στὴ διάδοση τῶν διαφόρων τάσεων, ἀλλά, προπάντων, πολ-

1. Ἐπαρχία τοῦ Βελγιου, μὲ πρωτεύουσα τὶς Βρυξέλλες (Σ.τ.μ.).

λαπλασίαζε τὸ ἀκροατήριο τῶν πατριωτῶν, ἰδιαίτερα μὲ τὴν ἀνάγνωση ποὺ γίνονταν δημόσια: εἴτε, τὸ βράδυ, στὶς λαϊκὲς ἑταιρεῖες καὶ τὶς συνελεύσεις τῶν τομέων εἴτε στοὺς δρόμους καὶ στὶς δημόσιες πλατεῖες (τὸ 1793, ὁ λυσσαλέος Varlet ἔκανε τὴν προπαγάνδα του ἀπὸ ἕνα κινούμενο σὲ τροχοὺς βῆμα· μά, πολὺ πρὶν ἀπ'αὐτόν, κάποιος Collignon αὐτοτιτλοφοροῦνταν «δημόσιος ἀναγνώστης τῶν Ξεβράκωτων») εἴτε στὰ οἰκοδομικὰ ἐργαστήρια, ὅπως, στὸ Παρίσι, στὰ ἐργαστήρια τοῦ Πάνθεου. Ὁ λαϊκὸς Τύπος — «Ὁ Φίλος τοῦ Λαοῦ» τοῦ Marat ἀπ' τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1789, «Ὁ Μπάρμπα-Duchesne» τοῦ Hébert ἀπ' τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1790 — εἶχε, ἔτσι, ἀσκήσει μιὰν ἐπίδραση ὁλότελα διαφορετικὴ ἀπ' ὅ,τι ἀφήνει νὰ ὑποθέσουμε ἡ κυκλοφορία του (ὁ ἀριθμὸς τῶν φύλλων του). Ὁ Τύπος, ὅπως κι ἡ Λέσχη, διέδιδε τὰ ἐπαναστατικὰ συνθήματα στὰ διαμερίσματα, ἀκόμα κι ἀνάμεσα στὶς γραμμὲς τοῦ στρατοῦ.

Ὁ στρατὸς ἔπαιξε, ἀπ' τὴν ἄνοιξη τοῦ 1789, ἕνα πολύμορφο ἐπαναστατικὸ ρόλο ([1]). Στὴν ἀρχή, μέσα στὸ στράτευμα, μὲ τὴν ἀπειθαρχία: γνωρίζουμε τὴ σπουδαιότητα τῆς ἀποστασίας τῶν γαλλικῶν Φρουρῶν ποὺ στρατωνίζονταν στὸ Παρίσι — γεγονὸς ποὺ ἐπιτεύχτηκε ἀπ' τὸ τέλος κιόλας τοῦ Ἰουνίου. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ στρατοῦ ἔχει τὶς ἀντιδράσεις τῆς Τρίτης Τάξης, μοιράζεται τοὺς φόβους της καὶ τὶς ἐλπίδες της, νοιώθει (ἕνα μέρος τοῦ στρατοῦ φιλοξενεῖται ἀπὸ ἰδιῶτες) τὴ λαϊκὴ μιζέρια καὶ τὴ συμμερίζεται. Ἡ ἀποσύνθεση τοῦ βασιλικοῦ στρατοῦ μὲ τὴ διείσδυση τῆς ἐπαναστατικῆς ἰδεολογίας μέσα στὶς τάξεις του καὶ μὲ τὴν ἀποδημία μιᾶς σημαντικῆς μερίδας τοῦ σώματος τῶν ἀξιωματικῶν, ὕποπτων ἤδη ἐπειδὴ ἦταν εὐγενεῖς, ἀποτέλεσε ἕνα βασικὸ παράγοντα γιὰ τὴν πρόοδο τῆς Ἐπανάστασης. Ἀλλὰ δὲ μποροῦμε νὰ ξεχάσουμε καὶ τὴν αὐθόρμητη ἐπαναστατικὴ δράση τῶν στρατιωτῶν, ποὺ πῆρε

1. Βλέπε M. REINHARD, «Παρατηρήσεις πάνω στὸν ἐπαναστατικὸ ρόλο τοῦ στρατοῦ κατὰ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση» («Ἱστορικὰ Χρονικὰ τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης»), 1962, σελ. 169.

διάφορες μορφές, ἀπ' τὴν ἐνεργὸ παρουσία στὶς λέσχες ὥς τὴν καταγγελία, ἀπ' τὴ συμπλοκὴ ὥς τὶς σφαγές. Ὁ ἐπαναστατικὸς ρόλος τῆς Ἐθνοφρουρᾶς, καινούργιας δύναμης τῆς Ἐπανάστασης, εἶναι ἐπίσης πάρα πολὺ αἰσθητός.

Ἡ Ἐθνοφρουρὰ ἦταν στὴν οὐσία ἕνας πολιτικὸς θεσμὸς μὲ στρατιωτικὴ ὀργάνωση.Τὶς μέρες τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1789, ἡ γενικὴ συνέλευση τῶν Ἐκλεκτόρων τοῦ Παρισιοῦ δίστασε γιὰ τὴ λέξη «Ἐθνοφυλακή», ποὺ ἔφερνε δυσάρεστες ἀναμνήσεις, καὶ προτίμησε τὴ λέξη «Φρουρά», ποὺ τὴν διευκρίνιζε τὸ ἐπίθετο «ἀστική» καὶ ποὺ ἀποτελοῦσε παλιὰ παραδοσιακὴ ἔκφραση· τελικά, προτάθηκε ἀπ' τὸν La Fayette, στὶς 16 Ἰουλίου, ἡ λέξη «ἐθνική», ποὺ ἔγινε δεχτή. Ἀλλὰ εἴτε «Ἀστικὴ Ἐθνοφυλακή» εἴτε «Ἐθνοφρουρὰ» εἶχε νάντιμετωπίσει τόσο τὴ βασιλικὴ ἐξουσία καὶ τοὺς μισθοφόρους τοῦ ταχτικοῦ στρατοῦ ὅσο καὶ τὴν ἀπειλὴ τῶν τάξεων ποὺ εἴχανε φήμη σὰν «ἐπικίνδυνες» (ἐπίφοβη μᾶζα ἄστεγων ἐργατῶν καὶ φτωχῶν διαβόλων). Περιλάβαινε ὅλους ἐκείνους ποὺ εἶχαν περιουσία, σταθερὴ οἰκονομικὴ θέση, ἀγαθὰ γιὰ προστασία. Ταχτικὴ δύναμη γιὰ τὴ διαφύλαξη τῶν συμφερόντων τῶν «κατεχόντων», ἐπέβαλλε τὴν ἀστικὴ θέληση στὶς ξαναμμένες μᾶζες. Ὀργανωμένη στὶς 13 Ἰουλίου, ἡ παρισινὴ Ἐθνοφυλακὴ ἄρχισε τὶς περιπολίες της ἀπ' τὸ ἴδιο ἀπόγεμα κιόλας, ἀφοπλίζοντας «τοὺς ἀλῆτες» κι ἐξασφαλίζοντας «στὴν πόλη μιὰν ἥσυχη νύχτα, ποὺ δὲν τὴν ἔλπιζε πιά, ὕστερα ἀπ' τό σημαντικὸ ἀριθμὸ τῶν ἰδιωτῶν ποὺ ἦταν ὁπλισμένοι». Ἡ Συνταχτικὴ Συνέλευση καθιέρωσε τὴν ὁπλοφορία σὰν ἕνα ἀστικό προνόμιο: οἱ ἐ ν ε ρ γ ο ὶ πολῖτες, ποὺ πληρώνανε δηλαδὴ μιὰν ἄμεση εἰσφορὰ ἴση μὲ τὴν ἀξία τριῶν ἐργάσιμων ἡμερῶν, οἱ μόνοι μὲ πολιτικὰ δικαιώματα, μόνον αὐτοὶ ἀποτελέσανε τὴν Ἐθνοφρουρά. Μάταια ὁ Ροβεσπιέρος ἀντιτάχτηκε, στό λόγο του τῆς 27ης Ἀπριλίου 1791, κατὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν «παθητικῶν» πολιτῶν. Τὸ διάταγμα τῆς 29ης Σεπτεμβρίου 1791, ποὺ ὀργάνωνε ὁριστικὰ τὴν Ἐθνοφρουρά, τῆς ἔταξε γι' ἀποστολὴ «νὰ ξαναφέρει τὴν τάξη καὶ νὰ διατηρήσει τὴν ὑπακοὴ στοὺς

νόμους»: ἔπρεπε νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ βασιλεία τῆς νικήτριας ἀστικῆς τάξης. Ἀναμφίβολα, ἡ κοινωνικὴ σύνθεση τῆς Ἐθνοφρουρᾶς ὑπῆρξε τελικὰ πολὺ διαφορετικὴ ἀπ' ὅ,τι τὰ νομοθετικὰ μέτρα ἀφήνανε νὰ πιστευτεῖ. Ὡστόσο, μονάχα ἀπ' τὸν Ἰούλιο καὶ τὸν Αὔγουστο τοῦ 1792 πῆρε ὁ θεσμὸς αὐτὸς μιὰ καινούργια σημασία, ὅταν οἱ γραμμές του κατακλυστήκανε ἀπ' τὴ μᾶζα τῶν μὴ «ἐνεργῶν» πολιτῶν.

Ὁ «συνασπισμὸς» πολλαπλασίασε τὴν ἀποτελεσματικότητα μιᾶς φρουρᾶς ποὺ ἤτανε στὴν ἀρχὴ στενὰ δημοτική: ἔγινε «ἐθνική». Ἡ κίνηση τῶν συνασπισμῶν κατέληξε στὴ δημιουργία ἑνὸς ἔνοπλου ἔθνους, πόλεις καὶ χωριὰ μαζί. Ἡ τρίχρωμη κονκάρδα ἔγινε τὸ ἐθνικὸ ἔμβλημα, ἀφοῦ εἶχε χρησιμέψει πρῶτα σὰν ἔμβλημα τῆς παρισινῆς Φρουρᾶς κι ἔπειτα τῶν Ἐθνοφρουρῶν τοῦ Βασιλείου. Ὁ συνασπισμὸς ἔχει σκοπὸ τὴν «ἀδελφοποίηση»: ἑνώνει ὅλους τοὺς πολῖτες μὲ «τοὺς ἀδιάρρηκτους δεσμοὺς τῆς ἀδελφοσύνης». Κάτοικοι πόλεων καὶ χωριῶν ἀδελφώθηκαν πρῶτα στοὺς τοπικοὺς συνασπισμούς, ὑποσχόμενοι ἀμοιβαία συμπαράσταση. Στὶς 29 Νοεμβρίου 1789, οἱ Ἐθνοφρουρὲς τοῦ Dauphiné καὶ τοῦ Vivarais συνδεθήκανε ὁμοσπονδιακὰ στὴ Valence, τῆς Βρετάνης καὶ τοῦ Anjou στὸ Pontivy, τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1790· ὁμοσπονδία στὴ Λυών, στὶς 30 Μαΐου, στὸ Στρασβοῦργο καὶ στὴ Lille τὸν Ἰούνιο... Ἡ κίνηση αὐτὴ ἐξέφραζε τὴν ἑνωτικὴ ἐπιθυμία τῶν πατριωτῶν καὶ τὴν προσχώρηση τοῦ ἔθνους στὴ νέα τάξη πραγμάτων· ἀποτέλεσε, ἔτσι, ἀπέναντι στὴν ἀριστοκρατία καὶ τὸ Παλιὸ Καθεστώς, μιὰν ἐπαναστατικὴ μέθοδο μεγάλης ἀποτελεσματικότητας. Ἡ νέα ἐθνικὴ ἑνότητα βρῆκε τὴν ἐπίσημη ἔκφρασή της στὸ Παρίσι, στὴν «Ὁμοσπονδία» τῆς 14ης Ἰουλίου 1790, ὅπως τὸ βεβαίωσε ὁ Merlin de Douai, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ὑπόθεσης τῶν γερμανῶν πριγκήπων ποὺ εἶχαν συλληφθεῖ στὴν Ἀλσατία. Ἀλλὰ πρέπει ἀκόμα νὰ διακρίνουμε, πίσω ἀπ' τὸν ἀναντίρρητο λαϊκὸ ἐθνουσιασμό, τὴν πραγματικὴ σημασία τοῦ γεγονότος. Ἐνῶ εὕρισκε τὴν ἔκφρασή της στὶς λέξεις ἡ θεωρία τοῦ Ἔθνους-Ἐθελοντικῆς Ἑταιρείας, μιὰ διαφορετικὴ κοινω-

νική πραγματικότητα ξεπηδοῦσε μέσα ἀπ' τὰ γεγονότα. Ὁ ἐπιφανὴς ρόλος τοῦ La Fayette κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Ὁμοσπονδίας ὑπογράμμισε τὴ σημασία της: εἴδωλο τῶν ἀστῶν, ὁ «ἥρωας τῶν δυὸ κόσμων», ὁ Gilles [1] Καίσαρας κατὰ τὸν Mirabeau, ἐννοοῦσε νὰ κάνει τὴν ἀριστοκρατία νὰ προσχωρήσει στὴν Ἐπανάσταση· ὑπῆρξε ὁ ἄνθρωπος τοῦ συμβιβασμοῦ· ἡ Ἐθνοφρουρὰ ποὺ διοικοῦσε ἦταν ἡ ἀστικὴ φρουρά, ἀπ' ὅπου εἶχαν ἀποκλειστεῖ οἱ μὴ «ἐνεργοὶ» πολῖτες. Ὁ λαὸς ἦταν παρών, ἀλλὰ λιγώτερο ἠθοποιὸς ἀπὸ θεατής. Ἄν, μέσα στὴν πράξη τῆς ὁμοσπονδίας, ἡ Ἐθνοφρουρὰ ἀντιπροσώπευε τὴν ἐ θ ν ι κ ὴ ἔνοπλη δύναμη, τοῦτο συνέβαινε ἀπὸ ἀντίθεση πρὸς τὸ στράτευμα, ποὺ δὲν ἦταν παρὰ β α σ ι λ ι κ ὸ ς στρατός, καὶ μὲ τὴν ἀστικὴ ἔννοια τῆς νέας τάξης πραγμάτων.

Ἐθνοφρουρὰ κι ὁμοσπονδίες, λέσχες κι ἐπιτροπές, διαμερίσματα καὶ τομεῖς: μορφὲς θεσμῶν ποὺ δὲν ἔχουν νόημα παρὰ μὲ τὸ κοινωνικό τους περιεχόμενο. Ἡ ἐπαναστατικὴ ἀστικὴ τάξη δὲ μποροῦσε νάφήσει ἀνεκμετάλλευτες τὶς τεράστιες δυνάμεις ποὺ κρύβανε τὰ βάθη τοῦ λαοῦ. Τὶς ἔστρεψε, ὅσο μπόρεσε, πρὸς τὴν κατεύθυνση τῶν συμφερόντων της, μὲ τὸ ὑποκριτικὸ πρόσχημα τῆς ἐθνικῆς αὐτῆς ὁμοφροσύνης, ποὺ, τὸ 1789, παραμένει ἀκόμα σὰν πλαστὸ σύμβολό της.

1. Τύπος τῆς μπουφόνικης κωμωδίας, εἶδος ἀφελοῦς πιερόττου (Σ.τ.μ.).

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΤΟ ΟΓΔΟΝΤΑΕΝΝΙΑ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ Η ΣΥΜΒΙΒΑΣΜΟΣ; (1789 - 1792)

Ἡ Γενικὴ Συνέλευση ἔκανε ἔναρξη τῶν ἐργασιῶν της στὶς 5 Μαΐου 1789. Τὴν ἑπομένη, οἱ εὐγενεῖς κι ὁ κλῆρος συγκεντρώθηκαν στὶς αἴθουσες ποὺ τοὺς εἶχαν παραχωρηθεῖ γιὰ νὰ προβοῦν στὴν ἐπικύρωση τῆς ἐκλογῆς καὶ νὰ συγκροτηθοῦν ξεχωριστά. Ἡ σύγκρουση τῶν τάξεων ἄρχιζε: ἡ Τρίτη Τάξη ζήτησε τὴν ἀπὸ κοινοῦ ἐπικύρωση, πράμα ποὺ θὰ ἐπέβαλε τὴν κατὰ κεφαλὴ ψῆφο κι ὄχι τὴν κατὰ τάξη. Ὁ καλὸς χειρισμὸς τοῦ ζητήματος κι ἡ διαίρεση τοῦ κλήρου τῆς δώσανε τὴ νίκη. Στὶς 17 Ἰουνίου, ἡ Τρίτη Τάξη πῆρε τὄνομα «Ἐθνοσυνέλευση»: πράμα ποὺ ἀποτελοῦσε ἐπιβεβαίωση τῆς ἐθνικῆς ἑνότητας καὶ κυριαρχίας κι ἀληθινὴ νομικὴ ἐπανάσταση, ποὺ καθιερώθηκε μὲ 491 ψήφους ἔναντι 89. Ἕνας, ἑπομένως, στοὺς ἔξη περίπου ἀντιπροσώπους ἀρνιόταν νὰ «κάνει τὸ βῆμα»: ἡ διάσπαση τῆς ἀστικῆς τάξης διαγράφονταν ἀπὸ τώρα κιόλας. Ὁ ὅρκος στὸ «Jeu de paume» (1) διετράνωσε, στὶς 20 Ἰουνίου, τὴ μεταρρυθμιστικὴ ἐπιθυμία τῆς Τρίτης Τάξης (τῆς Μεσαίας). Ἀντίθετα, τὸ κυβερνητικὸ πρόγραμμα ποὺ παρουσιάστηκε στὴ βασιλικὴ συνεδρία τῆς 23ης Ἰουνίου ἔκανε φανερὸ τἀντικείμενο τῆς σύγκρουσης κι ὑπογράμμισε ἀπ' τὰ πρὶν τὴν ἐξέλιξη τῆς Ἐπανάστασης: ἂν ὁ βασιλιὰς δέχονταν νὰ γίνει συνταγματικὸς μονάρχης, ἂν πρότεινε

1. Ποὺ δόθηκε δηλ. στὴν αἴθουσα (στὸν κῆπο τοῦ Κεραμεικοῦ, τῶν Tuileries, τοῦ Παρισιοῦ) τοῦ παιχνιδιοῦ Jeu de paume (εἶδος τέννις) καὶ ποὺ ἀπ' αὐτὸ ἀκριβῶς πῆρε και τὄνομα του.

τὴν κατάλυση τῶν οἰκονομικῶν προνομίων, ἀπόβλεπε, μ' αὐτά, στό νά διασώσει τὴν παραδοσιακή κοινωνική τάξη, ἀφοῦ διατηροῦσε ἄθικτες τή «δεκάτη», τίς προσόδους καί τίς φεουδαρχικές κι ἀρχοντικές διακρίσεις. Ἡ ὁμαδική σταθερή στάση τῆς Τρίτης Τάξης νίκησε ἀκόμα μιά φορά· στίς 27 Ἰουνίου, ὁ βασιλιάς διέταξε τή μειοψηφία τοῦ κλήρου καί τήν πλειοψηφία τῶν εὐγενῶν νά ἑνωθοῦνε μέ τήν Ἐθνοσυνέλευση, πού, στίς 19 Ἰουλίου 1789, αὐτοανακηρύχτηκε «Συνταχτική» Συνέλευση.

Ὡστόσο, ἡ εἰρηνική ἀστική ἐπανάσταση ἀπέτυχε. Εἶχε τάχα καμμιάν ἐλπίδα νά πετύχει; Ὑπῆρχε, μέσα στούς κόλπους τῆς Τρίτης Τάξης, μιά συντηρητική μειοψηφία· ἐκδηλώθηκε στίς 17 Ἰουνίου· μαζί μέ τή μερίδα τοῦ κλήρου πού ἤτανε διατεθειμένη γιά συμφιλίωση καί τό φιλελεύθερο τμῆμα τῶν εὐγενῶν ἀποτελοῦσαν ἕνα «Κόμμα» ἀντίστασης ἕτοιμο γιά συμβιβασμό. Ἡ τάση αὐτή ἐνισχύθηκε ἀπ' τό τέλος κιόλας τοῦ Ἰουνίου, ὅταν ἡ λαϊκή ἐξέγερση γίνηκε ἀνησυχαστική. Τήν ἐνσάρκωσε σέ λίγο ὁ Mounier. Ἀλλά κάθε συμβιβασμός σκόνταφτε στή φεουδαρχία: ἡ ἐπαναστατική ἀστική τάξη κι οἱ λαϊκές μᾶζες δέ μποροῦσαν νάνεχτοῦν τή διατήρησή της, μήτε ἡ ἀριστοκρατία νά παραδεχτεῖ μιά κατάλυση πού θά σήμαινε τήν καταστροφή της. Ἡ ἔκκληση πρός τό στρατό νά ξαναφέρει τήν Τρίτη Τάξη στήν πειθαρχία ὑπογράμμισε, λές κι ἦταν ἀνάγκη, τόν ἀριστοκρατικό χαρακτήρα τοῦ Παλιοῦ Καθεστῶτος. Ἀλλά ὅλα αὐτά συμβαίνανε χωρίς νά λογαριάζουνται οἱ λαϊκές μᾶζες.

Ἡ οἰκονομική κρίση εἶχε ἤδη πολλαπλασιάσει τίς ἐξεγέρσεις. Ἀπ' τίς 28 Ἀπριλίου 1789, οἱ ἐγκαταστάσεις τοῦ πυριτιδοποιοῦ Henriot καί τοῦ Réveillon, κατασκευαστῆ χάρτινων ταπετσαριῶν, στό Faubourg Saint-Antoine, εἴχανε λεηλατηθεῖ. Ταραχές στίς ἀγορές, διαρπαγές ἀποστολῶν σιτηρῶν, ἐπιθέσεις κατά τελωνειακῶν φυλακίων: οἱ λαϊκές «συγκινήσεις» ἐκνευρίζουν τό στρατό καί τή χωροφυλακή, πού βρίσκονται σ' ἐπιφυλακή κι «ἠλεκτρίζουν», ἔτσι, τήν ἀτμόσφαιρα τῶν πόλεων. Ἡ «ἀριστοκρατική σκευωρία» συντελεῖ στό νά συμπληρωθεῖ ἡ κινητο-

ποίηση τῶν μαζῶν. Στὸ Παρίσι, χειροτέχνες, καταστηματάρχες καὶ συντεχνῖτες, γαλλικὲς φρουρὲς σὲ διάσταση μὲ τὴ μονάδα τους, προβαίνουνε σ' ἐκδηλώσεις· σὲ λίγο, καὶ στρατεύματα κρούσης τῆς ἐπαναστατικῆς ἀστικῆς τάξης. Ἡ ἀποπομπὴ τοῦ Necker, ποὺ ἔγινε γνωστὴ τὴν Κυριακὴ 12 Ἰουλίου τὸ πρωί, σκόρπισε ἀμέσως τὸν πανικό, ἀλλὰ πιότερο ἀκόμα μιὰ γρήγορη ἀμυντικὴ ἀντίδραση. Στὴν παρισινὴ ἐπανάσταση τῆς 14ης Ἰουλίου ἀνταποκρίθηκε, στὴν ἐπαρχία, μὲ πολλοὺς καὶ διάφορους τρόπους, ἡ ἐπανάσταση τῶν δήμων: οἱ παλιοὶ δῆμοι ἐξαφανίστηκαν, μέσα σὲ λίγες βδομάδες, κι ἡ χώρα ζώστηκε σ' ἕνα δίχτυ ἐπιτροπὲς ποὺ φλέγονταν ἀπ' τὴν ἐπιθυμία νὰ ἐπιτηροῦν τοὺς ὕποπτους, ἕτοιμες νὰ ματαιώσουν τὶς ἀριστοκρατικὲς μανοῦβρες. Τὰ στρατεύματα ποὺ περνούσανε γιὰ νὰ πᾶνε στὸν καταυλισμό τους, ἡ πρώτη ἀποδημία, οἱ ψίθυροι γιὰ ξενικὴ παρέμβαση ἐντείνανε τὴν ἐπαγρύπνιση, ἐνῶ, ταυτόχρονα, γενίκευαν τὸ φόβο. Μπαίνει, τότε, στὴ σκηνὴ ἡ ἀγροτιὰ Ἀναμφίβολα, βρίσκονταν κιόλας σ' ἐξέγερση σὲ πολλὲς περιοχές: στὸ Bocage τῆς Νορμανδίας, στὸ Hainaut, στὸ Mâconnais, στὸ Franche-Comté, στὴν Ἄνω Ἀλσατία. Μέσα στὸ κλῖμα τῆς γενικῆς ἀνασφάλειας καὶ φτώχειας, τοπικὰ ἐπεισόδια γεννήσανε ἕξη ρεύματα πανικοῦ: στὴ Βρετάνη, στὴν Ἀλσατία καὶ Λωρραίνη, στὸ Κάτω Languedoc..., ἐχτὸς ἀπ' τὸ Μεγάλο Φόβο, ποὺ συγκλόνισε τὴ χώρα ἀπ' τὶς 20 Ἰουλίου ὡς τὶς 6 Αὐγούστου τοῦ 1789. Ἡ φεουδαρχία γκρεμίζονταν ὁριστικά.

I.—Ἡ «κατάλυση» τῆς φεουδαρχίας

Τὰ θεμέλια τῆς νέας τάξης εἴχανε τεθεῖ ἀπ' τὴν ἑπομένη κιόλας τῆς ἐξέγερσης τῆς ὑπαίθρου, ποὺ γιὰ τὶς ἐπιπτώσεις της ἡ Συνταχτικὴ Συνέλευση δὲ μποροῦσε νἄχει καμμιὰν ἀμφιβολία: καθὼς συνέβηκε τὴν περίοδο τῆς συγκομιδῆς, ἀνακινοῦσε ἀναγκαστικὰ τὸ πρόβλημα τῆς προκαταβολικῆς φεουδαρχικῆς κατακράτησης τοῦ σχετικοῦ μεριδίου, τῆς ἴδιας τῆς ὕπαρξης τῶν ἀρχοντικῶν δικαιωμάτων καὶ τῆς δεκάτης.

Οἱ διαθέσεις τῶν ἀστῶν ἀπέναντι στὴ φεουδαρχία ἦταν ἐχθρικές. Τὸ φεουδαρχικὸ σύστημα ἦταν ἐμπόδιο γιὰ τὴν κεφαλαιοκρατικὴ διαμόρφωση τῆς γεωργίας καὶ τῆς οἰκονομίας στὸ σύνολό της. Ἡ τελευταία ἀπαιτοῦσε τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν ἐργατικῶν χεριῶν, ἑπομένως τὴν κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας· τὴν ἐλευθερία τῆς παραγωγῆς, ἑπομένως τὴν κατάργηση τῆς ἀναγκαστικῆς χρήσης (banalité) καὶ τῶν ἀρχοντικῶν μονοπωλίων· τὴν ἐλευθερία διάθεσης τῆς ἰδιοχτησίας, ἑπομένως τὴν κατάργηση τῶν πρωτοτοκίων, τῆς φεουδαρχικῆς εἰσφορᾶς καὶ τοῦ δασμοῦ τῶν μὴ εὐγενῶν γαιοκτημόνων (τοῦ franc-fief)· τὴν ἑνοποίηση τῆς ἀγορᾶς, ἑπομένως τὴν κατάργηση τῶν διοδίων. Ἂν μερικοὶ μεγάλοι Ἄρχοντες δέχονταν τὴν ἐξαγορὰ τῶν δικαιωμάτων, ἀκόμα καὶ τὴν κατάργηση χωρὶς ἀποζημίωση τῶν πιὸ καταπιεστικῶν, ἡ μεγάλη μᾶζα τῶν μικροαρχόντων, ποὺ γι' αὐτοὺς τὰ δικαιώματα τοῦτα ἦταν ἡ βασικὴ πρόσοδός τους, πρόβαλλε πεισματικὴ ἀντίσταση, ὄχι μονάχα ἀπὸ συμφέρον, ἀλλὰ κι ἀπὸ πνεῦμα ταξικό: ζῶντας σὰν «εὐγενεῖς», ἀρνιόνταν μιὰ κοινὴ διαβίωση, ποὺ θὰ τοὺς ἐξίσωνε μὲ τοὺς χωρικούς. Ἡ πεισματικὴ αὐτὴ ἄρνηση ὁδήγησε, ἀναμφίβολα, τοὺς ἀστούς, ποὺ βρίσκονταν κιόλας σὲ διαμάχη μὲ τὴν Αὐλή, στὸ νὰ συμμαχήσουν μὲ τοὺς ἀγρότες, μὰ ὄχι καὶ σὲ σημεῖο, ὡστόσο, ποὺ νὰ ὑποστηρίζουν ὅλες τὶς ἀξιώσεις τῶν τελευταίων: ἀνάμεσα στοὺς πληρεξούσιους βουλευτὲς τῆς Τρίτης Τάξης, οἱ περισσότεροι ἔβλεπαν τἀρχοντικὰ δικαιώματα σὰ μιὰ νόμιμη ἀτομικὴ ἰδιοχτησία, ποὺ δὲ μποροῦσαν νὰ καταργήσουνε χωρὶς νὰ βάλουνε σὲ κίνδυνο τὴν ἴδια τὴν ἀστικὴ τάξη.

Ἡ Τρίτη Τάξη δίστασε: στὶς 3 Αὐγούστου 1789, ἡ συζήτηση καθηλώθηκε σ' ἕνα σχέδιο διατάγματος τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Σχέσεων κατὰ τὸ ὁποῖο «κανένας λόγος δὲ μπορεῖ νὰ νομιμοποιήσει τὴν ἀναστολὴ τῆς πληρωμῆς τῶν φόρων καὶ κάθε ἄλλης ἀπαίτησης». Ὁ συμβιβασμὸς βρέθηκε ἀπ' τοὺς φιλελεύθερους ἀριστοκράτες. Στὴν ἀρχὴ τῆς ἀξιομνημόνευτης συνεδρίας τῆς νύχτας τῆς 4ης Αὐγούστου, ὁ ὑποκόμης de Noailles προτείνει νὰ γίνουν ὅλα

τὰ φεουδαρχικὰ δικαιώματα ἐξαγοράσιμα μὲ χρῆμα ἢ νὰν-ταλλάσσουνται «μὲ τὸ τίμημα μιᾶς δίκαιης ἐχτίμησης». Ὁ δούκας d'Aiguillon διευκρινίζει, ὕστερα ἀπ' τὸν προηγούμενο, ὅτι «αὐτὰ τὰ δικαιώματα εἶναι ἰδιοχτησία καὶ κάθε ἰδιοχτησία εἶναι ἱερή»· δὲ μποροῦσε νὰ ζητήσει κανένας ἀπ' τοὺς ἰδιοχτῆτες τοῦ τιμαρίου κι' ἀπ' τοὺς ἄρχοντες τῶν γαιῶν «τὴν ἁπλὴ καὶ σκέτη παραίτηση ἀπ' τὰ φεουδαρχικά τους δικαιώματα», χωρὶς νὰ τοὺς παραχωρήσει μιὰ «δίκαιη ἀποζημίωση». Ἀφοῦ, ἔτσι, διασώθηκε ἡ οὐσία τῶν συμφερόντων τους, οἱ πληρεξούσιοι μποροῦσαν νὰ προχωρήσουνε μ' ἐνθουσιασμό. Ὅλα τὰ προνόμια τῶν ἀτόμων καὶ τῶν τάξεων, τῶν ἐπαρχιῶν καὶ τῶν πόλεων, καταργηθήκανε· σὰν ἐπιστέγασμα τῆς ἐπίσημης αὐτῆς παραίτησης, στὶς δυὸ τὸ πρωί, ὁ Λουδοβίκος 16ος ἀνακηρύχτηκε «Ἀποκαταστάτης τῆς Γαλλικῆς Ἐλευθερίας».

Ἡ κατάργηση τῆς φεουδαρχίας ἀπ' τὴ Συνταχτικὴ Συνέλευση ἦταν, ὡστόσο, πιότερο ἐπιφανειακὴ παρὰ πραγματική: τὰ διατάγματα ἀπὸ 5-11 Αὐγούστου 1789, ποὺ ἐκδοθήκανε σ' ἐφαρμογὴ τῶν ἀρχικῶν ἀποφάσεων τῆς νύχτας τῆς 4ης Αὐγούστου, καὶ τὸ διάταγμα τῆς 15ης Μαρτίου 1790 ἀποδείξανε πόσο ἡ ὁμοφωνία ἐκείνης τῆς νύχτας τοῦ ὑπολογισμένου ἐνθουσιασμοῦ ἦταν ἀμφίβολη, πόσο φαινομενικὲς οἱ παραχωρήσεις τῶν εὐγενῶν, πόσο ἄνισα τὰ πλεονεχτήματα ποὺ ἐξασφαλίζονταν γιὰ τοὺς χωρικοὺς καὶ τοὺς ἀστούς. Ἡ φεουδαρχία καταλύθηκε στοὺς θεσμοὺς καὶ τὴ νομική της μορφή, ἀλλὰ διατηρήθηκε στὴν οἰκονομικὴ πραγματικότητα.

«Ὅλες οἱ τιμητικὲς διακρίσεις, ἀνωτερότητα καὶ δύναμη, ποὺ πηγάζουν ἀπ' τὸ φεουδαρχικὸ καθεστώς, καταργηθήκανε», ἀκόμα κι «ἡ πίστη, ἡ ἀπόδοση τιμῶν καὶ κάθε προσωπικὴ ὑπηρεσία, ποὺ ἐπιβάλλονταν στοὺς ὑποτελεῖς «γεωμόρους» ὡς τώρα (ἄρθρο 1 τοῦ διατάγματος τῆς 15ης Μαρτίου 1790). Ἡ διάκριση ἀνάμεσα στὴ γῆ εὐγενῶν καὶ μὴ εὐγενῶν ἐξαφανίζεται, καθὼς καὶ τὰ πρωτοτόκια. Ἰσότητα στὴ γῆ κι ἰσότητα στὰ πρόσωπα πᾶνε μαζί. Μά, ἂν ἡ οἰκονομικὴ ἰσότητα (ἄρθρο 9 τοῦ διατάγματος τῆς 5-11

Αὐγούστου) εἶναι γιὰ ὅλους, ἡ πολιτική, ὡστόσο, ἰσότητα εἶναι μονάχα πρὸς ὄφελος τῶν ἀστῶν: ἡ κατάργηση τῆς ἀγορᾶς θέσεων κλπ. καὶ τῆς κληρονομικότητας τῶν βαρῶν (ἄρθρ. 7), ἡ εἰσδοχὴ ὅλων σ' ὅλες τὶς θέσεις, πολιτικὲς καὶ στρατιωτικὲς (ἄρθρ. 11), τοὺς ἄνοιγαν τὶς πόρτες τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ δημοσιοϋπαλληλικοῦ καὶ δικαστικοῦ κλάδου, ποὺ γι' αὐτὲς ὁ λαός, ἀπὸ ἔλλειψη «ταλέντων», δὲ μποροῦσε ἀκόμα νἄχει ἀξιώσεις.

Ἡ οἰκονομικὴ φεουδαρχία διατηρήθηκε κάτω ἀπὸ καινούργιες μορφές. Ἐδῶ, πρέπει νὰναφερθεῖ ἡ βασικὴ διάκριση ποὺ γίνηκε ἀπ' τὶς 4 Αὐγούστου καὶ ποὺ ἐπαναλήφθηκε, ὄχι χωρὶς ἐπιφυλαχτικότητα οὔτε χωρὶς ἀντιφατικότητα, στὸ διάταγμα ἀπὸ 5—11 Αὐγούστου 1789. «Ἡ Ἐθνοσυνέλευση καταργεῖ ὁλότελα τὸ φεουδαρχικὸ καθεστώς· ἀποφασίζει ὅτι ἀπ' τὰ δικαιώματα καὶ τὰ καθήκοντα, τόσο τὰ φεουδαρχικὰ ὅσο καὶ τὰ φοροδοτικά, ὅσα ἀφοροῦν τὴν ὑποτέλεια πραγμάτων ἢ προσώπων καὶ τὴν προσωπικὴ ἐξάρτηση καταργοῦνται χωρὶς ἀποζημίωση»: δὲν παράμεναν ἀπ' τὴ δουλοπαροικία παρὰ ἀρκετὰ σπάνιες ἐπιβιώσεις. «Ὅλα τἄλλα δικαιώματα κηρύσσονται ἐξαγοράσιμα»: θὰ ἐξακολουθοῦν, λοιπόν, νὰ ὑπάρχουν, ὥς τὴν ἀποζημίωση τῶν δικαιούχων. Περίεργος περιορισμός, ποὺ διατηροῦσε τὰ κυριώτερα δικαιώματα τῆς ἀριστοκρατίας: οἱ χωρικοὶ ἐλευθερώθηκαν, ἀλλὰ ὄφειλαν νὰ πληρώσουνε τὸ λευτέρωμα τῆς γῆς τους. Τὸ διάταγμα τῆς 15ης Μαρτίου 1790, ποὺ ἀναφέρεται ἀπ' τὸν Merlin de Douai, ἐπανέλαβε, συστηματοποιώντας, αὐτὲς τὶς ἀρχές: εἰσήγαγε τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὴ «δεσποτικὴ φεουδαρχία» καὶ τὴ «συναλλασσόμενη φεουδαρχία». Ἀπ' τὴν πρώτη, ἐξαρτιόνταν τὰ δικαιώματα ποὺ ὑποτίθεται ὅτι εἶχαν ἀποχτηθεῖ σὲ βάρος τῆς δημόσιας ἐξουσίας ἢ εἶχαν παραχωρηθεῖ ἀπ' τὴν ἴδια: δικαιώματα τιμητικῶν διακρίσεων καὶ δικαστικῆς ἐξουσίας, δικαιώματα ὑποτέλειας καὶ δουλοπαροικίας, προσωπικὲς ἀγγαρεῖες, ὑποχρεώσεις (banalités) καὶ διόδια, δικαιώματα κυνηγιοῦ, περιστερεώνων κι ὑποστατικῶν, ὅλα αὐτὰ καταργήθηκαν ὁλότελα. Τὰ δικαιώματα τῆς συναλλασσόμενης φεουδαρχίας, θεω-

ρούμενα σὰν ἕνα εἶδος ἀντιπαροχῆς γιὰ μιὰν ἀρχικὴ παραχώρηση ἐδάφους, μεταβληθήκανε σὲ ἀστικὴ ἰδιοχτησία, κι ἑπομένως ἐξαγοράσιμη: τέλη, ἔγγειοι πρόσοδοι, δικαιώματα χωροδεσπότη «κάθε εἴδους καὶ μ' ὁποιοδήποτε ὄνομα» (ἐτήσια δικαιώματα), τέλη ἀγοραπωλησίας ποὺ πληρώνονταν στὸ χωροδεσπότη (δικαιώματα περιστασιακά). Ἡ δεκάτη ἔδωσε λαβὴ γιὰ μιὰ λυσσαλέα συζήτηση: καταργήθηκε, τελικά, χωρὶς ἐξαγορά, μὲ μόνη ἐξαίρεση τὶς δεκάτες σὲ γαῖες παραχωρημένες σὲ λαϊκούς, ποὺ ἀνακηρύχτηκαν ἐξαγοράσιμες.

Τὸ ὕψος τῆς τιμῆς τῆς ἐξαγορᾶς καθορίστηκε μὲ τὸ διάταγμα τῆς 3ης Μαΐου 1790: τὸ εἰκοσαπλάσιο τῆς ἐτήσιας εἰσφορᾶς γιὰ τὰ χρηματικὰ δικαιώματα, τὸ εἰκοσιπενταπλάσιο γιὰ τὰ δικαιώματα σὲ εἶδος καί, γιὰ τὰ περιστασιακὰ δικαιώματα, ἀνάλογα μὲ τὴ σπουδαιότητά τους. Ἡ ἐξαγορὰ ἦταν αὐστηρὰ ἀτομική· ὁ χωρικὸς ἔπρεπε, ἐπίσης, νὰ ἐξοφλήσει τὰ ἀπὸ τριάντα χρόνια καθυστερούμενα χρέη του. Ἡ ἐξαγορά, ἐξάλλου, ἀπέβαινε μοναχὰ πρὸς ὄφελος τῶν ἰδιοχτητῶν, ποὺ κατάφερναν νὰ πέσει τὸ βάρος της στοὺς γεωμόρους (τοὺς μὴ εὐγενεῖς ποὺ τοὺς εἶχε παραχωρηθεῖ ἡ γῆ), τοὺς ἐπίμορτους [1] ἢ τοὺς ἀγροχτηματίες (καλλιεργητὲς μ' ἐνοίκιο ἢ ποσοστὸ στοὺς καρποὺς τῆς γῆς). Ὅσο γιὰ τὴ δεκάτη, κι ἐδῶ πάλι, ὠφελοῦνταν μονάχα οἱ ἰδιοχτῆτες ἀπ' τὴν κατάργησή της: τὸ διάταγμα τῆς 11ης Μαρτίου 1791 ἔρριξε τὸ βάρος τῆς δεκάτης στὸν ἀγροτοκαλλιεργητὴ ἢ τὸν ἐπίμορτο, «ἐξαιτίας τῆς ἀποζημίωσης ποὺ ὀφείλονταν στὸν ἰδιοχτήτη καὶ σ' ἀντιστάθμισμα τῆς συνεισφορᾶς ποὺ εἶχε ἀντικαταστήσει τὴ δεκάτη καὶ πού, ἀπὸ τότε, εἶχε ἐπιβληθεῖ στοὺς ἀγροτοκαλλιεργητὲς καὶ τοὺς ἐπίμορτους».

Ἡ ἐξαγορὰ τῶν φεουδαρχικῶν δικαιωμάτων ἀποτέλεσε τὴν οἰκονομικὴ βάση συμβιβασμοῦ μὲ τὴν ἀριστοκρατία ποὺ ζητοῦσε, ἀπ' τὸ 1789, μία μερίδα τῆς ἀστικῆς τάξης. Ἀναμφίβολα, ἡ κατάργηση τῶν «γενικῶν χαρακτηριστι-

1. Ποὺ καλλιεργοῦσαν ἕνα ὑποστατικὸ καὶ μοιράζανε τὸν καρπὸ μὲ τὸν κύριο τῆς γῆς (Σ.τ.μ.).

κῶν τοῦ φεουδαρχικοῦ καθεστῶτος» (τίτλος τοῦ διατάγματος τῆς 15ης Μαρτίου 1790), ἡ ριζικὴ ἀλλαγὴ τῆς φεουδαρχικῆς ὀργάνωσης τῆς ἰδιοχτησίας τῆς γῆς κι ἡ διοικητικὴ καὶ δικαστικὴ μεταρρύθμιση, εἶχαν σὰν ἐπακόλουθο τὴν κατάλυση τῆς ἐξουσίας τῶν 'Αρχόντων κι ἔβαζαν τὰ θεμέλια τῆς ἐθνικῆς ἑνοποιημένης ἐξουσίας. 'Αλλά, ὕστερα ἀπ' τὴν ἐξαγορά, ἡ ἀνατροπὴ τῆς φεουδαρχίας πραγματοποιόνταν μὲ τὴ μορφὴ ἑνὸς ἐξαιρετικὰ εὐνοϊκοῦ γιὰ τὴν ἀριστοκρατία συμβιβασμοῦ· Οὐσιαστικά, τὰ βάρη ξανάπεφταν τελικὰ στοὺς ἐνοικιαστὲς τῶν ἀγροχτημάτων καὶ τοὺς ἐπίμορτους κι οἱ λευτερωμένοι ἀπ' τὸ καθεστὼς τῶν 'Αρχόντων χωρικοὶ δὲν ἦταν ὅλων ἴδιες οἱ οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς συνθῆκες: ἡ διαφοροποίηση τῶν χωρικῶν, ποὺ εἶχε ἤδη ἀρχίσει ἀπ' τὸ Παλιὸ Καθεστώς, ἐπιταχύνθηκε κι ἡ ἑνότητα τῆς ἀγροτικῆς κοινότητας κλονίστηκε ἀκόμα πιὸ πολύ. Γιὰ τὴ μᾶζα τῶν μικροαγροτῶν, τῶν ἐνοικιαστῶν τῶν ἀγροχτημάτων καὶ τῶν ἐπίμορτων, ἡ κατάργηση τῆς φεουδαρχίας, ἀληθινὴ λευκὴ ἐπιχείρηση, ὑπῆρξε, κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ Georges Lefebvre, «μιὰ πικρὴ ἀπογοήτευση».

Γιὰ τὸ ὁλοκληρωτικὸ λευτέρωμα τῆς γῆς, ἡ ἀγροτικὴ ἐπανάσταση συνεχίστηκε, μὲ διάφορες μορφές, ὡς τὸ 1793, σωστὸς ἐμφύλιος πόλεμος, ποὺ ἀκόμα περιμένει τὸν ἱστορικό του. Ἔκανε ἀδύνατο κάθε συμβιβασμὸ μὲ τὴ φεουδαρχικὴ ἀριστοκρατία καὶ βοήθησε στὴν προώθηση τῆς ἀστικῆς ἐπανάστασης.

II.— Ὁ ἀστικὸς φιλελευθερισμὸς

Ὁ οἰκονομικὸς καὶ κοινωνικὸς συμβιβασμὸς μὲ τὴ φεουδαρχία δίνει τὸ σωστὸ μέτρο τοῦ ἔργου τῆς Συνταχτικῆς Συνέλευσης: ἂν οἱ ἀρχὲς κηρυχτήκανε μ' ἐπισημότητα, ὡστόσο, δὲ στράφηκαν λιγώτερο, γι' αὐτό, πρὸς τὸ μέρος τῶν συμφερόντων τῶν κρατούντων.

Ἡ ἀστικὴ τάξη νοιάζεται πιὸ πολὺ γιὰ τὴ λευτεριά, ἐννοεῖται γιὰ τὴν οἰκονομικὴ λευτεριά, κατ' ἀρχή, ἂν καὶ δὲ γίνεται κανένας λόγος γι' αὐτὴ στὴ Διακήρυξη

τῶν Δικαιωμάτων τοῦ 1789: χωρὶς ἀμφιβολία, ἐπειδὴ ἡ οἰκονομικὴ ἐλευθερία ἦταν κάτι αὐτονόητο στὰ μάτια τῶν ἀστῶν, ἀλλὰ κι ἐπειδὴ οἱ λαϊκὲς μᾶζες παραμένανε βαθύτατα προσηλωμένες στὸ παλιὸ σύστημα παραγωγῆς, πού, μὲ τὸ διακανονισμὸ καὶ τὴ διατίμηση, καλυτέρευε, κατὰ κάποιο τρόπο, τὶς συνθῆκες ζωῆς τους. Τὸ laisser faire (ἡ ἐλευθερία δράσης) καὶ τὸ laisser passer (ἡ ἐλευθερία ἐμπορίου) δὲν ἀποτέλεσαν, ὡστόσο, λιγώτερο, γι' αὐτό, ἀπ' τὸ 1789 κιόλας, τὸ θεμέλιο τῶν νέων θεσμῶν. Ἡ ἐλευθερία τῆς ἰδιοχτησίας προῆλθε ἀπ' τὴν κατάλυση τῆς φεουδαρχίας. Ἡ ἐλευθερία τῆς καλλιέργειας καθιέρωσε τὸ θρίαμβο τοῦ ἀγροτικοῦ ἀτομικισμοῦ, ἂν κι ὁ Ἀγροτικὸς Κώδικας τῆς 27ης Σεπτεμβρίου 1791 εἶχε διατηρήσει, ὄχι χωρὶς ἀντίφαση, τὸν κοινὸ βοσκότοπο τῆς κοινότητας καὶ τὸ δικαίωμα βοσκῆς, ἐφόσον βασίζονταν σὲ κάποιο τίτλο ἢ ἔθιμο. Ἡ ἐλευθερία παραγωγῆς γενικεύτηκε μὲ τὴν κατάργηση τῶν μονοπώλιων καὶ τῶν συντεχνιῶν: ὁ νόμος τῆς 2ας Μαρτίου 1791 διάλυσε τὶς συντεχνίες, πρωτομαστόρων καὶ μαστόρων, ἀλλὰ καὶ τὰ προνομιοῦχα ἐργοστάσια. Τὴν ἐλευθερία τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐμπορίου ἀκολούθησε ἡ ἑνοποίηση τῆς ἐθνικῆς ἀγορᾶς, μὲ τὴν κατάργηση τῶν ἐσωτερικῶν τελωνειακῶν δασμῶν καὶ διοδίων καὶ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν τελωνειακῶν φυλακίων, ποὺ περιέλαβε, ἔτσι, ἐπαρχίες στὴν πραγματικότητα ἀλλοδαπές, ἐνῶ ἡ κατάργηση τοῦ προνομίου τῶν ἐμπορικῶν ἑταιρειῶν ἐλευθέρωνε τὸ ἐξωτερικὸ ἐμπόριο. Ἐλευθερία τῆς ἐργασίας, τέλος, ἀδιάρρηχτα δεμένη μὲ τὴν ἐλευθερία τῆς ἐπιχείρησης: ὁ νόμος Le Chapelier τῆς 14ης Ἰουνίου 1791 ἀπαγορεύει, ἀντίθετα πρὸς τὸ δικαίωμα τοῦ συνεταιρίζεσθαι καὶ συνέρχεσθαι, τὸ συνασπισμὸ καὶ τὴν ἀπεργία. Το ἐλεύθερο ἄτομο εἶναι ἐλεύθερο καὶ νὰ δημιουργεῖ καὶ νὰ παράγει, νἀναζητάει τὸ κέρδος καὶ νὰ τὸ χρησιμοποιεῖ κατὰ τὸ κέφι του. Στὴν πραγματικότητα, ὁ φιλελευθερισμός, βασισμένος στὴν ἰσότητα δικαιωμάτων ἑνὸς ἀφηρημένου κοινωνικοῦ ἀτομικισμοῦ, εὐνοοῦσε τοὺς πιὸ ἰσχυρούς: ὁ νόμος Le Chapelier ἀποτέλεσε, ὡς τὸ 1864 ὅσον ἀφορᾶ τὸ δικαίωμα ἀπεργίας κι ὡς τὸ 1884

ὅσον ἀφορᾶ τό συνδικαλιστικό δικαίωμα, ἕνα ἀπ' τὰ βασικὰ νομοθετήματα τοῦ καπιταλισμοῦ τοῦ ἐλεύθερου ἀνταγωνισμοῦ.

Ἡ ἐλευθερία προϋποθέτει, φυσικά, κι ὁρισμένες δημόσιες καὶ πολιτικὲς ἐλευθερίες. Εἶναι ἀπαράγραπτο φυσικὸ δικαίωμα, κατὰ τὸ ἄρθρο 2 τῆς Διακήρυξης τῶν Δικαιωμάτων, ποὺ δὲν τὸ περιορίζει παρὰ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἄλλου (ἄρθρο 4). Εἶναι, πρῶτα πρῶτα, ἡ ἐλευθερία τοῦ προσώπου, ἀτομικὴ ἐλευθερία ποὺ ἀποτελεῖ ἐγγύηση κατὰ τῶν κατηγοριῶν καὶ τῶν αὐθαίρετων συλλήψεων (ἄρθρο 7). Κύριοι τοῦ ἑαυτοῦ τους οἱ ἄνθρωποι, μποροῦν νὰ μιλοῦν καὶ νὰ γράφουν, νὰ τυπώνουν καὶ νὰ δημοσιεύουν ἐλεύθερα, ὑπὸ τὸν ὅρο πὼς ἡ ἔκφραση τῶν γνωμῶν τους δὲ θὰ διαταράξει τὴν ἔννομη τάξη καὶ πὼς θὰ τιμωριέται ἡ κατάχρηση αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας (ἄρθρο 10 κι 11). Ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία δὲν περιορίστηκε λιγώτερο, γι' αὐτό, ἐνῶ οἱ ἑτερόδοξες λατρεῖες δὲν εἶναι παρὰ ἀνεχτές. Στὸ πολιτικὸ πεδίο, ὁ ἀστικὸς φιλελευθερισμὸς ἐνσαρκώθηκε στὸ λεγόμενο Σύνταγμα τοῦ 1791, ἀλλὰ ποὺ οἱ κυριώτερες διατάξεις του εἶχαν κιόλας ψηφιστεῖ ἀπ' τὸ τέλος τοῦ 1789: πάνω στὴ βάση τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας καὶ τοῦ διαχωρισμοῦ τῶν ἐξουσιῶν (ἄρθρο 3 καὶ 6 τῆς Διακήρυξης), ὀργάνωσε ἕνα ἀντιπροσωπευτικὸ σύστημα ποὺ χαρακτηρίζονταν, στὴν πράξη, ἀπ' τὴν ὑπεροχὴ τῆς Νομοθετικῆς Συνέλευσης. Ἡ διοικητικὴ ἀποκέντρωση, ἡ δικαστικὴ μεταρρύθμιση, ἡ νέα οἰκονομικὴ ὀργάνωση, ἀκόμα κι ἡ ἀναδιοργάνωση τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὸν πολιτικὸ Συνταχτικὸ Χάρτη τοῦ κλήρου (12 Ἰουλίου 1790), ἀνταποκρίνονταν στὴν ἴδια μέριμνα ἐλευθερίας: μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς κατὰ περιφέρειες δίκαιης κι ὀρθολογιστικῆς ὀργάνωσης τῆς χώρας, ὅλοι οἱ διοικητές, ἀκόμα κι οἱ ἐπίσκοποι, ἦταν αἱρετοί.

Σύμφωνα μὲ τὴ Διακήρυξη τῶν Δικαιωμάτων, ἡ ἰσότητα ἦταν στενὰ συνδεμένη μὲ τὴν Ἐλευθερία: ἀπαιτήθηκε μ' ἐπιμονὴ ἀπ' τοὺς ἀστοὺς κατὰ τῆς ἀριστοκρατίας, ἀπ' τοὺς χωρικοὺς κατὰ τῶν κυρίων τους. Ἀλλὰ δὲν πρόκειται παρὰ γιὰ πολιτικὴ (ἀστικὴ) ἰσότητα. Ὁ νόμος εἶναι

ὁ ἴδιος γιὰ ὅλους, ὅλοι οἱ πολῖτες εἶναι ἴσοι ἀπέναντί του· ἀξιώματα, θέσεις κι ἐπαγγέλματα μποροῦν ὅλοι νὰ τἀποχτήσουνε χωρὶς διάκριση καταγωγῆς (ἄρθρο 6 τῆς Διακήρυξης). Οἱ κοινωνικὲς διακρίσεις δὲ βασίζονται πιὰ παρὰ στὴν κοινὴ ὠφέλεια (ἄρθρο 1), τὶς ἀρετὲς καὶ τὸ ταλέντο (ἄρθρο 6)· ὁ φόρος πρέπει νὰ ἐπιβάλλεται ἴσια σ' ὅλους τοὺς πολῖτες, ἀνάλογα μὲ τὶς δυνάμεις τους (ἄρθρο 13). Ἡ πολιτικὴ ἰσότητα δέχτηκε, ὡστόσο, ἕνα βαρὺ χτύπημα, μὲ τὴ διατήρηση τῆς δουλείας στὶς ἀποικίες: ἡ κατάργησή της θὰ ἔβλαφτε τὰ συμφέροντα τῶν μεγάλων ἰδιοχτητῶν φυτειῶν, ποὺ ἡ ὁμάδα τους πίεσης ἐπηρέαζε ἰδιαίτερα τὴ Συνέλευση. Δὲ μποροῦσε, ἐξάλλου, νὰ γίνει λόγος γιὰ κοινωνικὴ ἰσότητα: ἡ ἰδιοχτησία ἀναγνωρίστηκε, στὸ ἄρθρο 2 τῆς Διακήρυξης τῶν Δικαιωμάτων, σὰ φυσικὸ κι ἀπαράγραπτο δικαίωμα, χωρὶς νὰ νοιαστεῖ κανένας γιὰ τὴν τεράστια μᾶζα ἐκείνων ποὺ δὲν εἶχαν τίποτα δικό τους. Καὶ γιὰ τὴν ἴδια τὴν πολιτικὴ ἰσότητα, ἀποτέλεσε ἀντίφαση ἡ ὀργάνωση τῆς ψηφοφορίας μὲ πληρωμὴ εἰδικοῦ τέλους: τὰ πολιτικὰ δικαιώματα, μὲ τὸ νόμο τῆς 22ας Δεκεμβρίου 1789, παρέμειναν ἀποκλειστικότητα μιᾶς μειοψηφίας «κρατούντων», μοιρασμένων σὲ τρεῖς κατηγορίες ἱεραρχημένες ἀνάλογα μὲ τὴν εἰσφορά τους: «ἐνεργοὶ πολῖτες», συγκροτημένοι σὲ συνελεύσεις πρώτου βαθμοῦ, «ἐκλέκτορες», ποὺ σχημάτιζαν τὶς συνελεύσεις ἐκλεκτόρων διαμερισμάτων τῆς χώρας καί, τέλος, «ἐκλόγιμοι» στὴ Νομοθετικὴ Συνέλευση. Οἱ «παθητικοὶ» πολῖτες δὲν εἶχαν δικαίωμα ψήφου, ἐπειδὴ δὲ μποροῦσαν νὰ πληρώσουν τὸ καθορισμένο τίμημα.

Ἡ νέα κοινωνικὴ τάξη ἐνισχύθηκε ἰδιαίτερα μὲ δυὸ στενὰ συνδεμένες ἀνάμεσά τους μεταρρυθμίσεις, μέτρα τῶν ἄκρων ποὺ ἡ ἀστικὴ συνταχτικὴ ἐξουσία ἀναγκάστηκε, σὰν παρὰ τὴ θέλησή της, νὰ πάρει, γιὰ νὰ δώσει λύση στὴν οἰκονομικὴ κρίση. Στὶς 2 Νοεμβρίου 1789, τὰ περιουσιακὰ στοιχεῖα τοῦ κλήρου τέθηκαν «στὴ διάθεση τοῦ ἔθνους»· στὶς 19 Δεκεμβρίου, βγῆκαν σὲ πούλημα χτήματα ἀξίας 400 ἑκατομμυρίων, ποὺ ἀντιπροσωπεύονταν ἀπὸ ἕνα ἴσο ποσὸ τίτλους, γραμμάτια μὲ 5% ποὺ ἀποτελοῦσαν πί-

στωση πρὸς τὸ Κράτος καὶ μποροῦσαν νὰ ἐξοφληθοῦν μὲ περιουσιακὰ ἀγαθὰ τοῦ κλήρου. Ἡ ἐπιχείρηση ἀπέτυχε. Στὶς 27 Αὐγούστου 1790, οἱ παραπάνω τίτλοι γίνανε χαρτονομίσματα· ἡ ὑποτίμησή τους, ὁ πληθωρισμὸς κι ἡ ἀκρίβεια τῆς ζωῆς ξανάφεραν τὴν κοινωνικὴ ἀναταραχή, χτυπώντας, ταυτόχρονα, σκληρὰ καὶ τὸν πλοῦτο ποὺ ἀποχτήθηκε στὸ μεταξύ. Μὲ τὸ πούλημα τῶν ἐθνικῶν ἀγαθῶν, ποὺ εὐκολύνθηκε μὲ τὸ χαρτονόμισμα, ἡ Ἐπανάσταση βάδισε πρὸς μιὰ καινούργια ἀνακατάταξη τοῦ ἔγγειου πλούτου, ἀνακατάταξη ποὺ ἔκανε πιὸ φανερὸ τὸν κοινωνικό της χαρακτήρα. Ἀλλά, ὅπως ἡ ἐξαγορὰ τῶν φεουδαρχικῶν δικαιωμάτων, κι ἡ πούληση τῶν ἐθνικῶν χτημάτων ἐφαρμόστηκε χωρὶς νὰ ληφθεῖ ὑπ' ὄψη ἡ μᾶζα τῶν χωρικῶν: βοήθησε μᾶλλον στὴν ἐπικράτηση τῶν ἰσχυρῶν.

Οἱ ἀντιφάσεις ποὺ χαρακτηρίζουν τὸ ἔργο τους δείχνουν τὸ ρεαλισμὸ τῶν μελῶν τῆς Συνταχτικῆς Συνέλευσης, ποὺ πολὺ λίγο νοιάζονταν γιὰ ἀρχές, ὅταν ἐπρόκειτο νὰ ὑπερασπίσουν τὰ συμφέροντα τῆς τάξης τους. Ὡστόσο, οἱ ἀρχὲς τοῦ Ὀγδονταεννέα δὲν εἴχανε λιγώτερο, γι' αὐτό, μιὰν ἀπήχηση ποὺ καὶ τώρα ἀκόμα δὲ μπορεῖ νὰ σβήσει. Ἡ Διακήρυξη ποὺ υἱοθετήθηκε στὶς 26 Αὐγούστου καθορίζει τὰ οὐσιαστικὰ στοιχεῖα τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἔθνους μὲ μίαν οἰκουμενικότητα ποὺ ξεπερνάει κατὰ πολὺ τὸν ἐμπειρικὸ χαρακτήρα τῶν ἀγγλικῶν ἐλευθεριῶν, ὅπως εἶχαν διακηρυχτεῖ κατὰ τὸ 17ο αἰώνα. Ὅσο γιὰ τὶς ἀμερικανικὲς διακηρύξεις τοῦ Πολέμου τῆς Ἀνεξαρτησίας, χαρακτηρίζονταν, βέβαια, ἀπὸ ἕνα πνεῦμα οἰκουμενικότητας τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου, ἀλλ' ὄχι καὶ χωρὶς ὁρισμένους περιορισμούς, ποὺ μειώνανε πολὺ τὴν ἀξία τους. Οἱ ἀρχὲς ποὺ πάνω τους τάστικὰ μέλη τῆς Συνταχτικῆς Συνέλευσης στήριξαν τὸ ἔργο τους προβάλλονταν σὰ θεμελιωμένες πάνω στὸν οἰκουμενικὸ Λόγο. Ἡ Διακήρυξη τοὺς ἔδωσε μιὰν ἔκφραση μὲ μεγάλη ἀπήχηση. Στὸ ἑξῆς, οἱ «ἀπαιτήσεις τῶν πολιτῶν, βασισμένες πάνω σ' ἁπλὲς κι ἀναντίρρητες ἀρχές», δὲ μποροῦσαν παρὰ νἀποβλέπουν στὴ «διατή-

ρηση τοῦ Συντάγματος καὶ τὴ γενικὴ εὐτυχία»: αἰσιόδοξη πίστη στὴν παντοδυναμία τοῦ Λογικοῦ, σύμφωνη μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ αἰώνα τῶν Φώτων, ἀλλὰ ποὺ δὲ μπόρεσε νἀντισταθεῖ στὴν πίεση τῶν ταξικῶν συμφερόντων.

III.— Τὸ ἀδύνατο τοῦ συμβιβασμοῦ

Μὲ βάση τὸν οἰκονομικὸ καὶ κοινωνικὸ συμβιβασμὸ ποὺ ἀποτελοῦσε ἡ ἐξαγορὰ τῶν δικαιωμάτων τῶν Ἀρχόντων καὶ μέσα στὰ πλαίσια τοῦ «φοροϋποτελικοῦ» φιλελευθερισμοῦ, ποὺ καθιέρωνε τὰ δικαιώματα τῆς ἰδιοχτησίας καὶ τὴν ὑπεροχὴ τοῦ πλούτου, τἄστικὰ μέλη τῆς Συνταχτικῆς Συνέλευσης ἀναζητοῦσαν, γιὰ πολὺ καιρό, μ' ἐπιμονὴ ἕνα πολιτικὸ συμβιβασμὸ μὲ τὴν ἀριστοκρατία. Ἀλλὰ ἡ ἀνένδοτη ἀντίσταση τῆς μάζας τῶν μικροευγενῶν ποὺ ζούσανε κυρίως ἀπ' τὶς προσόδους τῶν χτημάτων τους κι ἡ ἀκλόνητη θέληση τῶν χωρικῶν νὰ τελειώνουν μιὰ γιὰ πάντα μ' ὅλες τὶς φεουδαρχικὲς ἐπιβιώσεις ὑπερίσχυσαν ἀπ' τὴν πολιτικὴ συμβιβασμοῦ καὶ συμφιλίωσης: ἡ σταθεροποίηση στάθηκε ἀδύνατο νὰ ἐπιτευχθεῖ.

Ὁ πολιτικὸς συμβιβασμὸς ποὺ, κατὰ τὸ πρότυπο τῆς ἀγγλικῆς ἐπανάστασης τοῦ 1688, θὰ εἶχε ἐπιβάλει στὶς ὑποταγμένες λαϊκὲς μᾶζες τὴν κυριαρχία τῶν μεγαλοαστῶν καὶ τῆς ἀριστοκρατίας ἀναζητήθηκε, κατ' ἀρχή, τό Σεπτέμβριο τοῦ 1789, ἀπ' τοὺς «Μοναρχικοὺς» ἢ τοὺς «'Αγγλομανεῖς», ὀπαδοὺς μιᾶς Ἄνω Βουλῆς, ὀχυροῦ τῆς ἀριστοκρατίας, κι ἑνὸς ἀπόλυτου βασιλικοῦ «βέτο». Ὁ Mounier πίστεψε πὼς ἦταν δυνατὸ νὰ πετύχει, τό 1789, ὅπως καὶ τὸ 1788 στό Vijille, τὴ συγκατάθεση καὶ τῶν τριῶν τάξεων γιὰ μιὰ περιορισμένη ἐπανάσταση. 'Αλλὰ αὐτὴ ἡ «'Επανάσταση τῶν Προκρίτων» ἀπέτυχε· στὶς 10 'Οκτωβρίου 1789, ὁ Μουνιὲ ἐγκατέλειψε τὶς Βερσαλλίες· στὶς 22 Μαΐου 1790, ἔφευγε στὸ ἐξωτερικό. Εἴτε ἀπὸ ἔλλειψη κατανόησης εἴτε ἀπὸ φιλοδοξία, ὁ La Fayette ἐπέμεινε περισσότερο καιρό: ἡ πολιτική του ἔτεινε νὰ συμφιλιώσει, μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς συνταγματικῆς μοναρχίας, κατὰ τὸ ἀγγλικὸ πρότυπο, τοὺς ἀριστοκράτες γαιοχτήμονες μὲ τοὺς ἐπιχει-

ρηματίες ἀστούς. Τὸ 1790, ὁ La Fayette κυριαρχεῖ στὴν πολιτικὴ ζωὴ καὶ θριαμβεύει μὲ τὴ Συναδέλφωση τῆς 14ης Ἰουλίου. Ὡστόσο, ξεσκεπάστηκε, μὲ τὴν ἐπιδομικασία τῆς τιμωρίας ποὺ ἐπέβαλε ὁ ἐξάδελφός του Bouillé στὴν ἐπαναστατημένη φρουρὰ τοῦ Νανσύ, τὸν Αὔγουστο τοῦ 1790: ἡ δημοτικότητά του κατάρρευσε. Σὲ λίγο, τὸν διαδέχθηκε ἡ Τριανδρία. Τὸ κοινωνικὸ καὶ πολιτικὸ περιεχόμενο τοῦ συμβιβασμοῦ ποὺ ἀναζητήθηκε κανένας δὲν τὸ προσδιόρισε καλύτερα ἀπ' τὸν Μπαρνάβ, στὴ φλογερή του ἀγόρευση τῆς 15ης Ἰουλίου 1791: «Θὰ τερματίσουμε τὴν Ἐπανάσταση, θὰ τὴν ξαναρχίσουμε;... Ἕνα ἀκόμα βῆμα θὰ ἦταν μιὰ πράξη ὀλέθρια κι ἔνοχη. Ἕνα ἀκόμα βῆμα πρὸς τὴν ἐλευθερία θὰ ἦταν ἡ καταστροφὴ τῆς βασιλείας, ἕνα ἀκόμα βῆμα πρὸς τὴν ἰσότητα θὰ ἦταν ἡ καταστροφὴ τῆς ἰδιοχτησίας». Σύμφωνοι μὲ τὸ La Fayette, οἱ «Τρίαρχοι» Barnave, Du Port καὶ Lameth ἐννοοῦσαν νἀναθεωρήσουν τὸ Σύνταγμα, ναὐξήσουν τὸ τίμημα τοῦ δικαιώματος ψήφου καὶ νὰ ἐνισχύσουν τὴ βασιλικὴ ἐξουσία. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ ἀπαιτοῦσε τὴ συνδρομὴ τῶν ἀριστοκρατῶν, καθὼς καὶ τὴ συναίνεση τοῦ Λουδοβίκου 16ου, ἀλλὰ ἡ ἄρνησή τους, ἡ ἔκκληση στὸ ἐξωτερικὸ κι ὁ πόλεμος, τέλος, τὴν ἔκαναν, γιὰ μιὰ φορὰ ἀκόμα, νὰ ναυαγήσει.

Ἡ Ἀριστοκρατία δὲν τὴν ἤθελε, κάνοντας, ἔτσι, ἀναπόφευχτη, γιὰ νὰ συντριβεῖ ἡ ἀντίστασή της, τὴν προσφυγὴ στὶς λαϊκὲς μᾶζες. Ἡ ἐπίμονη προσήλωσή της στὰ προνόμια, ἡ ὑπερβολική της ἀποκλειστικότητα, ἡ ἀπόλυτα κλειστή στίς ἀστικὲς ἀντιλήψεις φεουδαρχικὴ νοοτροπία της καθήλωσαν τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἀριστοκρατίας τῆς Γαλλίας σὲ μιὰν ἀπόλυτη ἄρνηση. Ὅσο γιὰ τὴ μοναρχία, ἡ στάση της ἔδειξε, ἂν καὶ δὲ χρειάζονταν, πὼς χρησίμευε σὰν ὄργανο ὑπεροχῆς μιᾶς τάξης: ἡ ἔκκληση στὸ στρατὸ ποὺ ἀποφάσισε ἡ Αὐλὴ ἀπ' τὶς πρῶτες κιόλας μέρες τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1789 φάνηκε νὰ σημαίνει τὸ τέλος τῆς Ἐπανάστασης. Ἡ ἀριστοκρατία, στὴν πλειονότητά της, δὲ δέχτηκε μήτε τὰ ψηφίσματα τῆς 5—11 Αὐγούστου 1789 μήτε τὴ Διακήρυξη τῶν Δικαιωμάτων: δηλαδὴ τὴν

κατάλυση, έστω καὶ μερική, τῆς φεουδαρχίας. «Δὲ θὰ συναινέσω ποτέ», διακήρυξε ὁ Λουδοβίκος 16ος, «νὰπογυμνώσω τὸν κλῆρο μου καὶ τοὺς εὐγενεῖς μου». Οἱ μέρες τῆς λαϊκῆς ἐξέγερσης τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ ἐπιβάλανε τὴν ἀποδοχὴ τῶν ψηφισμάτων. Τὸ 1790, ἐνῶ ὁ βασιλιὰς χρησιμοποιοῦσε τὸ La Fayette, ποὺ ὡστόσο τὸν σιχαίνονταν, ἡ ἀριστοκρατία ἐπέμενε ἀνένδοτα στὴν ἀντίστασή της. Οἱ ἐνέργειες τῶν ἀποδήμων, οἱ σκευωρίες τῶν ξένων Αὐλῶν κι ἡ ἔναρξη τῆς ἀντεπανάστασης διατηροῦσαν τὶς ἐλπίδες της, ἐνῶ οἱ ἀγροτικὲς ἐξεγέρσεις ποὺ ξέσπασαν σὲ πολλὲς περιοχὲς ἐξαιτίας τῆς ὑποχρέωσης ἐξαγορᾶς τῶν φεουδαρχικῶν δικαιωμάτων σκληραίνανε τὴν ἄρνησή της. Ἡ φυγὴ τοῦ βασιλιᾶ, στὶς 21 Ἰουνίου 1791, οἱ ἔνοπλες συγκεντρώσεις τῶν ἀποδήμων στὸ Ρῆνο καί, τέλος, ὁ πόλεμος, ποὺ τὸν εἶχε εὐχηθεῖ κι ἐπιζητήσει ἀπ' τὸ 1791 κιόλας, ἀπόδειξαν πὼς ἡ ἀριστοκρατία προτιμοῦσε, ἀπὸ ταξικὸ συμφέρον, νὰ προδώσει μᾶλλον τὸ ἔθνος παρὰ νὰ ὑποχωρήσει.

Ἡ πολιτικὴ τῆς συμφιλίωσης ἀνάμεσα στὴν ἀριστοκρατία καὶ τοὺς μεγαλοαστοὺς ἤτανε χιμαιρική, ὅσο δὲ θὰ εἶχαν καταστραφεῖ ὁριστικὰ καὶ τὰ τελευταῖα ὑπολείμματα τῆς φεουδαρχίας. Ὅσο τῆς ἔμενε κάποια ἐλπίδα νἀνακτήσει τὰ παλιά της δικαιώματα μὲ μιὰν ἐπιστροφὴ στὴν ἀπόλυτη μοναρχία, ἡ ἀριστοκρατία ἀρνιόταν νὰ δεχτεῖ τὸ θρίαμβο τῆς ἀστικῆς τάξης. Ὅταν ἡ φεουδαρχία φάνηκε γιὰ πάντα συντριμμένη (ἀλλὰ χρειάστηκε γι' αὐτὸ τὸ 93 κι ἡ Τρομοκρατία) καὶ κάθε προσπάθεια γι' ἀποκατάσταση τῆς παλιᾶς κοινωνίας γιὰ πάντα πιὰ καταδικασμένη (ἀλλὰ ὕστερα ἀπὸ δεκαπέντε χρόνια ναπολεόντεια διχτατορία καὶ τὴν ἀποτυχία τῶν Ἄκρων: τῶν «Ἀνένδοτων» τῆς βασιλικῆς παλινόρθωσης καὶ τῶν «Τριῶν Ἐνδοξων» τοῦ 1830), ἡ ἀριστοκρατία δέχτηκε, ἐπιτέλους, τὸν πολιτικὸ συμβιβασμό, πού, κάτω ἀπ' τὴ μοναρχία τοῦ Ἰουλίου [1], τὴν ἔκανε νὰ συνεργαστεῖ, στὴν ἐξουσία, μὲ τοὺς ἀστούς.

1. Τοῦ 1830, μὲ τὸν Louis-Philippe (Σ.τ.μ.).

Οἱ χωρικοί, ἀπ' τὴ δική τους μεριά, ἀρνήθηκαν, κι ὄχι μὲ μικρότερο πεῖσμα, τὸ συμβιβασμὸ τῆς ἐξαγορᾶς ([1]). Ἡ Συνταχτικὴ Συνέλευση, γιομάτη αὐταπάτες, περίμενε ἀπ' αὐτὸ τὸ νόμο μιὰ γρήγορη καὶ δίκαιη ἐξαφάνιση τοῦ φεουδαρχικοῦ καθεστῶτος. Ὁ νόμος προκάλεσε τὸ πιὸ ζωηρὸ ἐνδιαφέρον τῶν συγχρόνων του, ἐνῶ, συνάμα, ἔδινε ἀφορμὴ γιὰ συζητήσεις κι ἀντιθέσεις, ὅπως μαρτυροῦν ὄχι μονάχα τὰ ἔγγραφα τῆς Ἐπιτροπῆς φεουδαρχικοῦ ζητήματος τῆς Συνταχτικῆς Συνέλευσης καὶ τῆς νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἐθνοσυνέλευσης, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀρχεῖα τῶν Διευθυντηρίων ἐπαρχιῶν καὶ διαμερισμάτων τῆς χώρας, καθὼς καὶ τὰ διοικητικὰ ἀρχεῖα κι οἱ συμβολαιογραφικὲς πράξεις. Παρὰ τὴν ἐξαγγελία τῆς ἀρχῆς ἐξαγορᾶς, ἀπ' τὶς 4 Αὐγούστου κιόλας, οἱ ὑπόχρεοι δὲ μπόρεσαν νὰ κανονίσουν τὸ ζήτημα τῆς ἀπαλλαγῆς τους (ἀπ' τὶς φεουδαρχικὲς ὀφειλὲς) παρὰ μετὰ τὴ δημοσίευση τοῦ διατάγματος τῆς 3ης Μαΐου 1790, ποὺ ρύθμιζε τὴν ἐξαγορὰ σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχὲς ποὺ εἶχε θέσει ὁ νόμος τῆς 15ης τοῦ περασμένου Μαρτίου: οἱ πρῶτες κανονικὲς πληρωμὲς τῶν ὑπόχρεων φαίνεται πὼς ἄρχισαν τὸν Ἰούνιο. Οἱ ἀργο-

---

1. Τὸ σημαντικὸ πρόβλημα τῆς ἐξαγορᾶς τῶν φεουδαρχικῶν δικαιωματων καὶ τῆς ὁριστικῆς τους κατάλυσης ἐξετάστηκε ἀπ' τὸν Ph. Sagnac, «Ἡ ἀστικὴ νομοθεσία τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστασης» (1898)· σ' ἕνα παντα ἔγκυρο σκιαγραφημα ἀπ' τὸν A. Aulard, «Ἡ Γαλλικὴ Ἐπαναστaση και τὸ φεουδαρχικὸ καθεστώς» (1919)· ἀπ' τὸν M. Garaud, «Ἡ Ἐπαναστaση κι ἡ ἔγγειος ἰδιοχτησία» (1959). Μὰ μονο τοπικὲς ἢ περιφερειακὲς μονογραφίες θα ἐπιτρέπανε νὰ δοθεῖ μιὰ ἀληθινὴ συνολικη εἰκόνα τῆς μερικῆς ἐπιβίωσης, τῶν ἐναλλαγῶν καὶ τῆς τελικῆς ἐξαφάνισης τοῦ φεουδαρχικοῦ καθεστῶτος κατὰ τὴν Ἐπανασταση: δὲ διαθέτουμε παρὰ δυὸ μονάχα τέτοια ἔργα, τοῦ A. Ferradou, «Ἡ ἐξαγορὰ τῶν φεουδαρχικῶν δικαιωματων στὴν περιοχὴ τῆς Gironde (1790-93)» (1928) καὶ τοῦ J. Millot, «Ἡ κατάλυση τῶν δικαιωμάτων τῶν Ἀρχόντων στὴν περιοχὴ τοῦ Doubs καὶ στὴν περιοχὴ τῆς Franche-Comté» (1941).Ἐπίσης, σχετικὰ μὲ τὶς ἀγροτικὲς ταραχὲς καὶ τὶς στάσεις πού, ἀπ' τὸ Μεγάλο Φόβο τοῦ 1789 ὣς τὴν τελειωτικὴ κατάλυση τῶν φεουδαρχικῶν δικαιωματων (17 Ἰουλίου 1793), χαρακτηρίζουν τὴν ἐπαναστατικὴ ἱστορία τῶν ἀγροτῶν, δὲν ἔχουμε παρὰ ἀποσπασματικὲς τοπικὲς μελέτες. Ἡ ἱστορίααὐτὴ πρέπει κάποτε σά γραφεῖ.

πορίες αὐτὲς ἐξόργισαν ἀκόμα καὶ τούς πιὸ καλοπροαίρετους. Ἡ κακὴ διατύπωση τῶν ψηφισμάτων τῆς 4ης Αὐγούστου, ποὺ ἀρχίζανε μὲ τὴν ἐπίσημη διαβεβαίωση ὅτι «ἡ Συνταχτικὴ Συνέλευση καταλύει ὁλοκληρωτικὰ τὸ φεουδαρχικὸ καθεστώς», ἔκανε μεγαλύτερη τὴ σύγχυση: οἱ χωρικοὶ πῆραν κατὰ γράμμα τὴ διατύπωση, χωρὶς νὰ θέλουν νὰ λάβουν ὑπ' ὄψη τὶς ἐξαιρέσεις ποὺ τά ἴδια τὰ ψηφίσματα προβλέπανε, καὶ θεωρήσανε ἄκυρους τοὺς νόμους τοῦ 1790. Καταλαβαίνει κανεὶς ποιὰ ἦταν ἡ ἐπίδραση τῆς νοοτροπίας αὐτῆς στὴν πραχτικὴ ἐφαρμογὴ τῆς ἐξαγορᾶς. Προπάντων, ἀπὸ μιὰ παράξενη παράλειψη, δὲν προβλέφτηκε κανένα εἰδικὸ οἰκονομικὸ μέτρο οὔτε κανένας πιστωτικὸς ὀργανισμὸς ποὺ νὰ ἐπέτρεπε στοὺς ὀφειλέτες νὰ προμηθευτοῦν τἀπαραίτητα χρήματα γιά τὴν ἀπελευθέρωσή τους. Ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς ἀγροτῶν δὲν εἶχε νὰ πληρώσει τὶς ἀναγκαῖες προκαταβολές: ἡ ἐξαγορὰ ἀποδείχνονταν ἀδύνατη, ἐκτὸς γιὰ τοὺς πλούσιους, κι ἡ ἐλευθερία ποὺ τοὺς εἶχαν ὑποσχεθεῖ ἀπατηλή. Ἀπ' τὴν ἀπαγοήτευση ὡς τὴν ὀργὴ ἡ ἀπόσταση διανύθηκε τόσο πιὸ γρήγορα ὅσο περισσότερο οἱ Ἄρχοντες ἐπέμεναν ὄχι μονάχα νὰ εἰσπράττουν τὰ δικαιώματα ποὺ εἶχανε διατηρηθεῖ, ἀλλὰ καὶ τὶς καθυστερούμενες ὀφειλὲς τῶν καταργημένων δικαιωμάτων: ἡ ἐπιβίωση τῆς φεουδαρχίας, μετὰ τὴν κατ' ἀρχὴ κατάλυσή της τὴ νύχτα τῆς 4ης Αὐγούστου, δὲν εἶναι καθόλου μῦθος φανταστικός.

Ὑπ' αὐτὲς τὶς συνθῆκες, ἀπ' τὸ 1789 ὣς τὸ 1792, ἕνας σωστὸς ἐμφύλιος πόλεμος ἀντέταξε, μὲ λιγώτερη ἢ περισσότερη ἔνταση, ἀνάλογα μὲ τὶς περιοχές, τὸν ἕνα κατὰ τοῦ ἄλλου ἀγρότες κι ἀριστοκράτες. Στὸ διαμέρισμα τοῦ Doubs, ὅπου δὲ σημειώνεται, ὡστόσο, παρὰ ἕνα μονάχα βίαιο γεγονὸς μετὰ τὸ 1789, οἱ «δουλεῖες» (banalités) ἐξαφανίστηκαν ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν πρῶτο κιόλας χρόνο· τὰ καθυστερούμενα τῶν καταργημένων χωρὶς ἀποζημίωση ὑποχρεώσεων ἔπαψαν νὰ πληρώνουνται· στὸ τέλος τοῦ 1789, οἱ πιότερες κοινότητες ἀρνήθηκαν νὰ πληρώσουν τὶς ὀφειλὲς ποὺ θεωροῦσαν καταργημένες κι ὑποστηρίξανε τοὺς καταδιωγμένους ἀγρότες· ἡ περίπτωση ἄρνησης κατα-

βολῆς τῆς δεκάτης παρουσιάστηκε κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 1790· τὸ 1791, μιὰ πληθώρα δικαστικῶν ἀποφάσεων καταδίκαζε τοὺς «ἀτίθασους»· τὸ 1792, ὁ κρυφὸς ὡς τώρα αναβρασμός γενικεύεται. Σὲ πολλὲς ἄλλες περιοχές, ἡ ἀγροτικὴ ἐπανάσταση δὲν ἔπαψε ἀπ' τὸ 1789 ὡς τὸ 1793, πότε ἠρεμώντας καὶ πότε πάλι φουντώνοντας, τὶς περιόδους τῆς φεουδαρχικῆς κράτησης τοῦ μεριδίου ἢ τῆς ἀκρίβειας τῶν σιτηρῶν. Σοβαρὲς ταραχὲς ἢ σωστὲς στάσεις, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1789, στὴν περιοχὴ Aisne, στὸ νορμανδικὸ Bocage, στὸ Anjou, στὸ Franche-Comté, στὸ Dauphiné, στὸ Vivarais, στὸ Roussillon. Τὸν 'Ιανουάριο τοῦ 1790, ἐξεγέρσεις στὸ Quercy καὶ τὸ Périgord, ὅπως καὶ στὴν Ἄνω Βρετάνη, ἀπ' τὸ Ploërmel ὡς τὸ Redon, καί, τὸ Μάιο, στὸ Bourbonnais· κατὰ τὸ θερισμό, ἄρνηση τῆς δεκάτης καὶ τῶν φεουδαρχικῶν μεριδίων σὲ δεμάτια σιτηρῶν σ' ὅλο τὸ Gâtinais. Τὸ Quercy καί τὸ Périgord ξεσηκώνονται ξανὰ τὸ χειμώνα τοῦ 1791-1792· τὴν ἄνοιξη, τὸ Gard, ἡ Ardèche κι ἡ Lozère, καθὼς καὶ τὸ Tarn καὶ τὸ Cantal· ἡ Ariège τὸ φθινόπωρο, ἐνῶ μιὰ τεράστια ἐξέγερση γιὰ τὴ διατίμηση ξεσήκωνε, ἀπ' τὴν ἄνοιξη ὡς τὸ φθινόπωρο, τὴ Beauce καὶ τὶς γειτονικὲς περιφέρειες. Οἱ ἐπίμορτοι γεωργοὶ ξεσηκώνονται, τὸν 'Ιούλιο τοῦ 1793, στὸ Gers· τὸν 'Ιούλιο κι Αὔγουστο, ἡ περιοχὴ Σηκουάνα-Μάρνη ξαναγνώρισε ταραχὲς ἐξαιτίας τῶν φεουδαρχικῶν μεριδίων στὴ σοδειά.

'Αναμφίβολα, τὰ δικαιώματα τῶν 'Αρχόντων κι ἡ δεκάτη δὲν ἦταν πάντα ἡ μόνη αἰτία τῶν ἐξεγέρσεων αὐτῶν· ἂν ἡ ἐξαιρετικὴ συγκομιδὴ τοῦ 1790 ἠρέμησε τὴν κατάσταση, οἱ ἀνωμαλίες στὶς ἀγοροπωλησίες καὶ τὰ ἐμπόδια στὴν κυκλοφορία τῶν σιτηρῶν πολλαπλασιαστήκανε καθὼς πλησίαζε ἡ ἄνοιξη τοῦ 1792: ὁ φόβος γιὰ σιτοδεία ἐπέτεινε τὴν ἀντίδραση στὴν καταβολὴ τῶν φεουδαρχικῶν δικαιωμάτων καὶ τὴν ὑποχρέωση γιὰ ἐξαγορά. Ὁλοένα καὶ περισσότερο ἀπειλούμενη, ἡ ἀριστοκρατία σκλήρυνε τὴν ἄρνησή της κι ὄξυνε, ἔτσι, τὴν κατάσταση. Τὴ στιγμὴ μάλιστα ποὺ τὰ λαϊκὰ κινήματα στὶς πόλεις κι ὁ ἀνταγω-

νισμός τῶν τάξεων στὴν ὕπαιθρο συντελοῦσαν στὴν προώθηση τῆς Ἐπανάστασης.

Ἡ φυγὴ τοῦ βασιλιᾶ στὴ Varennes, στίς 21 Ἰουνίου 1791, ἔκανε ὁλοφάνερη τὴ ματαιότητα τῆς πολιτικῆς τοῦ συμβιβασμοῦ. Μάταια ἡ συνταχτικὴ ἀστικὴ τάξη ἐξαπέλυσε τὴν «Τρίχρωμη Τρομοκρατία» κι ἐνίσχυσε τόν μὲ πληρωμὴ χαρακτήρα τῆς ψήφου στὴ Συνταχτικὴ Συνέλευση, τό σχίσμα ἔγινε μεγαλύτερο ἀκόμα, ὅπως ἀπόδειξαν ὁ φόβος καὶ τὰ συνακόλουθά του, οἱ βιαιότητες κι οἱ πυρπολήσεις. Ὁ κόμης Dampierre, ποὺ ἦρθε νὰ χαιρετήσει τό βασιλιὰ κατὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπ' τὴ Varennes, καθὼς ἀπομακρύνονταν μέσα στὴ βαρειὰ ἅμαξά του ἀπ' τὴ Sainte Menehould, σκοτώθηκε ἀπ' τοὺς ἀγρότες του. Ὁ βασιλιάς, ἀπό τότε, φάνηκε, στὰ μάτια τῶν μαζῶν, σὰν ὁ πιὸ φοβερὸς ἐχθρὸς τους: ἡ φυγὴ στὴ Varennes «ἔσκισε τόν πέπλο».

Ὁ ξενικὸς πόλεμος ἀποτελοῦσε, γιὰ τοὺς ἀριστοκράτες, τό τελευταῖο καταφύγιο. «Ἀντὶ γιὰ ἐμφύλιο πόλεμο, θἄχουμε πόλεμο μὲ τοὺς ξένους», ἔγραφε ὁ Λουδοβίκος 16ος, στὶς 14 Δεκεμβρίου 1791, στόν πράχτορά του Breteuil, «καὶ τὰ πράματα θὰ πᾶνε καλύτερα». Καί, τὴν ἴδια μέρα τῆς 14ης Δεκεμβρίου, ἡ Μαρία Ἀντουανέττα ἔγραφε στό φίλο της Fersen, σχετικὰ μὲ τό κόμμα πού, στὴν καινούργια Ἐθνοσυνέλευση, ἐξωθοῦσε πρός τόν πόλεμο: «Οἱ ἀνόητοι! Δὲ βλέπουν πὼς ἔτσι μᾶς ἐξυπηρετοῦν;». Στὴ Νομοθετικὴ Συνέλευση ποὺ συνῆλθε τὴν 1η Ὀκτωβρίου 1791, πραγματικά, οἱ ἀριστεροί ζήτησαν τόν πόλεμο, ἐξωθούμενοι ἀπὸ νέους ἄντρες ποὺ οἱ σύγχρονοι ὀνόμασαν, ἀπ' τὄνομα τοῦ ἀρχηγοῦ τους, Brissotins καὶ πού, ἀπ' τὴν ἐποχὴ τοῦ Λαμαρτίνου κι ὕστερα, τοὺς ὀνομάζουμε Γιρονδίνους.

Ἐκπρόσωποι τῆς ἀνώτερης ἀστικῆς τάξης τῶν ἐπιχειρήσεων, οἱ Γιρονδῖνοι ἐπιθυμοῦν νὰ βάλουν τέλος στὴν ἀντεπανάσταση, κι ἰδιαίτερα νἀποκαταστήσουν τὴν πίστη στό χαρτονόμισμα, ἀναγκαία προϋπόθεση γιὰ τὴν καλὴ

πορεία τῶν ἐπιχειρήσεων. Τὸν πόλεμο, ποὺ ἡ ἀριστοκρατία τὸν θέλει γιὰ νὰ πετύχει, μὲ τὴν ἧττα, τὴν ἐσωτερικὴ ἀντεπανάσταση, ἡ ἀστικὴ τάξη τῶν ἐπιχειρηματιῶν δὲν τὸν ἀντιπαθεῖ: οἱ πολεμικὲς προμήθειες δὲν ἦταν πάντα μιὰ πηγὴ γιὰ σημαντικὰ κέρδη; Πόλεμος κατὰ τῆς Ἀγγλίας; Τίποτα δὲν εἶναι λιγότερο σίγουρο. Ἡ ἰσχὺς τῶν ἀστῶν αὐτῶν τῶν ἐπιχειρήσεων ἔγκειται στὴν κίνηση τῶν λιμανιῶν τῆς Μασσαλίας, τῆς Νάντης καί, προπάντων, τοῦ Μπορντώ, ζωτικῶν κέντρων τῆς κεφαλαιοκρατίας τοῦ καιροῦ ἐκείνου, ποὺ εἶναι οὐσιαστικὰ ἐμπορική. Οἱ Γιρονδῖνοι, ἔχοντας κηρύξει τὸν ἠπειρωτικὸ πόλεμο ἀπ' τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1792, δὲν κηρύξανε τὸν πόλεμο κατὰ τῆς Ἀγγλίας παρὰ τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1793: ὁ ναυτικὸς πόλεμος ἔθετε σὲ κίνδυνο τὸ ἐμπόριο τῶν νησιῶν καὶ τὴν εὐημερία τῶν ναυτικῶν πόλεων. Ὁ ἠπειρωτικὸς πόλεμος ἀνταποκρίνονταν καλύτερα στοὺς πολιτικοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν Γιρονδίνων ἀστῶν. Χτυπώντας τὸ παλιὸ εὐρωπαϊκὸ καθεστὼς θὰ σήμαινε τὸν παροξυσμὸ τοῦ ἀγώνα κατὰ τῆς ἀριστοκρατίας, τὸ ξεμασκάρεμα καὶ τὴν ἐξουθένωσή της. «Ἂς ἑτοιμάσουμε ἀπ' τὰ πρὶν μιὰ θέση γιὰ τοὺς προδότες κι ἡ θέση αὐτὴ ἂς εἶναι ἡ ἀγχόνη», κραύγασε ὁ Guadet, στὶς 14 Ἰανουαρίου 1792.

Ἀλλὰ οἱ Γιρονδῖνοι ἀποδείχτηκαν ἀνίκανοι νὰ κατευθύνουν, μὲ τὶς δικές τους δυνάμεις μονάχα, τοῦτο τὸν πόλεμο κατὰ τῆς ἀριστοκρατίας: ἀπὸ ταξικὸ ἐγωισμό, ἀρνήθηκαν τὴ συνδρομὴ τοῦ λαοῦ. Ἔτσι, ἐπαλήθευσαν οἱ προβλέψεις τοῦ Ροβεσπιέρου, στὶς μεγάλες ἀγορεύσεις του πρὸς τοὺς Ἰακωβίνους, πὼς ἔπρεπε, πρὶν νὰ χτυπήσουν τὴν ἀριστοκρατία ἔξω ἀπ' τὰ σύνορα, νὰ τὴ συντρίψουνε στὸ ἐσωτερικό. Ἤδη οἱ Γιρονδῖνοι, μὲ τὸ πρόσχημα ὅτι ὁ πόλεμος ἀπαιτοῦσε τὴν ἑνότητα, ἐγγυήθηκαν, στὶς ἀρχὲς τοῦ 1792, γιὰ τὸν La Fayette καὶ ὑποστήριξαν τὸν Ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν, τὸν κόμητα de Narbonne: προκαταβολικὸ σκιαγράφημα ἐκείνου τοῦ καθεστῶτος τῶν Προκρίτων, ποὺ ἀκριβῶς ἡ Madame de Staël, ἐρωμένη τοῦ de Narbonne, ὑπῆρξε ἕνας ἀπ' τοὺς θεωρητικούς του καὶ ποὺ συμβίβαζε τὰ συμφέροντα τῆς ἑνωμένης ἀριστοκρατίας

τῶν γαιοκτημόνων μὲ τὰ συμφέροντα τῶν ἐπιχειρηματιῶν ἀστῶν. Οἱ ἀναποδιὲς τῆς ἄνοιξης τοῦ 1792, ποὺ ἀνάμεσά τους οἱ Γιρονδῖνοι διεῖδαν πώς, γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῆς νίκης, ἦταν ἀναγκαία ἡ συμμαχία μὲ τὶς λαϊκὲς μᾶζες, ὑπογράμμισαν τοὺς δισταγμούς τους, ἂν ὄχι τὸ διπλὸ τους παιχνίδι: δέχονταν νὰ προσφύγουνε στὸ λαό, ὅπως κατὰ τὰ γεγονότα τῆς 20ης Ἰουνίου, ἀλλὰ ἐφόσον αὐτὸς δὲ θὰ ξεπερνοῦσε τὰ ὅρια ποὺ τοῦ εἶχαν ἐκεῖνοι χαράξει.

Ἡ ἐθνικὴ κρίση, συνταιριασμένη μὲ τὴν οἰκονομικὴ κρίση, συντελοῦσε, ὡστόσο, στὴν ὁλοένα καὶ μεγαλύτερη προώθηση τῶν μαζῶν: ἐθνικὴ ἐξόρμηση κι ἐπαναστατικὸ κίνημα εἶναι ἀξεχώριστα κι ἡ σύγκρουση τῶν τάξεων ἐξάπτει τὸν πατριωτισμό. Οἱ ἀριστοκράτες ἀντιτάσσουν στὸ ἔθνος, ποὺ τὸ ἐμπαίζουν, τὸ βασιλιά: οἱ τοῦ ἐσωτερικοῦ περιμένουν τὸν εἰσβολέα, οἱ ἐκπατρισμένοι μάχουνται στὶς γραμμὲς τῶν ἐχθρῶν. Γιὰ τοὺς πατριῶτες τοῦ Ἐνενηνταδύο, πρόκειται γιὰ τὴ διαφύλαξη καὶ προαγωγὴ τῆς κληρονομιᾶς τοῦ Ὀγδονταεννέα. Οἱ χωρὶς δικαιώματα ψήφου πολῖτες, καθ' ὑπόδειξη τῶν ἴδιων τῶν Γιρονδίνων, ὁπλίζουνται μὲ λόγχες, φορᾶνε τὸ κόκκινο σκουφί, πληθαίνουν τὶς ἀδελφότητες. Θὰ συντρίψουνε τάχα τὰ πλαίσια ἑνὸς ἔθνους ὅπου τὸ δικαίωμα ψήφου ἀποχτιέται μὲ πληρωμή;.... «Ἡ πατρίδα», γράφει ὁ Roland στὸ Λουδοβίκο 16ο, στὸ περίφημο γράμμα του τῆς 10ης Ἰουνίου 1792, «δὲν εἶναι καθόλου μιὰ λέξη ποὺ ἡ φαντασία θέλησε νὰ ὡραιοποιήσει· εἶναι ἕνα ὂν γιὰ τὸ ὁποῖο κάνουμε θυσίες... ποὺ δημιουργήσαμε μὲ μεγάλες προσπάθειες, ποὺ ὀρθώνεται ἀνάμεσα ἀπ' τὶς ἀνησυχίες καὶ ποὺ τὸ ἀγαπᾶμε τόσο γιὰ ὅ,τι μᾶς κοστίζει, ὅσο καὶ γιὰ ὅ,τι ἐλπίζουμε ἀπ' αὐτό». Ἡ Πατρίδα, γιὰ τοὺς χωρὶς δικαιώματα ψήφου πολῖτες, δὲ μπορεῖ νὰ νοηθεῖ παρὰ μὲ μιὰ πραγματικὴ ἰσότητα δικαιωμάτων.

Γι' αὐτό, ἡ ἐθνικὴ κρίση, διεγείροντας στὸ ἔπακρο τὸ ἐπαναστατικὸ συναίσθημα, ἐπιτείνει τὶς κοινωνικὲς ἀντιθέσεις μέσα στοὺς ἴδιους τοὺς κόλπους τῆς παλιᾶς Τρίτης Τάξης. Πιότερο ἀκόμα κι ἀπ' τὸ 1789, ἡ ἀστικὴ τάξη ἀνησυχεῖ. Οἱ πλούσιοι φορολογοῦνται γιὰ νὰ ἐξοπλιστοῦν

οἱ ἐθελοντές· ὁ πληθωρισμός συνεχίζει τίς καταστροφές κι οἱ ἀνωμαλίες στόν ἐπισιτισμό ἐπεκτείνονται. Ὁ φόνος τοῦ Simoneau, δημάρχου τῶν Etampes, στίς 3 Μαρτίου 1792, ἔκανε φανερό τό ἀγεφύρωτο χάσμα ἀνάμεσα στίς λαικές διεκδικήσεις καί τίς ἀστικές ἀντιλήψεις γιά τό ἐμπόριο καί τήν ἰδιοχτησία. Ἐνῶ στό Παρίσι, τό Μάιο, ὁ Jacques Roux ζητάει κιόλας τήν ποινή τοῦ θανάτου κατά τῶν σφετεριστῶν, στή Λυών, στίς 9 Ἰουνίου 1792, ὁ Lange, ἀνώτερος δημοτικός λειτουργός, παρουσιάζει «τά ἁπλᾶ κι εὔκολα μέσα γιά νά ἐξασφαλιστεῖ ἡ ἐπάρκεια κι ἡ κανονική τιμή τοῦ ψωμιοῦ». Ἕνα φάσμα τυραννάει, ἀπό τότε, τούς ἀστούς: ὁ «ἀγροτικός νόμος», δηλ. τό μοίρασμα τῶν ἰδιοχτησιῶν. Ἐνῶ ὁ Pierre Dolivier, ἱερέας τοῦ Mauchamp, ἀναλαμβάνει τήν ὑπεράσπιση τῶν στασιαστῶν τῶν Etampes, οἱ Γιρονδῖνοι ἐνεργοῦν νά ψηφιστεῖ μιά νεκρώσιμη τελετή εἰς μνήμη τοῦ Simoneau καί νά κρεμαστεῖ ἡ ταινία του τοῦ δημάρχου στούς θόλους τοῦ Πάνθεου. Ἔτσι, συγκεκριμενοποιεῖται ἡ μορφή τοῦ σχίσματος πού σέ λίγο θά χωρίσει Γιρονδίνους κι Ὀρεινούς καί διαφαίνονται οἱ βαθύτερες αἰτίες ἐκείνου πού ἡ Ἱστορία ἔχει μετριόφρονα ὀνομάσει «ἐθνικό κλονισμό» τῶν Γιρονδίνων: ἐκπρόσωποι τῶν ἀστῶν, ἔνθερμοι θιασῶτες τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας, οἱ Γιρονδῖνοι τρόμαξαν ἀπ' τό λαϊκό κῦμα πού οἱ ἴδιοι εἶχανε ξεσηκώσει μέ τή φιλοπόλεμη πολιτική τους· ἡ ἐθνική τους εὐαισθησία δέν ὑπῆρξε ποτέ ἀρκετά μεγάλη γιά νά κατανικήσει μέσα τους τό ταξικό τους συμφέρον.

Στήν ἀποφασιστική στιγμή, ἀπό φόβο μή διακινδυνέψει, ἄν ὄχι ἡ ἰδιοχτησία, τουλάχιστον ἡ ὑπεροχή τοῦ πλούτου, οἱ Γιρονδῖνοι ἔνοιωσαν θορυβημένοι μπρός στό λαϊκό ξεσήκωμα πού εἶχαν, ὡστόσο, εὐνοήσει στήν ἀρχή καί πού, στίς 10 Αὐγούστου 1792, γκρέμισε, μαζί μέ τό θρόνο καί τό Σύνταγμα τοῦ 1791, τά στενά πλαίσια τοῦ ἔθνους ὅπου ἡ ψῆφος ἀποχτιέται μέ πληρωμή. Τά γεγονότα τῆς 10ης Αὐγούστου ἔγιναν, ἄν ὄχι παρά τή θέληση τῶν Γιρονδίνων, τουλάχιστο χωρίς αὐτούς: αὐτή ἡ ἀποχή τους ὑπῆρξε κι ἡ θανατική τους καταδίκη.

Όσο ἐθνική, μὲ τὴν παρουσία τῶν μαρσεγιέζων καὶ βρετόνων Ὁμόσπονδων, ἄλλο τόσο ὑπῆρξε καὶ κοινωνικὴ ἡ ἐξέγερση τῆς 10ης Αὐγούστου 1792. Οἱ φραγμοὶ ποὺ χωρίζανε σὲ τμήματα τὸ ἔθνος γκρεμίστηκαν, οἱ χωρὶς δικαίωμα ψήφου πολῖτες μπήκανε μαζικά, ἀπ' τὸν Ἰούλιο κιόλας, στὶς τομεακὲς συνελεύσεις καὶ στὰ τάγματα τῆς Ἐθνοφρουρᾶς. Στὶς 30 Ἰουλίου, ἡ Νομοθετικὴ Συνέλευση εἶχε ἤδη καθιερώσει μιὰ «ἐκ τῶν πραγμάτων» κατάσταση, ψηφίζοντας τὴν εἰσδοχὴ τῶν μὴ δικαιούμενων ψήφου πολιτῶν στὴν Ἐθνοφρουρά. «Τὴν ὥρα τοῦ κινδύνου τῆς Πατρίδας», κατὰ τὴ γνώμη τοῦ τομέα τῆς Butte-des-Moulins τοῦ Παρισιοῦ, «ὁ κυρίαρχος (ἐννοεῖται ὁ λαός, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψη τοῦ Ρουσσῶ) πρέπει νὰ βρίσκεται στὴ θέση του: ἐπικεφαλῆς τῶν στρατευμάτων του, ἐπικεφαλῆς τῶν ὑποθέσεών του, ὀφείλει νἄναι παρὼν παντοῦ». Μὲ τὴν καθολικὴ ψηφοφορία καὶ τὸν ἐξοπλισμὸ τῶν μὴ δικαιούμενων ὡς τότε ψήφου πολιτῶν, αὐτὴ ἡ «δεύτερη ἐπανάσταση» ἐνσωμάτωσε τὸ λαὸ μέσα στὸ Ἔθνος κι ἀποτέλεσε τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς καθιέρωσης τῆς Δημοκρατίας. Ὕστερα ἀπὸ μάταιες ἀπόπειρες, οἱ παλιοὶ ὀπαδοὶ τοῦ συμβιβασμοῦ ἐξαφανίστηκαν ἀπό μόνοι τους. Ὁ Dietriech ἐπιχείρησε νὰ ξεσηκώσει τὸ Στρασβοῦργο, ἔπειτα δραπέτευσε· ὁ La Fayette ἐγκαταλειμμένος ἀπ' τὰ στρατεύματά του, περνοῦσε, στὶς 19 Αὐγούστου, στοὺς Αὐστριακούς. Ἀλλὰ πιότερο ἀκόμα προκάλεσε τὴν ἐξέγερση ἑνὸς τμήματος τῆς ἀστικῆς τάξης ἡ ἐμφάνιση στὸ προσκήνιο τῶν «Ξεβράκωτων»: ἤδη οἱ ἀντιδράσεις κατὰ τῆς λαϊκῆς δημοκρατίας ποὺ προανάγγελνε ἡ «δεύτερη ἐπανάσταση» τῆς 16ης Αὐγούστου ἄρχισαν νὰ γίνονται φανερές.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΕΝΕΝΗΝΤΑΤΡΙΑ
ΑΣΤΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ Ή ΛΑΪΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ;
(1792 - 1795)

Κατὰ τὴ σύγκρουση, ποὺ ἀπὸ τότε εἶναι ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στὴν ἐπαναστατημένη Γαλλία καὶ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἀριστοκρατία, ἕνα μέρος τῆς ἀστικῆς τάξης κατάλαβε πὼς δὲ μποροῦσε νὰ νικήσει χωρὶς τὸ λαό: οἱ Ὀρεινοὶ συμμαχήσανε μὲ τοὺς Ξεβράκωτους. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ «παρείσφρηση» τοῦ λαοῦ στὴν πολιτικὴ σκηνὴ φάνηκε σὰ μιὰ ὑπέρτατη ἀπειλὴ γιὰ τὰ συμφέροντα τῶν μεγαλοαστῶν, πού, μὲ τὸ στόμα τοῦ Brissot, ἐπισήμαναν τὴν «ὕδρα» τῆς ἀναρχίας. «Οἱ ἰδιοχτησίες σας ἀπειλοῦνται», διακήρυξε ὁ Pétion, τὸ τέλος Ἀπριλίου 1793, κάνοντας ἔκκληση στοὺς κατόχους της. «Ἡ ἰσότητα δὲν εἶναι παρὰ ἕνα ἀπατηλὸ φάντασμα», ἀπάντησε ὁ «ὀργισμένος» Jacques Roux, στὶς 25 Ἰουνίου 1793, «ὅταν ὁ πλούσιος, μὲ τὸ μονοπώλιο, ἔχει δικαίωμα ζωῆς καὶ θανάτου πάνω στὸν ὅμοιό του». Ἔτσι, τὴν ἄνοιξη τοῦ 1793, ἀρχίζει τὸ δρᾶμα πού, μπρὸς στὶς ἀξιώσεις τῆς ἀστικῆς ἐπανάστασης, θὰ καταλήξει στὴν καταβαράθρωση τῆς λαϊκῆς δημοκρατίας, ποὺ συγκεχυμένα ἐπιθυμοῦσαν οἱ Ξεβράκωτοι. Ἔτσι, διαγράφεται προκαταβολικὰ ὁ ἀναλλοίωτος ἀνταγωνισμὸς ἀνάμεσα στοὺς πόθους μιᾶς κοινωνικῆς ὁμάδας καὶ τὴν ἀντικειμενικὴ κατάσταση ποὺ ἐπιβάλλει ἡ ἱστορικὴ ἀναγκαιότητα.

I.—Ὁ δεσποτισμὸς τῆς ἐλευθερίας

1. Γιρονδῖνοι κι Ὀρεινοὶ (1792-1793)— Ἡ ἀντίθεση τῶν Γιρονδίνων καὶ τῶν Ὀρεινῶν, παρὰ τὴν κοινή τους ὑπαγωγὴ στὴν ἀστικὴ τάξη, παίρνει, ἐξαιτίας τῶν πολιτι-

κῶν τάσεών τους, ἕναν ἀναντίρρητο ταξικὸ χαρακτήρα. Οἱ Γιρονδῖνοι, ἐκπρόσωποι τῶν ἐπιχειρηματιῶν ἀστῶν, θέλουν νὰ ὑπερασπίσουν τὴν ἰδιοχτησία καὶ τὴν οἰκονομικὴ ἐλευθερία ἀπ' τοὺς περιορισμοὺς ποὺ ζητοῦσαν οἱ Ξεβράκωτοι: διακανονισμό, φορολογία, ἐπίταξη, ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία τοῦ χαρτονομίσματος. Κυριαρχημένοι ἀπ' τὴν ἀντίληψη τῆς ἱεραρχημένης κοινωνίας, οἱ Γιρονδῖνοι νοιώθανε μπρὸς στὸ λαὸ μιὰν ἐνστικτώδη ἐπιφύλαξη κι ἤθελαν τὸ μονοπώλιο τῆς διακυβέρνησης γιὰ τὴν τάξη τους. Στιγματίζοντας τοὺς Ἰακωβίνους καὶ τοὺς Ὀρεινούς, σὲ μιὰν «Ἔκκληση πρὸς ὅλους τοὺς γάλλους δημοκράτες», ὁ Brissot ἔγραφε, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1792: «Οἱ ἀνατροπεῖς εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ θέλουν ὅλα νὰ τὰ ἰσοπεδώσουν, τὶς ἰδιοχτησίες, τὴν ἄνεση, τὴν τιμὴ τῶν τροφίμων, τὶς διάφορες κοινωνικὲς ὑπηρεσίες». Ὁ Ροβεσπιέρος ἀπάντησε ἐκ τῶν προτέρων, σὲ μιὰ ἀπ' τὶς «Ἐπιστολὲς πρὸς τοὺς ἐντολεῖς του», στὶς 30 Σεπτεμβρίου 1792, ξεσκεπάζοντας τοὺς ψευτοπατριῶτες «ποὺ δὲ θέλουν νὰ ἐγκαθιδρύσουν τὴ Δημοκρατία παρὰ γιὰ τὸν ἑαυτό τους, ποὺ δὲν ἐννοοῦν νὰ κυβερνήσουν παρὰ γιὰ τὰ συμφέροντα τῶν πλουσίων». Οἱ Ὀρεινοί, προπάντων οἱ Ἰακωβῖνοι, προσπάθησαν νὰ δώσουν στὴν ἐθνικὴ πραγματικότητα ἕνα περιεχόμενο θετικό, κατάλληλο νὰ φέρει κοντά τους τὶς λαϊκὲς μᾶζες. Ὁ Saint - Just, στὴν ἀγόρευσή του γιὰ τὰ τρόφιμα, στὶς 29 Νοεμβρίου 1792, ὑπογράμμισε τὴν ἀνάγκη «νὰ βγάλουμε τὸ λαὸ ἀπὸ μιὰ κατάσταση ἀβεβαιότητας καὶ μιζέριας ποὺ τὸν φθείρει»· «μπορεῖτε, μέσα σὲ μιὰ στιγμή, νὰ δώσετε στὸ λαὸ τῆ Γαλλίας μιὰ πατρίδα». Ὁ Ροβεσπιέρος μίλησε ἀκόμα πιὸ καθαρά, στὶς 2 Δεκεμβρίου 1792, στὴν ἀγόρευσή του σχετικὰ μὲ τὰ σιτηρὰ τῆς περιοχῆς Eure - et - Loir: «Τὸ πρῶτο ἀπ' τὰ δικαιώματα εἶναι τὸ δικαίωμα τῆς ὕπαρξης. Ὁ πρῶτος κοινωνικὸς νόμος εἶναι, ἑπομένως, ἐκεῖνος ποὺ ἐγγυᾶται σ' ὅλα τὰ μέλη τῆς κοινωνίας τὰ μέσα τῆς ὕπαρξής τους· ὅλοι οἱ ἄλλοι ὑπάγονται σ' αὐτόν». Οἱ ἀνάγκες τοῦ πολέμου κι ἡ ἐθνική τους αἴσθηση ὁδήγησαν τοὺς Ὀρεινοὺς πρὸς τοὺς Ξεβράκωτους: ἡ σωτηρία τῆς Δημοκρατίας ἀπαιτοῦσε ἐξαιρετικὰ μέτρα, ποὺ δὲν νοοῦνταν

παρὰ μὲ τὴ λαϊκὴ ὑποστήριξη· ἔστω κι ἂν ἐπρόκειτο νὰ ἐξασφαλιστεῖ μ' ἕνα καινούργιο κοινωνικὸ προσανατολισμό.

Ἡ δίκη κι ὁ θάνατος τοῦ βασιλιᾶ κάνανε τὸν ἀνταγωνισμὸ τῶν Γιρονδίνων καὶ τῶν Ὀρεινῶν ἀνελέητο, διαγράφοντας μὲ ἀκρίβεια τὰ πλαίσια τῆς νέας πολιτικῆς πραγματικότητας. Πρῶτος ὁ Saint - Just εἶχε θέσει τὸ ζήτημα τῆς δίκης τοῦ Λουδοβίκου 16ου κάτω ἀπ' τὸ ἐθνικὸ πρῖσμα: «Θέλουμε τὴ Δημοκρατία, τὴν ἀνεξαρτησία, τὴν ἑνότητα... Ὁ Λουδοβίκος 16ος πρέπει νὰ δικαστεῖ σὰν ἕνας ξένος ἐχθρὸς» (13 Νοεμβρίου 1792). Ἡ ἐχτέλεση τοῦ βασιλιᾶ, στὶς 21 Ἰανουαρίου 1793, δίνοντας ἕνα ἀποφασιστικὸ χτύπημα στὰ φιλομοναρχικὰ αἰσθήματα, συντέλεσε στὴν ἀπαλλαγὴ τῆς ἰδέας τοῦ ἔθνους ἀπ' τὴ βασιλικὴ της μορφή. Ἔκανε ἀδύνατο κάθε συμβιβασμὸ ἀνάμεσα στοὺς βασιλοχτόνους καὶ τοὺς διαμαρτυρόμενους γιὰ τὴ θανατικὴ καταδίκη, ποὺ ἦταν ὀπαδοί, ἐλπίζοντας ἔτσι νὰ σώσουν τὸ Λουδοβίκο 16ο, τῆς προσφυγῆς στὸ λαό, καθὼς εἶχε προτείνει ὁ Vergniaud. Στὴν ἐπίμονη προσπάθεια τους νὰ σώσουν τὸ βασιλιά, οἱ Γιρονδῖνοι θέλαν νὰ περιορίσουν τὴ σύγκρουση μὲ τὴν Εὐρώπη. Ἔκλιναν, ἔτσι, συνειδητὰ ἢ ὄχι, πρὸς τὸ συμβιβασμὸ μὲ τὴν ἀριστοκρατία: στάση χωρὶς συνέπεια ἀπὸ μέρους ἀνθρώπων ποὺ, τὸ Νοέμβριο τοῦ 1792, εἶχαν ὑποστηρίξει τὸν πόλεμο προπαγάνδας. Γιὰ τὸ ἔθνος, ποὺ ταυτίστηκε μὲ τὴ Δημοκρατία καὶ θεμελιώθηκε πάνω στὴν ἐνισχυμένη ἀπ' τὴν ἀστικὴ μερίδα τῶν Ὀρεινῶν καὶ τὸ λαὸ τῶν Ξεβράκωτων ἀλληλεγγύη, ἡ ἐχτέλεση τοῦ βασιλιᾶ δὲν ἄφησε ἄλλη διέξοδο ἀπ' τὴ νίκη.

Οἱ ἧττες τοῦ Μαρτίου 1793, ἡ ἐξέγερση τῆς Vendée κι ὁ κίνδυνος ποὺ προέκυψε ἀπ' αὐτὴν ἔβαλαν γιὰ πάντα τὴ σφραγίδα τους στὸ πεπρωμένο τῶν Γιρονδίνων. Ἀρνήθηκαν ὡς τὸ τέλος κάθε παραχώρηση. Ὁ Vergniaud διακήρρυττε ἀκόμα, στὶς 13 Μαρτίου 1793: «Ἡ ἰσότητα, γιὰ τὸν κοινωνικὸ ἄνθρωπο, δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἰσότητα τῶν δικαιωμάτων», ποὺ σήμαινε τὴ διατήρηση τῶν πρωτείων τῆς ἰδιοχτησίας καὶ τοῦ πλούτου. Τὰ γεγονότα τῶν ἡμερῶν ἀπὸ 31 Μαΐου ὡς τὶς 2 Ἰουνίου 1793, ποὺ μ' αὐτὰ οἱ παρισινοὶ

τομεῖς κατάφεραν νά πετάξουν τούς Γιρονδίνους ἀπ' τήν Ἐθνοσυνέλευση, παρουσιάζουν μιά διπλή ὄψη: ἐθνική καί κοινωνική. Ὁ Jaurès ἀρνήθηκε τόν ταξικό τους χαρακτήρα: οἱ Γιρονδῖνοι θά χάνονταν ὁπωσδήποτε, «ἀπλούστατα ἐξαιτίας τοῦ κομματισμοῦ τους καί τοῦ στενοῦ φατριαστικοῦ πνεύματός τους». Σίγουρα, ἄν δέ θέλουμε νά δοῦμε παρά τήν κοινοβουλευτική ὄψη αὐτῶν τῶν γεγονότων· ἀλλά ὁ ρόλος τῶν Ξεβράκωτων τοῦ Παρισιοῦ κι ἡ διαγραφή τῶν μεγαλοαστῶν ἀπ' τήν Ἐθνοσυνέλευση ὑπογραμμίζουν τό κοινωνικό τους περιεχόμενο. Ἀπόρροια ἐπαναστατικῆς ἔξαρσης, οἱ μέρες αὐτές ἀποτελοῦν, ταυτόχρονα, καί μιάν ἐθνική ἀντίδραση, μιάν ἀμυντική ἀντίσταση κατά μιᾶς νέας ἀριστοκρατικῆς σκευωρίας. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς «κίνησης κατά τομεῖς» στά διαμερίσματα εἶχε κάνει ἀπ' τά πρίν φανερή τή νέα της τούτη ὄψη: κάτω ἀπ'τό προσωπεῖο τῆς ἀντίθεσης τῶν Γιρονδίνων,στό Μπορντώ, στή Μασσαλία, κι ἀκόμα πιότερο στή Λυών, ἡ ἀντεπανάσταση τῆς ἀριστοκρατίας ξανάπαιρνε θέση ἐπίθεσης. Τό «ὁμοσπονδιακό σύστημα», ἐπέκταση τοῦ ἐμφύλιου πολέμου, πού τήν πρωτοβουλία του εἶχε πάρει ἡ κίνηση τῶν τομέων ἀπ' τό Μάιο κιόλας τοῦ 1793, παρουσιάζει τήν ἴδια διπλή ὄψη. Τό κοινωνικό του περιεχόμενο εἶναι ἀκόμα πιό χαρακτηριστικό κι ἀπ' τήν πολιτική του τάση. Τό ἐξηγεῖ, ἐν μέρει, ἡ διατήρηση τῶν περιφερειακῶν ἰδιορρυθμιῶν, ἀλλά πιότερο ἀκόμα ἡ ἀλληλεγγύη ὅσον ἀφορᾶ τά ταξικά συμφέροντα: ἡ ὁμοσπονδιακή ἐξέγερση συνένωσε τούς ὀπαδούς τοῦ Παλιοῦ Καθεστῶτος, τούς Feuillants, θιασῶτες πάντα τῆς μέ πληρωμή ἀπόχτησης δικαιώματος ψήφου, καί τούς ἀστούς, πού ἀνησυχοῦσαν γιά τήν ἰδιοχτησία καί τήν ἐλευθερία τοῦ κέρδους. Ἀπό προσήλωση στίς ἀρχές τοῦ ὀγδονταεννέα κι ἀπό φροντίδα γιά τήν ἐθνική ἀνεξαρτησία, οἱ Γιρονδῖνοι ἀρνήθηκαν τή συμμαχία τῆς Vendée καί τήν ἔκκληση στό ἐξωτερικό: ἀλλά, μέ τή δυσπιστία τους γιά τίς λαϊκές μᾶζες καί τήν ἀπέχθειά τους στό νά τίς δοῦν ἐνσωματωμένες σ' ἕνα μέ διευρυμένα πλαίσια ἔθνος, δέν παίξανε λιγώτερο τό παιχνίδι τῆς ἀριστοκρατίας καί τοῦ συνασπισμοῦ.

2. 'Ορεινοί,'Ιακωβῖνοι καὶ Ξεβράκωτοι (1793-1794).— Μόλις διαγράφηκαν οἱ Γιρονδῖνοι, ἡ 'Εθνοσυνέλευση, ποὺ τὴν καθογηγοῦσαν τώρα οἱ 'Ορεινοί, βρέθηκε ἀνάμεσα σὲ δυὸ πυρά. 'Ενῶ ἡ ἀντεπανάσταση ἔπαιρνε νέα ὤθηση μὲ τὴν ὁμοσπονδιακὴ ἐξέγερση, τὸ λαϊκὸ κίνημα, ἀναζωπυρημένο ἀπ' τὴν ἀκρίβεια καὶ τὴ σιτοδεία, αὔξαινε τὴν πίεσή του. 'Η κυβερνητικὴ ὀργάνωση φαίνονταν, ὡστόσο, ἀνίκανη νὰ ἐπιβληθεῖ στὴν κατάσταση: ὁ Δαντών, στὴν 'Επιτροπὴ Κοινῆς Σωτηρίας, ἔκανε διαπραγματεύσεις, ἀντὶ νὰ δίνει μάχες. 'Ενῶ οἱ 'Ορεινοὶ διστάζανε, δέσμιοι κιόλας τῶν ἀντιφάσεών τους, οἱ λαικὲς μᾶζες, σπρωγμένες ἀπ' τὶς ἀνάγκες καὶ τὰ μίση τους, ἐπιβάλλανε τὰ μεγάλα μέτρα τῆς κοινῆς σωτηρίας, ποὺ τὸ πρῶτο τους ἦταν, στὶς 23 Αὐγούστου 1793, ἡ γενικὴ στρατολογία.Μιὰ ἐπαναστατικὴ κυβέρνηση φαίνονταν τώρα πιότερο ἀπὸ ἀπαραίτητη, γιὰ νὰ πειθαρχήσει τὴ λαϊκὴ ἐξέγερση καὶ νὰ διατηρήσει τὴ συμμαχία μὲ τοὺς ἀστούς, ποὺ μονάχα αὐτοὶ μποροῦσαν νὰ δώσουν τἀναγκαῖα ἡγετικὰ στελέχη. Πάνω σ' αὐτὴ τὴ διπλὴ κοινωνικὴ βάση, Ξεβράκωτων κι ἀστῶν, 'Ορεινῶν κι 'Ιακωβίνων, ὀργανώθηκε, λίγο-λίγο, ἡ 'Επαναστατικὴ Κυβέρνηση, ἀπ' τὸν 'Ιούλιο ὡς τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1793: οἱ πιὸ διορατικοί της ἐκπρόσωποι ἐννοοῦσαν νὰ διαφυλάξουν, μὲ κάθε θυσία, τὴν ἐπαναστατικὴ ἑνότητα τῆς παλιᾶς Τρίτης Τάξης, δηλαδὴ τὴν ἐθνικὴ ἑνότητα.

Δυὸ σειρὲς προβλημάτων γεννήθηκαν τότε, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἔτους ΙΙ. Πολιτικὸ πρόβλημα: πῶς νὰ συμβιβαστεῖ τὸ ἰδιαίτερο φέρσιμο τῶν Ξεβράκωτων μὲ τὶς ἀξιώσεις τῆς ἐπαναστατικῆς δικτατορίας καὶ τὶς ἀνάγκες τῆς ἐθνικῆς ἄμυνας; Μ' ἄλλα λόγια, πῶς νὰ λυθεῖ τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων τῆς λαϊκῆς δημοκρατίας καὶ τῆς ἐπαναστατικῆς κυβέρνησης; Ἕνα πρόβλημα κοινωνικῆς φύσεως: πῶς νὰ συμβιβαστοῦν οἱ πόθοι κι οἱ οἰκονομικὲς διεκδικήσεις τῶν Ξεβράκωτων μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν ἀστῶν, ποὺ παραμένουν τὰ ἡγετικὰ στελέχη τῆς 'Επανάστασης; Μ' ἄλλα λόγια, πῶς νὰ λυθεῖ τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων τῶν λαϊκῶν μαζῶν καὶ τῶν ἀρχουσῶν τάξεων; 'Υπῆρχανε στὴν Κυβέρνηση ἄνθρωποι ποὺ νὰ μπορέσουν νὰ ξεπε-

ράσουν τίς εὔλογες σ' ἕνα τέτοιο συνασπισμό δυνάμεων ἀντινομίες: Ὁ ἐθνικός κίνδυνος τίς ἔκανε γιά λίγο νά κοπάσουν. Μά ἔπρεπε νά τό προβλέψει κανείς πώς, μόλις ἐξασφαλίζονταν ἡ νίκη, θά παρουσιάζονταν ξανά.

Ἡ λαϊκή πίεση ἐξακολούθησε μέ τήν ἴδια ἔνταση ὥς τό φθινόπωρο τοῦ 1793. Κατάφερε νάποσπάσει ἀπ' τήν Ἐθνοσυνέλευση, πού ὡστόσο τἀπεχθάνονταν, κι ἀπ' τίς ἐπιφυλαχτικές Ἐπιτροπές της, τή λήψη τῶν μεγάλων ἐπαναστατικῶν μέτρων: στίς 5 Σεπτεμβρίου, μπῆκε σ' ἐφαρμογή ἡ Τρομοκρατία· στίς 11, γίνηκε δεχτή ἡ κρατικοποίηση τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῶν σιτηρῶν· στίς 17, ψηφίστηκε ὁ νόμος γιά τούς ὕποπτους· στίς 29, τέλος, Σεπτεμβρίου, καθιερώθηκε ἡ διευθυνόμενη οἰκονομία, (τό γενικό μάξιμουμ). Λαϊκή νίκη, ἀλλά καί κυβερνητική ἐπιτυχία: ἡ νομιμότητα διαφυλάχτηκε, ἡ νόμιμη τρομοκρατία ἐπιβάλλεται στήν ἄμεση δράση. Ἡ Ἐπιτροπή Κοινῆς Σωτηρίας ἀντιστάθηκε καί κατάφερε νά ὑποχωρήσει ἔγκαιρα καί σ' ἔδαφος πού διάλεξε αὐτή: τό κῦρος της, ἔτσι, μεγαλώνει. Ἡ λαϊκή ἀντίθεση τῶν ἄκρων ἐξουδετερώνεται στό πρόσωπο τῶν «Ὀργισμένων», ἡ σιωπή ἐπιβάλλεται στήν ἀντιπολίτευση μέσα στήν Ἐθνοσυνέλευση, κατά τή μεγάλη διαμάχη τῆ 25ης Σεπτεμβρίου, καί σταματάει ἡ ἀποχριστιανοποίηση στίς 6 Δεκεμβρίου, μέ τήν ἐπίσημη ἀνάκληση σέ ἰσχύ τῆς ἐλευθερίας τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων, ἐνῶ ἐξασφαλίζονταν ἡ δημοκρατική νίκη στό Wattignies κατά τῶν Αὐστριακῶν (16 Ὀκτωβρίου) καί στό Mars κατά τῶν Συμμάχων τῆς Vendée (13-14 Δεκεμβρίου). Στίς 10 Ὀκτωβρίου 1793, μέ εἰσήγηση τοῦ Saint-Just, ἡ Ἐθνοσυνέλευση ἀνακηρύσσει τήν Κυβέρνηση τῆ Γαλλίας «Ἐπαναστατική ὥς τήν Εἰρήνη»· στίς 14 τοῦ Frimaire τοῦ ἔτους II (4 Δεκεμβρίου 1793), ἐγκρίνει τό συνταγματικό ψήφισμα τῆς Ἐπαναστατικῆς Κυβέρνησης. Ἡ λογική τῶν γεγονότων κατέληγε στήν ἐπαναφορά τοῦ συγκεντρωτισμοῦ, τήν ἀποκατάσταση τῆς διοικητικῆς σταθερότητας καί τήν ἐνίσχυση τῆς κυβερνητικῆς ἐξουσίας, ἀναγκαῖες προϋποθέσεις γι' αὐτή τή νίκη πού τόσο πεισματικά ἐπιδιώχτηκε ἀπ' τήν

'Επιτροπή Κοινῆς Σωτηρίας. 'Αλλά, ἔτσι, τέλειωνε κι ἡ ἐλευθερία δράσης τοῦ λαϊκοῦ κινήματος.

'Υποτάσσοντας τὰ πάντα στὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἐθνικῆς ἄμυνας, ἡ 'Επιτροπὴ Κοινῆς Σωτηρίας δὲν ἐννοοῦσε νὰ ὑποχωρήσει μήτε στὶς διεκδικήσεις τῶν μαζῶν σὲ βάρος τῆς ἐπαναστατικῆς ἑνότητας μήτε στὶς ἀξιώσεις τῶν μετριοπαθῶν ἀστῶν σὲ βάρος τῆς διευθυνόμενης οἰκονομίας, ἀναγκαίας γιὰ νὰ στηριχτεῖ ὁ πόλεμος, ἢ σὲ βάρος τῆς Τρομοκρατίας, ποὺ τῆς ἐξασφάλιζε τὴν ὑπακοὴ ὅλων. 'Αλλά, μέσα σ' ὅλες τοῦτες τὶς ἀντιφατικὲς ἀπαιτήσεις, ποῦ νὰ βρεθεῖ ἀκριβῶς σημεῖο ἰσορροπίας;

'Η ἐκκαθάριση τῶν 'Οργισμένων, τὸ σταμάτημα τῆς ἀποχριστιανοποίησης, οἱ ὕπουλες ἐπιθέσεις κατὰ τῶν λαϊκῶν ὀργανώσεων, ἰδιαίτερα κατὰ τῶν ὁμίλων τῶν τομέων, ἔκαναν φανερή, τὸ φθινόπωρο τοῦ 1793, τὴν πρόθεση τῆς 'Επιτροπῆς Κοινῆς Σωτηρίας νὰ «ξεκόψει» ἀπ' τὸ λαϊκὸ κίνημα, πού, ὡς τότε, εἶχε ἀκολουθήσει μᾶλλον παρὰ κατευθύνει. 'Αλλά, ἔτσι, γίνονταν ἕρμαιο τῆς 'Εθνοσυνέλευσης κι ἔδινε ὅπλα στὴν ἐπίθεση τῶν ἀντιπάλων της στὴ Συνέλευση κι ἀνάμεσα στὴν κοινὴ γνώμη. 'Ο Δαντὼν ὑποστήριξε τὸ Ροβεσπιέρο ἐνάντια στοὺς ὀπαδοὺς τῆς ἀποχριστιανοποίησης, ὄχι χωρὶς ὑστεροβουλία: ἔπρεπε νὰ χαλαρωθεῖ ἡ ἔνταση τῶν ἐνεργειῶν τῆς 'Επαναστατικῆς Κυβέρνησης. 'Η «συγκαταβατική» πολιτικὴ τοῦ Δαντὼν ἦταν ἀντίθετη, σ' ὅλα τὰ σημεῖα, πρὸς τὸ λαϊκὸ πρόγραμμα ποὺ ὑποστήριζαν ὁ Hébert κι οἱ φίλοι του Φραγκισκανοί [1]: Τρομοκρατία στὸ ἔπακρο, ἐνισχυμένο μάξιμουμ, πόλεμος ὡς τὰ ἔσχατα. 'Η κυβερνητικὴ ἐπίθεση κατὰ τῆς ἀποχριστιανοποίησης, ἡ χαλάρωση τῆς Τρομοκρατίας στὰ διαμερίσματα ἀπ' τὸν 'Ιανουάριο κιόλας τοῦ 1794: πόσες ἐνδείξεις πὼς ἡ 'Επιτροπὴ Κοινῆς Σωτηρίας, χωρὶς

1. 'Η Λεσχη τῶν Cordeliers, ποὺ ἱδρύθηκε τὸ 1790 ἀπ' τὸ Δαντών, τὸ Μαρὰ καὶ τὸν Camille Desmoulins, ὀνομαστηκε ἔτσι ἐπειδη στεγαζονταν στὸ παλιὸ μοναστήρι τῶν Φραγκισκανῶν (τῆς ὁδοῦ École-de-Médecine τοῦ σημερινοῦ Παρισιοῦ). Οἱ γνῶμες τους ἦταν πιὸ προοδευτικὲς ἀπ' τῶν 'Ιακωβινων (Σ.τ.μ.).

νὰ προγράψει τοὺς ἐξτρεμιστές, ὅπως τὸ ζητοῦσαν οἱ «συγκαταβατικοί», ἐννοοῦσε, ὡστόσο, νὰ περιορίσει τὴ δράση τους ὁλοένα καὶ περισσότερο! Ἡ ὑπονόμευσή της τῆς δημοκρατίας τῶν τομέων ἐντάσσεται μέσα σὲ τούτη τὴν ταχτική· ἔτσι, θὰ μποροῦσε νὰ μετριάσει τὴν Τρομοκρατία, διατηρώντας την, ὅμως, σὰν κυβερνητικὸ μέσο. Ἡ κυβερνητικὴ στάση διευκόλυνε τὴν ἐπίθεση τοῦ Δαντών.

Ἡ ἐπίθεση τῶν στασιαστικῶν φατριῶν ἐξαπολύθηκε τὴ στιγμὴ ἀκριβῶς ποὺ ἡ κρίση τῶν τροφίμων, τὸ τέλος τοῦ χειμώνα 1793-1794, ἄρχισε ξαφνικὰ νὰ ἐπιδεινώνεται· ἡ κατάσταση στὸ Παρίσι χειροτέρεψε· δὲ φαίνονταν ἀπίθανο ἕνα λαϊκὸ ξέσπασμα. Ἡ πολιτικὴ κρίση, μαζὶ μὲ τὴν κοινωνικὴ ἀνωμαλία, ἔκανε νὰ ἐκδηλωθοῦν οἱ ἀντιθέσεις τοῦ συστήματος: οἱ συνέπειες, γιὰ τὸ λαϊκὸ κίνημα, τὴν Ἐπαναστατικὴ Κυβέρνηση καί, τέλος, γιὰ τὴν ἴδια τὴν Ἐπανάσταση, θὰ ἦταν ἀνυπολόγιστες.

II.–Μεγαλεῖο κι ἀντιφάσεις τῆς Δημοκρατίας τοῦ ἔτους II

1. Κοινωνικὲς τάσεις καὶ πρακτικὴ πολιτικὴ τοῦ λαϊκοῦ κινήματος (1).-- Ἀπ' τὸν Ἰούνιο τοῦ 1793 ὡς τὸ χειμώνα, τὸ κίνημα τῶν Ξεβράκωτων τοῦ Παρισιοῦ εἶχε ἐπιτρέψει τὴ σταθεροποίηση τῆς Ἐπαναστατικῆς Κυβέρνησης καὶ τὴν ἐγκαθίδρυση τῆς ἰακωβίνικης δικτατορίας κοινῆς σωτηρίας, ἐνῶ, συνάμα, ἐπέβαλλε, σὲ μιὰ δύστροπη Ἐθνοσυνέλευση, μέτρα κατάλληλα νὰ καλυτερέψουνε τὴν τύχη τῶν μαζῶν.

Ἂν ἀνατρέξουμε στὴ σύνθεση τοῦ πολιτικοῦ προσωπικοῦ τῶν παρισινῶν τομέων τοῦ ἔτους II, ὅπως καὶ στὸ ρόλο τοῦ Faubourg Saint-Antoine (2) στὸ ἐπαναστατικὸ

1. Βλέπε Albert Soboul, «Οἱ παριζιάνοι Ξεβράκωτοι τὸ ἔτος II. Λαικὸ κίνημα κι Ἐπαναστατικὴ Κυβερνηση, 2 Ἰουνίου 1793 - 9 Thermidor τοῦ ἔτους II» (Παρίσι, 1958).

2. Λαϊκὴ συνοικία τοῦ Παρισιοῦ (Σ.τ.μ.).

κίνημα, διαπιστώνουμε ὅτι ἡ ἐπαναστατικὴ ἐμπροσθοφυλακὴ δὲν ἀποτελοῦνταν ἀπὸ ἕνα προλεταριᾶτο τῶν ἐργοστασίων, ἀλλὰ ἀπὸ ἕνα συνασπισμὸ μικρῶν ἐπιχειρηματιῶν καὶ τῶν συντεχνιτῶν ποὺ δουλεύανε καὶ ζούσανε μαζί τους. Σ' αὐτὸ ὀφείλονται ὁρισμένα χαρακτηριστικὰ τοῦ λαϊκοῦ κινήματος, μιὰ ὁρισμένη στάση, καθὼς κι ὁρισμένες ἀντιφάσεις ποὺ εἶχε σὰν ἐπακόλουθο ἡ διφορούμενη αὐτὴ κατάσταση. Ὁ κόσμος τῆς δουλειᾶς διέπεται, στὸ σύνολό του, ἀπ' τὴ νοοτροπία τῶν μικροαστῶν χειροτεχνῶν καί, ὅπως ἐκεῖνοι, συμμερίζεται τὴν ἀστικὴ νοοτροπία. Οὔτε στὴ σκέψη οὔτε στὴν πράξη οἱ ἐργαζόμενοι ἀποτελοῦσαν ἀνεξάρτητο στοιχεῖο. Δὲ συνιστοῦσαν μιὰν ἄμεση σχέση ἀνάμεσα στὴν ἀξία τῆς δουλειᾶς καὶ τὸ ὕψος τοῦ μεροκάματου· τὸ μεροκάματο κανονίζονταν ἀνάλογα μὲ τὶς τιμὲς τῶν τροφίμων: ἡ κοινωνικὴ λειτουργία τῆς ἐργασίας δὲ γίνονταν καθαρὰ ἀντιληπτή. Οἱ Ξεβράκωτοι τοῦ ἔτους II δὲ βάλανε στὸ κέντρο τῶν κοινωνικῶν ἐνδιαφερόντων τους τὰ προβλήματα παραγωγῆς κι ἐργασίας· πιὸ πολὺ νοιάζονταν γιὰ τὰ συμφέροντά τους σὰν καταναλωτῶν. Ἂν ἀξίωναν τὴ διατίμηση τῶν τροφίμων, ἡ διεκδίκηση τοῦ τιμάριθμου παρέμενε, ὡστόσο, κάτι τὸ ἔκτακτο. Ἡ διατίμηση μπῆκε σὰν ἀπαίτηση ἀπ' τοὺς ἀγωνιζόμενους παριζιάνους τόσο πιὸ ἔντονα ὅσο μεγαλύτερη ἦταν ἡ πίεση ποὺ ἀσκοῦνταν, στοὺς τομεῖς τους, ὄχι μονάχα ἀπ' τοὺς ἐργάτες, ἀλλὰ κι ἀπὸ μιὰ σημαντικὴ μᾶζα ἄπορους ποὺ τοὺς ἔδερνε ἡ πεῖνα: στὶς ἀρχὲς τῆς ἄνοιξης τοῦ 1794, ἡ ἀναλογία τῶν ἄπορων κατοίκων τοῦ Παρισιοῦ ποὺ βοηθοῦνταν ἦταν ἕνας στοὺς ἐννέα, ἐνῶ στὸ προάστιο Saint-Antoine ἕνας στοὺς τρεῖς. Καὶ πόσοι ἦταν οἱ φτωχοὶ ποὺ ντρέπονταν καὶ δὲν ὁμολογοῦσαν τὴ φτώχεια τους! Ἡ πεῖνα ἀποτελοῦσε τὸ συνδετικὸ κρίκο ἀνάμεσα σὲ τόσο διαφορετικὲς κατηγορίες ὅπως ὁ χειροτέχνης, ὁ μαγαζάτορας, ὁ συντεχνίτης, ὁ μεροκαματιάρης, ποὺ τὸ κοινὸ συμφέρο τοὺς συνένωνε σὲ συνασπισμὸ κατὰ τοῦ χονδρέμπορου, τοῦ ἐργολάβου, τοῦ εὐγενῆ ἢ ἀστοῦ προαγοραστῆ. Ὁ ὅρος «Ξεβράκωτοι» μπορεῖ νὰ φαίνεται ἀόριστος σὲ σχέση μὲ τὸ σημερινὸ κοινωνιολογικὸ λεξιλόγιο: ἀνάλογα,

ὅμως, μὲ τὶς κοινωνικὲς συνθῆκες τοῦ καιροῦ ἐκείνου, ἀνταποκρίνεται σὲ μιὰ συγκεκριμένη πραγματικότητα. Ἀναμφίβολα, δὲν πρέπει νἀποκλειστοῦν κι ἄλλα κίνητρα ποὺ νὰ δικαιολογοῦν τὸ λαϊκὸ φέρσιμο: τὸ μῖσος κατὰ τῶν εὐγενῶν, ἡ πεποίθηση γι' ἀριστοκρατικὴ σκευωρία, ἡ ἐπιθυμία κατάργησης τῶν προνομίων κι ἐπικράτησης μιᾶς πραγματικῆς ἰσότητας δικαιωμάτων, πού, τελικά, περιορίζουνται στὴ διεκδίκηση τοῦ ἐπιούσιου, στὴν ὁποία συνάφτηκε, συγκεχυμένα γιὰ πολλούς, ἡ πολιτικὴ διεκδίκηση. «Τὸν καιρὸ τοῦ Ροβεσπιέρου», κατὰ τὸ μαραγκὸ τοῦ Παρισιοῦ Richter, «τὴν πρώτη Prairial τοῦ ἔτους III (20 Μαΐου 1795), τὸ αἷμα ἔτρεχε, μὰ δὲ μᾶς ἔλειπε τὸ ψωμί». Ἡ τρομοκρατικὴ δράση εἶναι ἄρρηχτα συνδεμένη μὲ τὶς κοινωνικὲς διεκδικήσεις.

Οἱ κοινωνικοὶ πόθοι τοῦ λαοῦ συγκεκριμενοποιήθηκαν στοὺς ἀγῶνες του γιὰ διάφορες διεκδικήσεις. Τὸ 1793, ἀπαίτησε τὸ μέγιστο ὅριο (μάξιμουμ) τῶν σιτηρῶν, ἔτσι ποὺ ἡ τιμὴ τοῦ ψωμιοῦ νὰ ὁριστεῖ ἀνάλογα μὲ τὰ μεροκάματα, πράμα ποὺ θὰ ἐπέτρεπε στοὺς Ξεβράκωτους νὰ ζήσουν: τὸ δικαίωμα ζωῆς προβλήθηκε σὰν ἐπιχείρημα γιὰ τὴν ὑποστήριξη αὐτοῦ τοῦ μέτρου. Ἡ κοινωνικὴ διεκδίκηση προηγήθηκε καὶ προκάλεσε τὴ θεωρητικὴ δικαίωση, πού, μὲ τὴ σειρά της, ἐνίσχυσε τὸν ἀγώνα. Δὲ θὰ μπορούσαμε νἀναζητήσουμε, ἐδῶ, ἕνα σύστημα μὲ συνέπεια. Οὐσιαστικὸ του γνώρισμα εἶναι ἡ ἰσότητα: πρέπει οἱ συνθῆκες ζωῆς νἆναι ἴδιες γιὰ ὅλους. Στὸ ἀπεριόριστο δικαίωμα ἰδιοχτησίας, ποὺ γεννάει τὴν ἀνισότητα, οἱ Ξεβράκωτοι ἀντέταξαν τὴν ἀρχὴ τῆς «ἰσότητας ἀπολαυῶν». Ξεκινώντας ἀπ' αὐτό, φτάνουν, ὁλότελα φυσικά, στὴν κριτικὴ τῆς ἐλεύθερης ἄσκησης τοῦ δικαιώματος τῆς ἰδιοχτησίας. Αὐτὸ καθαυτὸ τὸ δικαίωμα δὲν ἀμφισβητιέται ποτέ: ἀλλά, μικροὶ ἀνεξάρτητοι παραγωγοί, οἱ Ξεβράκωτοι τὸ στηρίζουνε στὴν προσωπικὴ ἐργασία. Γι' αὐτό, τὰ βάζουνε μὲ τοὺς πλούσιους καὶ τοὺς χονδρέμπορους. Στὶς 2 Σεπτεμβρίου 1793, ποὺ ἡ λαϊκὴ πίεση ἔφτασε στὸ κατακόρυφο, ὁ τομέας τῶν Ξεβράκωτων, πρώην τοῦ «Βοτανικοῦ Κήπου», ζητάει ἀπ' τὴν Ἐθνοσυνέλευση ὄχι

μονάχα νὰ περιορίσει «τὰ κέρδη τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου» μὲ μιὰ γενικὴ διατίμηση, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπιβάλει ἕνα «μάξιμουμ» στὶς περιουσίες καὶ «τὸ ἴδιο ἄτομο νὰ μὴ μπορεῖ νὰ ἔχει παρὰ ἕνα μονάχα μάξιμουμ». Ποιὸ θἆταν αὐτὸ τὸ μάξιμουμ; Σὰ βάση γιὰ τὸν καθορισμό του θὰ χρησίμευε ἡ μικρὴ ἰδιοχτησία τῶν χειροτεχνῶν καὶ τῶν καταστηματαρχῶν: «Ὥστε κανένας νὰ μὴ μπορεῖ νἄχει παρὰ ἕνα μονάχα ἐργαστήρι, ἕνα μαγαζί». Τὰ ριζικὰ αὐτὰ μέτρα «θὰ κάναν νὰ ἐξαφανιστεῖ, λίγο-λίγο, ἡ πάρα πολὺ μεγάλη ἀνισότητα τῶν περιουσιῶν καὶ ναὐξηθεῖ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἰδιοχτητῶν». Καμμιὰν ἄλλη στιγμὴ τῆς Ἐπανάστασης δὲ βρίσκουμε μιὰ τόσο ξεκάθαρη διατύπωση τοῦ λαϊκοῦ κοινωνικοῦ ἰδανικοῦ: ἰδανικοῦ στὰ μέτρα τῶν χειροτεχνῶν καὶ τῶν καταστηματαρχῶν, ποὺ ἀποτελοῦσαν τὰ ἡγετικὰ στελέχη τῶν Ξεβράκωτων. Ἰδανικοῦ, ἐπίσης, στὰ μέτρα τῆς μάζας τῶν καταναλωτῶν καὶ τῶν μικροπαραγωγῶν τῶν πόλεων, ἐχθρῶν, συνάμα, ὅλων τῶν πωλητῶν τροφίμων, ἄμεσων κι ἔμμεσων, κι ὅλων τῶν ἐπιχειρηματιῶν ποὺ οἱ κεφαλαιοκρατικὲς τους πρωτοβουλίες ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ τοὺς ὑποβιβάσουν στὴν τάξη τῶν ἐξαρτημένων μεροκαματιάρηδων. Ἰδανικοῦ, τέλος, ποὺ, στὴν ἐπιθυμία του νὰ περιορίσει τὶς συνέπειες τῆς ἀτομικῆς ἰδιοχτησίας, ποὺ ὡστόσο θὰ διατηροῦσε, ἦταν κατὰ βάθος ἀντίθετο πρὸς τὸ ἰδανικὸ τῆς ἀστικῆς τάξης, ποὺ καθοδηγοῦσε τὴν Ἐπανάσταση.

Οἱ πολιτικὲς τάσεις τῶν Ξεβράκωτων δὲν ἤτανε λιγώτερο ἀντίθετες πρὸς τὶς ἀστικὲς ἀντιλήψεις. Ἡ κυριαρχία εἶναι τοῦ λαοῦ: ἀξίωμα ποὺ πάνω του βασίζεται ὅλη ἡ πολιτικὴ στάση τῶν λαικῶν ἀγωνιστῶν, γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ ἀρχὴ αὐτὴ δὲν εἶναι κάτι τὸ ἀφηρημένο, μὰ ἡ συγκεκριμένη πραγματικότητα τοῦ λαοῦ, συγκεντρωμένου στὶς τομεακὲς συνελεύσεις του καὶ ποὺ ἀσκεῖ ὅλα του τὰ δικαιώματα· οἱ πίο συνειδητοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἀπόβλεπαν στὴν ἄμεση διακυβέρνηση. Ἀπὸ νομοθετικὴ ἄποψη, διεκδικοῦσαν κι ἐφάρμοζαν, ὅταν δίνονταν εὐκαιρία, τὴν ἐπικύρωση τῶν νόμων ἀπ' τὸ λαό. Δυσπιστώντας στὸ ἀντιπροσωπευτικὸ σύστημα, ἀπαιτοῦσαν τὸν ἔλεγχο καὶ τὸ «ἀνα-

'λητόν» τῶν προσώπων πού εἶχαν ἐκλεγεῖ. Νομοθετικός κυρίαρχος, ὁ λαός εἶναι ἀκόμα καί δικαστής κυρίαρχος: κατά τίς σφαγές τοῦ Σεπτεμβρίου 1792, ὀργανωθήκανε λαϊκά δικαστήρια. Τέλος, ἡ δύναμη τῶν ὅπλων ἀποτελοῦσε οὐσιαστικό χαρακτηριστικό τῆς κυριαρχίας: ὁ λαός δέ μπορεῖ παρά νάναι ὁπλισμένος· τό ἔτος ΙΙΙ, ὁ ἀφοπλισμός τῶν ἀγωνιστῶν τῶν τομέων συμβόλιζε τήν πολιτική τους πτώση. Ὁ λαός ἔνοπλος καί κύριος τῶν δικαιωμάτων του μέ τήν ἐξέγερση: ἔσχατη ἐφαρμογή τῆς ἀρχῆς τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας. Ἐκδηλώνοντας, μέ τήν ἐξέγερση, τήν παντοδυναμία τοῦ κυρίαρχου. ὁ λαός ἀναθέτει ξανά τήν ἄσκηση τῆς κυριαρχίας στούς ἐντολεῖς του πού περιβάλλει μέ τήν ἐμπιστοσύνη του: ὅπως συνέβηκε καί στίς 2 Ἰουνίου 1793.

Ἡ κατά τομεῖς ὀργάνωση ἔδινε σ' αὐτές τίς τάσεις μιά μοναδική ἀποτελεσματικότητα. Ἐπωφελούμενοι ἀπ' τούς δημοτικούς ὀργανισμούς πού δημιούργησε ἡ Συνταχτική Συνέλευση, ἀλλά ἐμφυσώντας τους ἕνα καινούργιο περιεχόμενο, χρησιμοποιώντας τίς ἐπαναστατικές ἐπιτροπές πού εἶχαν ἐπιβληθεῖ στήν Ἐθνοσυνέλευση καί σφυρηλατώντας, τέλος, μέ τίς «τομεακές ἑταιρεῖες» τοῦ φθινόπωρου τοῦ 1793, ἕνα καθαρά λαϊκό ὄργανο, οἱ ἀγωνιστές Ξεβράκωτοι ἐξασφάλισαν στό κίνημα τῶν παρισινῶν μαζῶν μιάν ὀργάνωση εὐλύγιστη, συνάμα, κι ἀποτελεσματική. Ἀπ' τήν ἄνοιξη ὥς τό φθινόπωρο τοῦ 1793, ἡ ὀργάνωση αὐτή ἀπόδειξε τίς δυνατότητές της στόν ἀγώνα κατά τῶν μετριοπαθῶν καί διευκόλυνε πάρα πολύ τήν ἐγκαθίδρυση τῆς Ἐπαναστατικῆς Κυβέρνησης. Ἀπ' τόν Ἰούλιο τοῦ 1792 ὥς τό Σεπτέμβριο τοῦ 1793, ἡ «διαρκής λειτουργία τῶν τομέων» (ἡ Γενική Συνέλευση συνεδριάζει κάθε μέρα στίς 5 ἡ ὥρα) ἀποτέλεσε μιάν ἀπ' τίς βάσεις τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ συστήματος. Κι ὅταν ἐξαφανίστηκε, μέ τό ψήφισμα τῆς 9ης Σεπτεμβρίου πού περιόρισε τίς συνεδρίες σέ δυό τή βδομάδα, κι ὕστερα σέ δυό κάθε δέκα μέρες, ξαναπαρουσιάστηκε ἀπ'τήν πλάγια ὁδό τῶν τομεακῶν ἑταιρειῶν.Οἱ τελευταῖες, ἐξασφαλίζοντας τή διαρκῆ λειτουργία καί συνοχή τους, προσπαθήσανε, μέσα στό χειμώνα τοῦ ἔτους

ΙΙ, νὰ ὑποκαταστήσουν τὶς γενικὲς συνελεύσεις, περιορίζοντάς τες σ' ἕναν ἁπλὸ τυπικὸ ρόλο. Ἀπ' ὅλες τὶς τομεακὲς ὀργανώσεις, ἐκεῖνες ποὺ συμβολίζουν καλύτερα τὴ λαϊκὴ ἐξουσία εἶναι οἱ «ἐπαναστατικὲς ἐπιτροπὲς». Παρουσιάστηκαν αὐθόρμητα σ' ὁρισμένα τμήματα τοῦ Παρισιοῦ μετὰ τὶς 10 Αὐγούστου 1792 καὶ γενικευτήκανε κατὰ τὴν κρίση τοῦ Μαρτίου 1793. Ἡ Ἐθνοσυνέλευση τὶς νομιμοποίησε στὶς 21 Μαρτίου. Ἡ ἁρμοδιότητά τους, περιορισμένη στὴν ἀρχή, εὐρύνεται γρήγορα. Ὁ νόμος γιὰ τοὺς ὕποπτους τῆς 17ης Σεπτεμβρίου 1793 ἐπικύρωσε τὶς ἐξουσίες ποὺ εἶχαν ἰδιοποιηθεῖ στὴν πράξη:. σὲ κάθε κοινότητα ἢ τμῆμα κοινότητας, συντάξανε τὸν κατάλογο τῶν ὕποπτων κι ἐκδώσανε τὰ ἐντάλματα συλλήψεως. Ὁ εὐρύτατος ὁρισμὸς ποὺ ἡ Κομμούνα ἔδωσε στὴν «ὑποψία» αὔξησε ἀκόμα περισσότερο τὶς ἐξουσίες τους: ἀπαλλαγμένες ἀπ' τὴν κηδεμονία τῶν γενικῶν συνελεύσεων καὶ ξεφεύγοντας σιγά-σιγὰ κι ἀπ' τὴν κηδεμονία τῆς Κομμούνας,οἱ ἐπιτροπὲς ἔφτασαν νὰ ἐλέγχουν ὅλη τὴ ζωὴ τῶν τομέων.

Διαθέτοντας δικές τους ἔνοπλες δυνάμεις καὶ διορίζοντας τοὺς ἀξιωματικούς τους, διοικούμενοι μονάχοι τους, ἐκλέγοντας τὰ πρόσωπα τῆς διοίκησης καὶ τὶς ἐπιτροπές τους, οἱ παρισινοὶ τομεῖς ἀποτελοῦσαν, ἔτσι, στὸ ἐσωτερικὸ τῆς πρωτεύουσας, ἰσάριθμους αὐτόνομους ὀργανισμούς. Χωρὶς ἕνα κεντρικὸ ὄργανο, τὸ ὑποκαθιστούσανε μὲ τὴν «ἀνταπόκριση», σὲ ὁμαλὲς περιόδους, καὶ τὴν «ἀδερφοποίηση», σὲ περιόδους κρίσης: ἔτσι, κατάφεραν νὰ λειτουργοῦν παράλληλα μὲ τὴν παρισινὴ δημοτικὴ ἀρχή. Ὀργάνωση τρομερή, ποὺ ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ ξεπεράσει τὶς κυβερνητικὲς ἐπιτροπὲς καὶ πήγαινε νὰ ἀνατρέψει, πρὸς ὄφελος τῶν Ξεβράκωτων, τὴν κοινωνικὴ ἰσορροπία ποὺ πάνω της βασίζονταν ἡ Ἐπαναστατικὴ Κυβέρνηση.

2. Ἐπαναστατικὴ Κυβέρνηση καὶ Δικτατορία τῶν Ἰακωβίνων.—Ὡστόσο, ἡ Ἐπαναστατικὴ Κυβέρνηση ἐνισχύθηκε σιγά-σιγά, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ καλοκαιριοῦ

τοῦ 1793, καὶ συγκροτήθηκε ὁριστικά, μὲ τὸ ψήφισμα τῆς 14ης τοῦ Frimaire τοῦ ἔτους II (4 Δεκεμβρίου 1793), πάνω σὲ βάση ἀρχῶν ὁλότελα διαφορετικῶν ἀπ' τῆς λαικῆς δημοκρατίας.

Ἡ θεωρία τῆς ἐπαναστατικῆς κυβέρνησης δημιουργήθηκε ἀπ' τὸν Saint-Just, στὴν ἔκθεσή του τῆς 10ης Ὀκτωβρίου 1793, κι ἀπ' τὸ Ροβεσπιέρο, στὶς ἐκθέσεις του γιὰ τὶς «Ἀρχὲς τῆς ἐπαναστατικῆς κυβέρνησης» (25 Δεκεμβρίου 1793) καὶ γιὰ τὶς «Ἀρχὲς πολιτικῆς ἠθικῆς ποὺ ὀφείλουν νὰ κατευθύνουν τὴν Ἐθνοσυνέλευση» (5 Φεβρουαρίου 1794). Σημαντικὸ χαρακτηριστικό: σὲ καμμιὰ ἀπ' τὶς ἐκθέσεις αὐτὲς δὲ γίνεται μνεία γιὰ τὴν ἀρχὴ τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας: συγκεντρώθηκε στὰ χέρια τῆς Ἐθνοσυνέλευσης, «μοναδικοῦ ὄργανου προώθησης τῆς Κυβέρνησης». Οἱ ἐπιτροπὲς κυβερνοῦν ὑπὸ τὸν ἔλεγχό της. Πραγματικά, μονάχα δυὸ ἀσκοῦν οὐσιαστικὰ τὴν ἐξουσία: ἡ Ἐπιτροπὴ Κοινῆς Σωτηρίας, «στὸ κέντρο τῆς ἐχτελεστικῆς ἐξουσίας», «ἐπιφυλάσσοντας γιὰ τὸν ἑαυτό της τὴ φροντίδα τῆς διακυβέρνησης καὶ προτείνοντας στὴν Ἐθνοσυνέλευση τὰ μείζονα μέτρα»· κι ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Γενικῆς Ἀσφάλειας, ποὺ ἔχει «ὑπὸ τὴν ἰδιαίτερη ἐποπτεία της κάθετι σχετικὸ μὲ τὰ πρόσωπα καὶ τὴ γενικὴ ἀστυνόμευση». Ἡ ἐπαναστατικὴ κυβέρνηση εἶναι κυβέρνηση πολεμική: «Ἡ ἐπανάσταση εἶναι ὁ πόλεμος τῆς ἐλευθερίας κατὰ τῶν ἐχθρῶν της». Σκοπὸς της εἶναι ἡ ἐγκαθίδρυση τῆς Δημοκρατίας: ὕστερα ἀπ' τὴ νίκη, θὰ ἀποκατασταθεῖ συνταγματικὴ διακυβέρνηση, «καθεστὼς τῆς νικήτριας κι εἰρηνόφιλης ἐλευθερίας». Ἐπειδὴ κάνει πόλεμο, «ἡ ἐπαναστατικὴ κυβέρνηση εἶναι ἀνάγκη νὰναπτύξει μιὰν ἐξαιρετικὴ δραστηριότητα», ὀφείλει «νὰ ἐνεργεῖ κεραυνοβόλα» : δὲ μπορεῖ «νὰ ὑπαχθοῦν στό ἴδιο καθεστὼς ἡ εἰρήνη κι ὁ πόλεμος, ἡ ὑγεία κι ἡ ἀρρώστια». Γι' αὐτό, ἡ κυβέρνηση χρησιμοποιεῖ τὸ ὅπλο τοῦ «καταναγκασμοῦ», δηλαδὴ τὴν Τρομοκρατία. «Ἡ δύναμη εἶναι καμωμένη γιὰ νὰ προστατεύει μόνο τὸ ἔγκλημα;». Ἡ ἐπαναστατικὴ κυβέρνηση δὲν ὀφείλει «στοὺς ἐχθροὺς τοῦ λαοῦ παρὰ τὸ θάνατο». Ἀλλὰ ἡ Τρομοκρατία χρειά-

ζεται μονάχα γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῆς Δημοκρατίας: ἡ «ἀρετή», «κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς δημοκρατικῆς ἢ λαϊκῆς κυβέρνησης», ἀποτελεῖ ἐγγύηση τοῦ ὅτι ἡ ἐπαναστατικὴ κυβέρνηση δὲ θὰ στραφεῖ πρὸς τὸ δεσποτισμό. Ἡ «ἀρετή», «δηλαδὴ ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδας καὶ τῶν νόμων της», «ἡ μεγαλόψυχη ἀφοσίωση, ποὺ ὑποτάσσει ὅλα τὰ ἰδιωτικὰ συμφέροντα στὸ γενικὸ συμφέρο».

Ἡ Τρομοκρατία ἀποτελεῖ μέσον ἐθνικῆς κι ἐπαναστατικῆς ἄμυνας. Ἐκφράζει, μπρὸς στὴν ἀριστοκρατικὴ σκευωρία, ποὺ πάντα ξαναπροβάλλει (δὲ μποροῦμε νὰ κατανοήσουμε τὸ νόμο τῆς «Μεγάλης Τρομοκρατίας» τῆς 22ας Prairial τοῦ ἔτους II, ἂν δὲ θυμηθοῦμε τὶς δολοφονικὲς ἀπόπειρες κατὰ τοῦ Collot d' Herbois καὶ τοῦ Ροβεσπιέρου), τὴν ἀμυντικὴ ἀντίδραση καὶ τὴν ἐπιθυμία τῆς Τρίτης Τάξης γιὰ τιμωρία, ἀλλά, στὸ ἑξῆς, πειθαρχημένες ἀπ' τὸ νόμο καὶ ὑπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς κυβέρνησης. Οἱ στατιστικὲς μελέτες τοῦ ἀμερικανοῦ ἱστορικοῦ Donald Greer ἐπιβεβαιώνουν αὐτὸ τὸ χαρακτῆρα. Ἡ Τρομοκρατία ἐπιβλήθηκε προπάντων ἐκεῖ ὅπου ἡ ἀντεπανάσταση πῆρε τὰ ὅπλα κι ἔφτασε σ' ἀνοιχτὴ προδοσία: ἂν τὸ 15% ἀπ' τὶς θανατικὲς καταδίκες ἐκδοθήκανε στὸ Παρίσι, τὸ 71% ἐκδοθήκανε σὲ δυὸ κύριες περιοχὲς τοῦ ἐμφύλιου σπαραγμοῦ (τὸ 19% στὴ νοτιοανατολικὴ Γαλλία καὶ τὸ 52% στὴ δυτική). Τὰ ἐλατήρια τῆς καταδίκης εἶναι ἀνάλογα μ' αὐτὸ τὸν καταμερισμὸ κατὰ περιοχές: στὶς 72% ἀπ' τὶς περιπτώσεις, πρόκειται γιὰ ἀνταρσία. Θάντιτάξει κανένας, αναμφίβολα, τὴν κοινωνικὴ σύνθεσή τους κι ὅτι τὰ 85% ἀπ' τοὺς καταδικασμένους ἀνήκανε στὴν Τρίτη Τάξη, 8,5% μονάχα στοὺς εὐγενεῖς κι 6,5% στὸν κλῆρο. «Ἀλλά, σὲ παρόμοιον ἀγῶνα», παρατηρεῖ ὁ Georges Lefebvre, «οἱ λιποτάχτες προκαλοῦν λιγώτερο σεβασμὸ ἀπ' τοὺς ἀρχικοὺς ἀντίπαλους». Ὅπως ὁ ἐμφύλιος πόλεμος, ποὺ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ὄψη του, ἡ Τρομοκρατία ξεχώρισε ἀπ' τὸ ἔθνος τὰ στοιχεῖα ποὺ κρίθηκαν κοινωνικὰ μὴ ἀφομοιώσιμα, εἴτε γιατὶ ἦταν ἀριστοκράτες εἴτε γιατὶ συνδέσανε τὴν τύχη τους μὲ τὴν ἀριστοκρατία. Συντέλεσε, ἀπὸ μιὰν ἄλλη ἄποψη, στὴν ἀνάπτυξη τοῦ αἰσθήματος τῆς

ἐθνικῆς ἀλληλεγγύης: ἔκανε νὰ σιγήσουνε γιὰ λίγο οἱ ταξικοὶ ἐγωισμοὶ κι ἐπέβαλε σ' ὅλους τὶς ἀναγκαῖες γιὰ τὴν κοινὴ σωτηρία θυσίες.

Τὰ ἐπαναστατικὰ ὄργανα τελειοποιήθηκαν, μὰ μονάχα γιὰ τὴν ὑπηρεσία τῆς κυβέρνησης. Ἡ Λέσχη τῶν Ἰακωβίνων, Ἑταιρεία-Μητέρα, ἀποτελεῖ τὸ κυριώτερο ὄργανο τῆς κυβέρνησης, ὄργανο ποὺ ἡ αὔξουσα σημασία του μειώνει σιγὰ-σιγὰ τὸν αὐτόνομο ρόλο τῶν ἄλλων λαϊκῶν ὀργανώσεων. Στρατολογούμενοι ἀπ' τὰ στρώματα τῆς μεσαίας ἀστικῆς τάξης, οἱ Ἰακωβῖνοι εἶναι οἱ ἄντρες τῆς Ἀντίστασης: παρ' ὅλους τοὺς κινδύνους, ἐννοοῦν νὰ διατηρήσουν τὶς πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς καταχτήσεις τοῦ Ὀγδονταεννέα· μ' αὐτὸ τὸ σκοπό, συμμαχήσανε μὲ τὸ λαὸ τῶν Ξεβράκωτων. Ὀπαδοὶ τοῦ οἰκονομικοῦ φιλελευθερισμοῦ, δέχτηκαν, ὡστόσο, τὸ διακανονισμὸ καὶ τὴ διατίμηση σὰν ἕνα μέτρο πολεμικῆς καὶ σὰ μιὰ παραχώρηση στὶς λαϊκὲς διεκδικήσεις. Ἡ στρατολογία τους, ὕστερα ἀπ' τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα καὶ τὶς ἀλλεπάλληλες ἐκκαθαρίσεις, δημοκρατικοποιήθηκε κάπως, ἀλλὰ χωρὶς ποτὲ νὰ δώσει τὰ πρωτεῖα στοὺς μικροαστούς. Στὰ 1793-1794, ἡ Δημοκρατία εἶχε καλυφτεῖ ἀπὸ ἕνα πυκνὸ κι ἀποτελεσματικὸ δίχτυ παραρτήματα τῆς κεντρικῆς διοίκησης, ποὺ ὁ ἀριθμός τους σ' ὅλη τὴ χώρα εἶναι δύσκολο νὰ ὑπολογιστεῖ. Στὴ νοτιοανατολικὴ Γαλλία, σὲ κάποια στιγμὴ ἀπειλῆς ἀπ' τὴν ἀντεπανάσταση, φαίνεται πὼς ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς ἦταν πολὺ μεγάλος: 139 λαϊκὲς ἑταιρεῖες γιὰ 154 κοινότητες στὴ Vaucluse, 258 γιὰ 355 στὴν περιοχὴ Drôme, 117 γιὰ 260 στὶς Κάτω Ἄλπεις. Ὁ ρόλος αὐτῶν τῶν ὀργανώσεων ὑπῆρξε πρωταρχικὸς γιὰ τὴν ἧττα τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐχθροῦ καὶ τὴ θεμελίωση τῶν ἐπαναστατικῶν θεσμῶν.

Ὁ Ἰακωβινισμός, ποὺ ἔβαλε τὴ σφραγίδα του στὴ θεωρία καὶ τὴν πράξη τῆς Ἐπαναστατικῆς Κυβέρνησης, διακρίνεται τόσο γιὰ μιὰν ἰδεολογία ἀπόρροια τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ρουσσώ, ὅσο καὶ γιὰ μιὰ πολιτικὴ ἰδιορρυθμία καὶ τεχνική. Τὸν εἶπανε θρησκεία ἢ μυστικισμό: ἁπλούστατα, οἱ Ἰακωβῖνοι πίστευαν πὼς ἡ ἐλευθερία κι ἡ ἰσότητα ἀποτε-

λοῦν τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα μιᾶς ὀρθῶς νοούμενης κοινωνίας. Φανατισμός; ... Τὴν ἀκαμψία τῆς στάσης τους καὶ τοῦ δογματισμοῦ τους μᾶς τὴν ἐξηγοῦν τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου κι ἡ ἀπόλυτη ἀνάγκη πειθαρχίας μπρὸς στὸν ἀδιάλλαχτο ἐχθρό.Οἱ Ἰακωβῖνοι εἶχαν τὴν ἐντύπωση, ἐντύπωση ποὺ ποτὲ δὲν πῆρε μιὰν ὁλότελα ξεκάθαρη μορφή, πὼς ἡ δημοκρατία πρέπει νὰ εἶναι διευθυνόμενη καὶ πὼς δὲ μπορεῖ νἀφεθοῦμε στὸν ἐπαναστατικὸ αὐθορμητισμὸ τῶν μαζῶν. Ὁ λαὸς θέλει τὸ καλό, εἶπε ὁ Ροβεσπιέρος, ἀλλὰ δὲν εἶναι πάντα σὲ θέση νὰ τὸ δεῖ. Οἱ Ἰακωβῖνοι ἔκριναν ἀναγκαῖο νὰ τὸν διαφωτίσουν, μὲ τὴν πρόθεση νὰ τὸν καθοδηγήσουν.Σ'αὐτό ὀφείλεται ἡ τεχνική τους, ποὺ ὁ μηχανισμός της εἶχε ἀπὸ καιρὸ «ἀποκεντρωθεῖ». Οἱ Ἰακωβῖνοι ἐντοπίσανε τὴν πραχτικὴ δράση τῶν περιορισμένων ἐπιτροπῶν, κάνοντας στέρεη τὴ θεωρία καὶ ξεκάθαρη τὴν πολιτικὴ γραμμή, συγκεκριμενοποιώντας την μὲ συνθήματα. Ἡ ἐκλογὴ περιορίστηκε μὲ τὴν ἐκκαθάριση καί, τὸ συνακόλουθό της, τὸ σχηματισμὸ πυρήνων: ἀφοῦ πρῶτα περιορίζεται ὁ ἀνταγωνισμὸς μὲ τὴν «ἐκκαθαριστικὴ ψῆφο», ποὺ ἐπιτρέπει στὰ μέλη νὰ κρίνουνε γιὰ τὴν καταλληλότητα τῶν ὑποψηφίων νὰ ἐχτελέσουν τὴν ἀποστολὴ τους, ἀφήνονται ἐλεύθεροι οἱ ἐκλογεῖς νὰ διαλέξουν. Οἱ πολῖτες περικλείονται σ' ἕνα δίχτυ περιφερειακῶν ὀργανώσεων ποὺ «παίρνουν γραμμὴ» ἀπ' τὴν Ἑταιρεία-Μητέρα, «μοναδικὸ κέντρο τῆς κοινῆς γνώμης», ὅπως ἡ Ἐπιτροπὴ Κοινῆς Σωτηρίας εἶναι τῆς κυβερνητικῆς δράσης. Οἱ Ἰακωβῖνοι δὲν ἐξώθησαν, ὡστόσο, αὐτὲς τὶς ἀρχὲς ὡς τὶς ἔσχατες συνέπειές τους: δημιουργήσανε λέσχες, δὲ σχημάτισαν κόμμα· προπάντων παράμειναν ὑποταγμένοι σὲ μιὰ κοινοβουλευτικὴ συνέλευση ποὺ εἶχε ἐκλεγεῖ σὰν κατὰ τύχη. Ὁ Babeuf ἔκανε τὸ πρῶτο βῆμα κι εἶναι πιθανὸν ἀπ' αὐτόν, διαμέσου τοῦ Blanqui, νὰ ἄντλησε ὁ Λένιν τὰ διδάγματά του.

Ἡ διευθυνόμενη οἰκονομία, ποὺ ἐπιβλήθηκε τὸ φθινόπωρο τοῦ 1793 κάτω ἀπ' τὴν πίεση τῶν μαζῶν, ἀνταποκρίνονταν, κατὰ τὴν ἄποψη τῶν κυβερνώντων, λιγώτερο σὲ μιὰ θεωρητικὴ ἀντίληψη τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης παρὰ

ὅσο στὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἐθνικῆς ἄμυνας: ἔπρεπε νὰ ἐφοδιαστοῦν καὶ νὰ ἐξοπλιστοῦν οἱ ἄντρες τῆς μαζικῆς στρατολογίας καὶ νὰ τραφοῦν οἱ πληθυσμοὶ τῶν πόλεων, τὴ στιγμὴ ποὺ τὸ ἐξωτερικὸ ἐμπόριο εἶχε νεκρωθεῖ ἀπ' τὸν ἀποκλεισμὸ κι ἡ Γαλλία ἔμοιαζε σὰν ἕνα πολιορκημένο φρούριο.Ἡ «ἐπίταξη» ἐπεκτάθηκε σ' ὅλα τὰ ὑλικὰ μέσα τῆς χώρας, περιορίζοντας τὴν ἐλευθερία τῶν ἐπιχειρήσεων. Ἀναγκαῖο συμπλήρωμά της, ἡ γενικὴ «διατίμηση» ποὺ ἐπέβαλε τὸ διάταγμα τῆς 29ης Σεπτεμβρίου 1793 περιόριζε τὸ πνεῦμα κερδοσκοπίας καὶ τὰ περιθώρια κέρδους (5% γιὰ τὸ χονδρέμπορο, 10% γιὰ τὸν ἔμπορο λιανικῆς πούλησης). Ἡ «ἐθνικοποίηση» ἐφαρμόστηκε, σὲ διάφορους βαθμούς, στὴν παραγωγή, προπάντων ὅπλων καὶ πολεμικῶν εἰδῶν, καὶ στὸ ἐξωτερικὸ ἐμπόριο, οὐσιαστικὰ ὅσον ἀφορᾶ τὶς στρατιωτικὲς ἀνάγκες. Ἡ Ἐπιτροπὴ Κοινῆς Σωτηρίας ἀρνήθηκε νὰ ἐθνικοποιήσει τὰ εἴδη διατροφῆς τν πολιτῶν.

Ὡστόσο, διαγράφονταν τὰ χαρακτηριστικὰ μιᾶς σοσιαλιστικῆς δημοκρατίας. Ὀρεινοὶ κι Ἰακωβῖνοι δὲ σκέφτονται νὰ ἐνσωματώσουν τὶς λαϊκὲς μᾶζες στὸ ἀστικὸ ἔθνος παρὰ μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῆς ἀρχῆς τῆς ἰδιοχτησίας ὅπως προσδιορίστηκε σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ Ὀγδονταεννιά. Δὲν ὑπάρχει πιὰ ζήτημα νὰ ὑποταχτεῖ τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοχτησίας στὸ δικαίωμα τῆς ὕπαρξης μήτε νὰ καθοριστεῖ σὰν «ἕνας κοινωνικὸς θεσμὸς ποὺ τὸν προστατεύει ὁ νόμος», ὅπως τὸ εἶχε ὑποδείξει ὁ Ροβεσπιέρος στὸ σχέδιό του μιᾶς «Διακήρυξης τῶν Δικαιωμάτων», στὶς 24 Ἀπριλίου 1793. Ἀλλὰ οἱ Ὀρεινοὶ ἱκανοποίησαν, τελικά, τοὺς χωρικούς, στὶς 17 Ἰουλίου 1793, μὲ τὴν ὁριστικὴ κατάργηση, χωρὶς ἀποζημίωση, ὅλων τῶν δικαιωμάτων τῶν Ἀρχόντων. Τὸ διάταγμα τῆς 22ας Ὀκτωβρίου ἀπαγόρευε στοὺς ἰδιοχτῆτες νἀπαιτήσουν ἀπ' τοὺς μισθωτὲς τῶν ἀγροχτημάτων καὶ τοὺς ἐπίμορτους καλλιεργητὲς ὁποιαδήποτε εἰσφορὰ γιὰ τὴ χρήση τους (ἀλλὰ ὡς ποιὸ σημεῖο ἐφαρμόστηκε;). Ἐνῶ πραγματοποιοῦνταν ἡ μεταβίβαση αὐτὴ τῶν εἰσοδημάτων, ἐπιταχύνονταν κι ἡ μεταβίβαση κυριότητας: τὰ περιουσιακὰ ἀγαθὰ τῶν ἐκπατρισμένων,

ποὺ κατασχέθηκαν ἀπ' τὶς 9 κιόλας Φεβρουαρίου 1792 καὶ πουλήθηκαν στὶς 27 Ἰουλίου τοῦ ἑπόμενου ἔτους, θὰ προσφέρονταν σὲ μικροὺς κλήρους τῶν 2 ὡς 4 στρεμμάτων (σύμφωνα μὲ τό διάταγμα τῆς 3ης Ἰουνίου 1793) ἐξοφλητέους σὲ δέκα χρόνια (προθεσμία ποὺ παρατάθηκε σὲ 20 χρόνια μὲ τό διάταγμα τῆς 13ης Σεπτεμβρίου). Στὶς 10 Ἰουνίου,ἕνα ἄλλο διάταγμα ἐπέτρεπε τὴ διανομὴ τῶν κοινοτικῶν περιουσιακῶν στοιχείων, ἐφόσον θὰ τό ζητοῦσε τό ἕνα τρίτο τῶν κατοίκων τῆς κοινότητας. Ἀποκορύφωμα τῆς πολιτικῆς αὐτῆς, ποὺ πήγαινε νὰ δημιουργήσει ἕνα ἔθνος μικροϊδιοχτητῶν, ἀποτελοῦν τὰ διατάγματα τῶν 8 καὶ 13 τοῦ μήνα Ventôse τοῦ ἔτους II (26 Φεβρουαρίου καὶ 3 Μαρτίου 1794), ποὺ ἀφαιροῦσαν ἀπ' τοὺς ὕποπτους τ' ἀγαθά τους («Ὅποιος ἀποδείχνεται ἐχθρός τῆς χώρας του δὲ μπορεῖ νἆναι μέσα σ' αὐτὴν ἰδιοχτήτης», κατὰ τὸν Saint-Just), γιὰ νὰ τοὺς μετατρέψουν σὲ ἄπορους πατριῶτες. Δὲν πρόκειται, μ' αὐτό, γιὰ «πρόγραμμα μιᾶς καινούργιας ἐπανάστασης», ὅπως τό ἤθελε ὁ Albert Mathiez, ἀλλὰ γιὰ ἕνα πολιτικό καὶ κοινωνικό μέτρο ποὺ ἐντάσσεται μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἀστικῆς ἐπανάστατης: ἡ κατάσχεση δὲν ὑπῆρξε ποτὲ παρὰ ἕνα ὅπλο στόν ἀγώνα κατὰ τῆς ἀριστοκρατίας, ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἰδιοχτησίας ἕνας παράγοντας κοινωνικῆς σταθεροποίησης. Ὁπαδοί, κατὰ βάθος, ἀπό μόνοι τους, τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας, οἱ πιστοὶ τοῦ Ροβεσπιέρου, ὅπως κι οἱ Ὀρεινοί, ἀπεχθάνονταν τὴν ἐπέμβαση στἀγροτικὰ ζητήματα: κωφεύοντας στὶς διεκδικήσεις τῶν Ξεβράκωτων τῆς ὑπαίθρου, δὲν ἀντιμετωπίσανε ποτὲ τὴ μεταρρύθμιση τοῦ συστήματος τῶν ἐπίμορτων καλλιεργητῶν μήτε τὴ διανομὴ τῶν μεγάλων ἀγροχτημάτων σὲ μικρὲς ἐκμεταλλεύσιμες καλλιέργειες. Ἡ ἴδια τόλμη κι ἡ ἴδια δειλία χαρακτηρίζουν τὴν ἀπόπειρα μιᾶς καινούργιας κοινωνικῆς νομοθεσίας. Τό δικαίωμα περίθαλψης ἐπικυρώθηκε μὲ τό διάταγμα τῆς 22ας Floréal τοῦ ἔτους II (11 Μαΐου 1794), ποὺ ἄνοιξε, σὲ κάθε διαμέρισμα, ἕνα β ι β λ ί ο ἐ θ ν ι κ ῆ ς π ρ ό ν ο ι α ς, ἀλλὰ σ' ὄφελος μονάχα τῶν «κατοίκων τῆς ὑπαίθρου»: συντάξεις γιὰ τοὺς γέρους καὶ τοὺς ἀνάπηρους, ἐπιδόματα γιὰ τὶς μητέρες

καὶ τὶς χῆρες μὲ παιδιά, ἰατρικὴ περίθαλψη δωρεάν, μέτρα ποὺ ἀποτελοῦν τὸ προοίμιο μιᾶς κοινωνικῆς ἀσφάλισης. «Ἂς μάθει ἡ Εὐρώπη πὼς δὲν ἀνέχεστε πιὰ οὔτε ἕνα δυστυχισμένο οὔτε ἕνα δυνάστη πάνω στὸ γαλλικὸ ἔδαφος», διακήρυττε ὁ Saint - Just, στίς 13 Ventôse, «Ἡ εὐτυχία εἶναι μιὰ καινούργια ἰδέα στὴν Εὐρώπη».

III.—Τὸ ἀδύνατο μιᾶς δημοκρατικῆς ἰσότητας

1. Ἀναχαίτιση καὶ παρακμὴ τοῦ λαϊκοῦ κινήματος (Ἄνοιξη τοῦ 1794).— Στὸ τέλος τοῦ χειμώνα τοῦ ἔτους II, τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐξέλιξης ποὺ διαγράφονταν ἀπ' τὴν ἐγκαθίδρυση τῆς Ἐπαναστατικῆς Κυβέρνησης σκληρύνθηκαν. Ἐνῶ ὁ διακανονισμός, ἡ διατίμηση κι ἡ διευθυνόμενη οἰκονομία, ποὺ ζητήθηκαν ἀπ' τοὺς Ξεβράκωτους καὶ πολεμήθηκαν ἀπ' τοὺς «κρατοῦντες», μόλις ποὺ ἐξασφάλιζαν, ἐχτὸς ἀπ' τὸ ψωμί, τὴν τροφοδοσία τοῦ παριζιάνικου πληθυσμοῦ, οἱ ἀνάγκες τῆς ἐθνικῆς ἄμυνας, κάτω ἀπ' τὸ πρῖσμα τῆς ἀστικῆς ἀντίληψης τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, παράσερναν ὁλοένα καὶ περισσότερο τὴν Ἐπαναστατικὴ Κυβέρνηση στὴ λήψη μέτρων γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῆς παθητικῆς ὑπακοῆς τῶν λαϊκῶν ὀργανώσεων καὶ τὸν περιορισμὸ τῆς δημοκρατίας τῶν Ξεβράκωτων στὰ ἰακωβίνικα μέτρα. Ἔτσι, ἀρχὲς τοῦ μήνα Ventôse, ἐκδηλώνεται μιὰ διπλή, κοινωνικὴ καί πολιτική, κρίση, ποὺ στρέφεται ἐνάντια στοὺς Ξεβράκωτους, καὶ ὅσον ἀφορᾶ τὴν ὑλική τους ὑπόσταση καὶ ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἐπαναστατική τους συμπεριφορά, καὶ ποὺ κάνει τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στοὺς μετριοπαθεῖς καί τοὺς δεδηλωμένους πατριῶτες νὰ ἐκτραχυνθεῖ. Ἐνισχυμένη ἀντιπολίτευση καὶ λαϊκὴ δυσαρέσκεια ἀποτελοῦν, γιὰ τὴν Κυβέρνηση, σοβαρὴ ἀπειλή: ἐπιχείρησε, μὲ τὰ διατάγματα τοῦ μήνα Ventôse, νὰ πάρει μὲ τὸ μέρος της τοὺς Ξεβράκωτους. Ὁ ἑλιγμὸς ἀπέτυχε: τὰ διατάγματα τοῦ Ventôse δὲν εἶχαν τὸν ψυχολογικὸ ἀντίχτυπο ποὺ χρειάζονταν γιὰ νὰ λυθεῖ ἡ πολιτικὴ κρίση, κάνοντας τοὺς Ξεβράκωτους νὰ ὑποστηρίξουν τὴν Ἐπαναστατικὴ Κυβέρνηση.

Ἡ στιγμὴ φάνηκε εὐνοϊκὴ στοὺς δεδηλωμένους πατριῶτες, μ' ἐπικεφαλῆς τοὺς Φραγκισκανούς, γιὰ μιὰ δράση ποὺ θὰ τοὺς ἀπάλλασσε ἀπ' τοὺς μετριοπαθεῖς καὶ θὰ τοὺς ἐπέβαλλε θριαμβευτὲς στὶς κυβερνητικὲς ἐπιτροπὲς καὶ στὴν Ἐθνοσυνέλευση. Ἀλλά, ἀδιαφορώντας γιὰ τὰ διδάγματα ὅλων τῶν ἐπαναστατικῶν δράσεων, τὰ ἡγετικὰ στελέχη τῶν Φραγκισκανῶν δὲ φρόντισαν νὰ ὀργανώσουν τὸ κίνημά τους μήτε νὰ ἐξασφαλίσουν ἕνα στενὸ σύνδεσμο μὲ τὶς μᾶζες, ποὺ νοιάζονταν περισσότερο γιὰ τὴ σιτοδεία παρὰ γιὰ τὸν κίνδυνο τῶν μετριοπαθῶν. Στὶς 14 τοῦ Ventôse τοῦ ἔτους II (4 Μαρτίου 1794), οἱ Φραγκισκανοὶ διακήρυξαν τὴν ἀνάγκη μιᾶς «ἱερῆς ἐξέγερσης»: κατὰ τὴν ἀντίληψή τους, πιθανὸν μιᾶς ἁπλῆς μαζικῆς ἐκδήλωσης. Μὰ δὲν τοὺς ἀκολούθησε κανένας. Ἡ ἀπόπειρά τους ἔδωσε τὴν εὐκαιρία στὴν Ἐπαναστατικὴ Κυβέρνηση νὰ βγεῖ ἀπ' τὴν ἀδράνεια: ἀπαλλάχτηκε ἀπ' τὴ διπλὴ ἀντιπολίτευση, διαλύοντας τοὺς Φραγκισκανοὺς (24 Μαρτίου 1794) κι ἔπειτα στρεφόμενη πρὸς τοὺς «Συγκαταβατικούς», ποὺ τοὺς ἀποκεφάλισε στὶς 5 Ἀπριλίου.

Τὸ δρᾶμα τοῦ μήνα Germinal [1] ὑπῆρξε ἀποφασιστικό. Ἐπιταχύνθηκε ἡ ἐξέλιξη τῶν γεγονότων. Βλέποντας νὰ καταδικάζονται ὁ Père Duchesne κι οἱ Φραγκισκανοί, ποὺ ἀπηχοῦσαν τὶς γνῶμες τους κι ἐκφράζανε τοὺς πόθους τους, οἱ Ξεβράκωτοι ἄρχισαν νὰ ἀμφιβάλλουν γιὰ τὴν Ἐπαναστατικὴ Κυβέρνηση. Μάταια ἐχτελέστηκε κι ὁ ἴδιος ὁ Δαντών. Τὰ κατασταλτικὰ μέτρα ποὺ πάρθηκαν μετὰ τὶς μεγάλες δίκες τοῦ Germinal τοῦ ἔτους II, παρὰ τὸν περιορισμένο χαρακτήρα τους, γέννηκαν στοὺς ἀγωνιστὲς ἕνα σύμπλεγμα φόβου, ποὺ παράλυσε τὴν πολιτικὴ ζωὴ τῶν τομέων. Ἡ ἄμεση κι ἀδερφικὴ ἐπαφὴ ἀνάμεσα στὶς ἐπαναστατικὲς Ἀρχὲς καὶ τοὺς Ξεβράκωτους τῶν τομέων διακόπηκε.

Ἔχοντας ἐξασφαλίσει τὴ νίκη, ἡ Ἐπαναστατικὴ Κυβέρνηση ἀνέλαβε μιὰ μεγάλη προσπάθεια νομιμοποίησης τῶν

1. Βλασταῖος, ἕβδομος μήνας τοῦ δημοκρατικοῦ ἡμερολόγιου τῆς Γαλλίας, που ἀρχίζει στὶς 21 ἢ 22 Μαρτίου (Σ.τ.μ.).

θεσμῶν κι ἑνοποίησης τῶν πολιτικῶν δυνάμεων. Ἂν εἶχε συγκατανεύσει, μπρὸς στὸ ἐπεῖγον τοῦ κινδύνου, σὲ μιὰ συμμαχία μὲ τοὺς Ξεβράκωτους, ποτὲ της δὲν παραδέχτηκε καὶ τοὺς κοινωνικούς τους σκοποὺς μήτε τὶς πολιτικές τους μεθόδους. Ὁ ἐπαναστατικὸς στρατὸς διαλύεται (27 Μαρτίου 1794) ([1]), καταργοῦνται οἱ ἐπίτροποι μονοπωλιακῆς κερδοσκοπίας (1η Ἀπριλίου), ἡ παρισινὴ Κομμούνα ἐκκαθαρίζεται.

Πιὸ σοβαρὴ ἀκόμα, γιὰ τὸ λαϊκὸ κίνημα, εἶναι ἡ επανάληψη τῆς κυβερνητικῆς ἐπίθεσης κατὰ τῶν τομεακῶν ὀργανώσεων. Στὴν ἀγόρευσή του τῆς 15ης Μαΐου 1794, ὁ Couthon ζήτησε τὴν ἑνότητα φρονημάτων: νὰ «συγκεντρωθοῦν» ὅλοι οἱ πατριῶτες γύρω ἀπ' τοὺς Ἰακωβίνους· ὁ Collot d' Herbois ὑπογράμμισε, ἀκόμα μιὰ φορά, τὸ ἀσυμβίβαστο τῆς δημοκρατίας τῶν Ξεβράκωτων μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς Ἐπαναστατικῆς Κυβέρνησης: οἱ τομεακὲς ὀργανῶσεις ἤθελαν «νὰ κάνουν κάθε τομέα μιὰ μικρὴ δημοκρατία». Ἀπ' τὸν Germinal ὣς τὸν Prairial, διαλύθηκαν 39 ὀργανώσεις, ὕστερα ἀπὸ πίεση τῶν Ἰακωβίνων καὶ τῆς Κυβέρνησης: οἱ περισσότερες (29 στὶς 39) ἦταν ὀργανώσεις, εταιρεῖες, πρόσφατες, συνθεμένες οὐσιαστικὰ ἀπὸ πατριῶτες τοῦ 93, ποὺ λέγονταν τῆς «νέας γενιᾶς», σ' ἀντίθεση πρὸς τοὺς πατριῶτες τοῦ 89. Ἀναγκάζοντάς τες νὰ διαλυθοῦν, οἱ κυβερνητικὲς Ἐπιτροπὲς συντρίβανε τὴν «ἁρματωσιὰ» τοῦ λαϊκοῦ κινήματος.

Ἀπ' τὸν Germinal ὣς τὸν Messidor ([2]), ἐνισχύθηκε ὁ συγκεντρωτισμός: μὲ τὴν κατάργηση ἕξη ὑπουργῶν τοῦ προσωρινοῦ Ἐχτελεστικοῦ Συμβουλίου καὶ τὴν ἀντικατάστασή τους, τὴν 1η Ἀπριλίου 1794, μὲ δώδεκα Ἐχτελεστικὲς Ἐπιτροπὲς ἐξαρτημένες ἀπ' τὴν Ἐπιτροπὴ Κοινῆς Σωτηρίας, καθὼς καὶ μὲ τὴν ἀνάκληση, στὶς 19 Ἀπριλίου,

---

1. Βλέπε: Bichard Cobb, «Οἱ ἐπαναστατικοὶ στρατοί, ὄργανο τῆς Τρομοκρατίας στὰ διαμερίσματα, Ἀπρίλιος 1793— Φλορεάλ τοῦ ἔτους II» (1963).

2. Θεριστής: δέκατος μήνας τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἡμερολόγιου (Σ.τ.μ.).

τῶν ἀντιπροσώπων ποὺ βρίσκονταν σὲ ἀποστολή, γιατὶ ἡ Ἐπιτροπὴ προτιμοῦσε νὰ χρησιμοποιήσει τοὺς δικούς της πράχτορες. Ἡ Τρομοκρατία ἐντάθηκε μὲ τὸ νόμο τῆς 22ας Πραιριὰλ τοῦ ἔτους II (10 Ἰουνίου 1794): «Πρόκειται λιγώτερο νὰ τιμωρήσουμε τοὺς ἐχθροὺς τῆς Ἐπανάστασης», διακήρυττε ὁ Couthon, «παρὰ νὰ τοὺς ἐξολοθρέψουμε». Οἱ ἐκκαθαρισμένες διοικητικὲς Ἀρχὲς ὑπακούσανε, ἡ Ἐθνοσυνέλευση ψήφισε χωρὶς συζητήσεις. Μὰ ὅ,τι κέρδιζε σὲ «δύναμη», ἡ Κυβέρνηση τὄχανε σ' ἐμπιστοσύνη κι ἡ κοινωνική της βάση περιορίστηκε ἐπικίνδυνα. Τὰ δεδομένα τῆς ἄνοιξης τοῦ 1794 μαρτυροῦν γιὰ τὴν ἀτονία τῶν λαϊκῶν ὀργανώσεων. Ἂν οἱ τομεακὲς συνελεύσεις ἀσχολοῦνται ἀκόμα μὲ προβλήματα γενικῆς πολιτικῆς, τοῦτο δὲ γίνεται γιὰ νὰ τὰ συζητήσουν, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὰ ἐπιδοκιμάσουν μὲ ἀποστολὴ συγχαρητηρίων κι ἐκδηλώσεις νομιμοφροσύνης: ὅπως συνέβηκε, λ.χ. μὲ τὴν ἀνακήρυξη τῆς λατρείας τοῦ Ὑπερτάτου Ὄντος (ψήφισμα τῆς 18ης Φλορεὰλ τοῦ ἔτους II, 7 Μαΐου 1794). Ἂν οἱ ἀπόπειρες δολοφονίας κατὰ τοῦ Ροβεσπιέρου καὶ τοῦ Collot d' Herbois ἀναζωπυρώνουν, τὸ μήνα Πραιριάλ, τὴν τρομοκρατικὴ φλόγα, οἱ συνελεύσεις, σὲ λίγο, πέφτουν ξανὰ στὴ μονοτονία τῆς καθημερινῆς τους ρουτίνας. Ἡ νίκη τοῦ Fleurus [1] (26 Ἰουνίου 1794) ἢ ἡ ἐπέτειος τῆς κατάληψης τῆς Βαστίλλης (26 τοῦ Μεσιντόρ) δὲν καταφέρνουν νὰ ξανανάψουν τὸν ἐνθουσιασμό. Κάτω ἀπὸ μιὰ τεχνητὴ ἑνότητα, ἡ ἀδιαφορία ἢ ἡ ἐχθρότητα μαραζώνουν τοὺς τομεῖς, μ'ἐπικεφαλῆς τὶς γραφειοκρατικὲς ἐπαναστατικὲς ἐπιτροπές τους. Ὁ Saint-Just γράφει: «Ἡ Ἐπανάσταση πάγωσε».

Οἱ κυβερνητικὲς ἐπιτροπές, ὑποτάσσοντας τὸ λαϊκὸ κίνημα, λυτρώθηκαν ἀπ' τὸ φόβο τῆς τρομακρατικῆς δράσης του: ἀλλὰ λευτερώνανε, συνάμα, καὶ τὴν Ἐθνοσυνέλευση καὶ στεροῦνταν κι οἱ ἴδιες ἀπὸ ἕνα ἀποτελεσματικὸ ὅπλο. Ἀφοῦ ἡ νίκη στεριώνονταν, ποιὸς λόγος ὑπῆρχε

1. Μικρὴ πόλη τοῦ Βελγίου, ὅπου ὁ στρατάρχης Jourdan νίκησε τοὺς Αὐστριακοὺς (Σ.τ.μ.).

νὰνέχεται ἀκόμα τὴν κηδεμονία τους; Ἀνάμεσα στὴν Ἐθνοσυνέλευση, ποὺ δυσφοροῦσε κάτω ἀπ' τὸ ζυγό, καὶ τοὺς Ξεβράκωτους, ποὺ ἦταν πάντα ἀδιάλλακτα ἐχθρικοί, ἡ Ἐπαναστατικὴ Κυβέρνηση ἦταν σὰν κρεμασμένη στὸ κενό.

2. Ἡ πτώση τῆς Ἐπαναστατικῆς Κυβέρνησης καὶ τὸ τέλος τοῦ λαϊκοῦ κινήματος (Thermidor ἔτος II–Prairial ἔτος III).—Τὶς πρῶτες μέρες τοῦ Θερμιδόρ, ἡ ἀποσύνθεση τῆς ὁμάδας τῶν Ὀρεινῶν μέσα στὴν Ἐθνοσυνέλευση γίνηκε ἀκόμα μεγαλύτερη. Οἱ ἀντιπρόσωποι ποὺ εἶχαν ἀνακληθεῖ ἀπ' τὴν ἀποστολή τους κι οἱ παλιοὶ ὀπαδοὶ τοῦ Δαντών δὲ συχωρούσανε τὴν Ἐπιτροπὴ Κοινῆς Σωτηρίας. Θὰ ἦτανε μάταιες οἱ προσπάθειες τους, ἂν οἱ κυβερνητικὲς ἐπιτροπὲς μένανε ἑνωμένες. Ἀλλὰ ἡ παλιὰ ἤδη διαμάχη ἀνάμεσα στὶς δυὸ Ἐπιτροπὲς ὀξύνθηκε. Τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς Γενικῆς Ἀσφάλειας, ἐχτὸς ἀπ' τὸν Lebas καὶ τὸν David, ἦταν ἐχθρικὰ διατεθειμένα πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴ Κοινῆς Σωτηρίας, κι ἰδιαίτερα πρὸς τὸ Ροβεσπιέρο, γιὰ λόγους προσωπικούς, ἀλλά, συνάμα, κι ἀρχῶν. Τὰ ὅρια ἐξουσίας τῶν δυὸ Ἐπιτροπῶν δὲν εἶχαν ποτὲ ξεκαθαριστεῖ ἀκριβῶς: ἡ γενικὴ ἀστυνόμευση ὑπῆρξε ἀντικείμενο ἑνὸς ἀνταγωνισμοῦ ἁρμοδιοτήτων ἀπ' τὸν καιρὸ τῆς δημιουργίας, κατὰ τὸ μῆνα Φλορεάλ, ἑνὸς Ἀστυνομικοῦ Γραφείου ἐξαρτημένου ἀπ' τὴν Ἐπιτροπὴ Κοινῆς Σωτηρίας. Ἡ ἐχθρότητα τῆς Ἐπιτροπῆς Γενικῆς Ἀσφάλειας θὰ εἶχε εὔκολα ἐξουδετερωθεῖ, ἂν ἡ Ἐπιτροπὴ Κοινῆς Σωτηρίας δὲν εἶχε ἡ ἴδια διαιρεθεῖ : αἰτίες, γι' αὐτό, δὲν εἶναι μονάχα ἡ κοινωνικὴ πολιτικὴ κι ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ψηφισμάτων τοῦ μήνα Ventôse, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Albert Mathiez, ἀλλὰ ἐξίσου κι ὁ ἀνταγωνισμὸς ἁρμοδιοτήτων, οἱ πολιτικὲς μνησικακίες κι οἱ ἀντιθέσεις ἰδιοσυγκρασίας, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Georges Lefebvre. Παρὰ τὴν ἀπόπειρα συμφιλίωσης τῶν δύο Ἐπιτροπῶν, στὴ δημόσια συνεδρίαση τῆς 4ης καὶ 5ης τοῦ Θερμιδὸρ (22 καὶ 23 Ἰουλίου 1794), ὁ Ροβεσπιέρος ἀποφάσισε νὰ φέρει τὴ σύγκρουση μπρὸς στὴν Ἐθνοσυνέλευση: τοῦτο σήμαινε νὰ τὴν κάνει δικαστὴ τῆς

διατήρησης ἢ ὄχι τῆς 'Επαναστατικῆς Κυβέρνησης, τὴ στιγμὴ μάλιστα ποὺ στεριώνονταν ἡ νίκη κι ὁ κίνδυνος λαϊκῆς πίεσης φαίνονταν νὰ ἔχει ἀποσοβηθεῖ.

Ὁ Ροβεσπιέρος διέτρεξε αὐτὸ τὸν κίνδυνο στάνοιχτά, χωρὶς καμμιὰ προφύλαξη. Δὲν πάρθηκε κανένα μέτρο γιὰ νὰ προετοιμαστεῖ ἡ δράση τῆς Κομμούνας καὶ τῶν τομέων, σὲ περίπτωση ποὺ ἡ 'Εθνοσυνέλευση θὰρνιόταν νἀκολουθήσει τὴν ὁμάδα τοῦ Ροβεσπιέρου. Καὶ μάλιστα, ἐνῶ ἡ πολιτικὴ ἀτμόσφαιρα γίνονταν πιὸ βαρειά, ἡ Κομμούνα τοῦ Παρισιοῦ, ποὺ ἀκολουθοῦσε τὸ Ροβεσπιέρο, τυφλὴ μπρὸς στὴν κοινωνικὴ κρίση καὶ κουφὴ στὶς λαϊκὲς διεκδικήσεις, δημοσίευε τὸ μέγιστο ὅριο τῶν μεροκάματων (στὶς 5 τοῦ Θερμιδόρ): αὐθαίρετη πτώση, σ' ὁρισμένες περιπτώσεις σημαντικὴ (γιὰ ἕνα ξυλουργό, λ.χ., ἀπὸ 8 λίβρες σὲ 3 λίβρες καὶ 15 σόλδια), ποὺ ἐπέτεινε τὴ διάσταση ἀνάμεσα στὴν 'Επαναστατικὴ Κυβέρνηση καὶ τοὺς ἀγωνιστὲς τῶν τομέων, ἀνάμεσα στὴν Κομμούνα καὶ τὶς λαϊκὲς μᾶζες.

Ἡ δυναμικὴ ἀναμέτρηση τῆς 9ης Θερμιδὸρ τοῦ ἔτους ΙΙ (27 'Ιουλίου 1794) ἀπόδειξε τὴν ἀποτελεσματικότητα τοῦ κυβερνητικοῦ συγκεντρωτισμοῦ. Δέκα ἐπαναστατικὲς ἐπιτροπὲς τομέων μονάχα συντάχτηκαν μὲ τῆ στασιαστικὴ Κομμούνα κι ἐπέμειναν ἀρκετὸ διάστημα στὴ στάση τους, ἔτσι ποὺ ἐκτεθήκανε ὁριστικά· δώδεκα διστάσανε· δεκαοχτὼ συμμάχησαν ὁλότελα μὲ τὴν 'Εθνοσυνέλευση. Στὶς γενικὲς συνελεύσεις, μονάχα μιὰ μειονότητα ἀγωνιστῶν υἱοθέτησε τὰ στασιαστικὰ συνθήματα. Ἡ ἐπαναστατικὴ πραχτική, ποὺ πάνω της ἡ Κομμούνα στήριζε τὶς ἐλπίδες της, ἀπέτυχε, ἐξαιτίας τοῦ δικτατορικοῦ μηχανισμοῦ της, ποὺ στρέφονταν, τελικά, ἐναντίον ἐκείνων ἀκριβῶς ποὺ τόσο συντελέσανε στὴ σφυρηλατησή της: τῆς ὁμάδας τοῦ Ροβεσπιέρου ποὺ στηρίζονταν στοὺς 'Ιακωβίνους. Οἱ τομεακὲς 'Αρχές, ἀντὶ νὰ διαμορφώσουν, ὅπως κατὰ τὰ προηγούμενα μεγάλα γεγονότα, ἐπαναστατικὰ ἡγετικὰ στελέχη, συστήσανε, στὶς περισσότερες περιπτώσεις, ὄργανα μεταβίβασης τῶν κυβερνητικῶν ἐπιθυμιῶν.

Όταν έπεσε ό Ροβεσπιέρος, ή 'Επαναστατική Κυβέρνηση δέ μπόρεσε νά έπιζήσει. 'Απογυμνώθηκε, άπ' τό καλοκαίρι κιόλας τοῦ 1794, ιδιαίτερα μέ τό ψήφισμα τῆς 7ης Fructidor τοῦ έτους ΙΙ (24 Αὐγούστου 1794), πού έβαζε τέλος στόν κυβερνητικό συγκεντρωτισμό. Ταυτόχρονα, ή Τρομοκρατία έγκαταλείπονταν κι ή «συνεργός δύναμη» μέ τάλλα έπαναστατικά μέσα έξαφανίζονταν· οί φυλακές άνοιξαν. 'Απ' τό μήνα Brumaire κιόλας τοῦ έτους ΙΙΙ, ή Λέσχη τῶν 'Ιακωβίνων διαλύθηκε (13 Νοεμβρίου 1794). Σέ λίγο, ή λευκή Τρομοκρατία βρῆκε λεύτερη διέξοδο. Ή έγκατάλειψη τῆς διευθυνόμενης οίκονομίας έντάσσονταν στή γραμμή πού είχε χαραχτεῖ κατά τό μήνα Θερμιδόρ: τό ψήφισμα τῆς 4ης τοῦ μήνα Nivose τοῦ έτους ΙΙΙ (24 Δεκεμβρίου 1794) κατάργησε τό γενικό μέγιστο όριο καί τή διευθυνόμενη οίκονομία. Τό χαρτονόμισμα έχασε κάθε άξία, ή ύψωση τῶν τιμῶν ύπῆρξε ίλιγγιώδης: τόν 'Απρίλιο τοῦ 1795, ό γενικός δείχτης τιμῶν έφτασε στά 758—σχετικά μέ τό 1790—, είδικά ό δείχτης τροφίμων στά 819. 'Υπ' αύτή τήν έννοια, ή 9η τοῦ Θερμιδόρ ύπῆρξε, άσφαλῶς, γιά τούς Ξεβράκωτους μιά μέρα πλάνης τους. Δυσαρεστημένοι άπ' τήν 'Επαναστατική Κυβέρνηση, δέ νοιώσανε πόσο μεγάλη άπειλή ήταν γι' αύτούς ή πτώση της. Δέκα μῆνες άργότερα, έξαντλημένοι άπ' τήν άκρίβεια, τή σιτοδεία καί τή δριμύτητα ένός άσυνήθιστου χειμώνα, οί Ξεβράκωτοι τοῦ Παρισιοῦ ζήτησαν τήν έπιστροφή στή διευθυνόμενη οίκονομία καί ξεσηκώθηκαν γιά μιά τελευταία φορά. Ή ήμέρα τῆς 12ης τοῦ Germinal τοῦ έτους ΙΙΙ (1η 'Απριλίου 1794) άποτέλεσε τό προανάκρουσμα τῶν ήμερῶν, πιό δραματικῶν άκόμα, τῆς 1ης καί 2ης τοῦ Prairial (20 καί 21 Μαΐου 1795). Στίς 4 τοῦ Πραιριάλ, τό βράδυ, χωρίς άρχηγούς, σχεδόν χωρίς ήγετικά στελέχη, θερισμένο άπ' τήν πεῖνα, τό προάστιο Saint-Antoine, προπύργιο τῆς 'Επανάστασης άπ' τό 'Ογδονταεννέα, παραδίνονταν άμαχητί [1].

1. Βλέπε : Kåre D. TONNESSON, «Ή ήττα τῶν Ξεβράκωτων. Λαϊκό Κίνημα κι άστική άντίδραση τό έτος ΙΙΙ» ('Οσλο—Παρίσι, 1959).

Οἱ «καθὼς πρέπει» ἄνθρωποι ἀνάπνευσαν κι ἄρχισαν οἱ διωγμοί. Ἀποφασιστικὲς μέρες, ποὺ εἶδαν νὰ ὀρθώνουνται ἐνάντια στὸ λαϊκὸ κίνημα, ἐξαντλημένο καὶ χωρὶς καμμιὰν ὀργάνωση πιά, δημοκράτες μέχρι πιστοὶ τοῦ Παλιοῦ Καθεστῶτος, σύσσωμος ὁ συνασπισμὸς τῶν ἀστῶν, στηριγμένος στὸ στρατό. Κι ὅταν ἐπιτέλους συντρίφτηκε ἡ ὁρμή του, ἡ Ἐπανάσταση εἶχε τελειώσει.

* * *

Οἱ μέρες τοῦ Πραιριὰλ τοῦ ἔτους III, ὅπως κι ὁ Θερμιδόρ, ἀποτελοῦνε, σὲ τελευταία ἀνάλυση, τραγικὰ ἐπεισόδια τῆς πάλης τῶν τάξεων μέσα στοὺς ἴδιους τοὺς κόλπους τῆς παλιᾶς Τρίτης Τάξης. Γιὰ νὰ τὰ τοποθετήσουμε σωστά, δὲ μποροῦμε νὰ ξεχάσουμε πὼς ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση ὑπῆρξε οὐσιαστικὰ ἕνας ἀγώνας ὁλόκληρης τῆς Τρίτης Τάξης κατὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀριστοκρατίας. Σὲ τοῦτο τὸν ἀγώνα, προεξῆρχε ἡ ἀστικὴ τάξη. Στὴν οὐσία, στὸ μῖσος κατὰ τῆς ἀριστοκρατίας καὶ τὴν ἐπιθυμία νὰ νικήσουν, οἱ Ξεβράκωτοι ἤτανε σύμφωνοι μὲ τοὺς ἐπαναστάτες ἀστούς: καὶ μείνανε πάντα ἔτσι σύμφωνοι, ἔτσι ποὺ ἀκόμα καὶ στὶς 13 τοῦ μῆνα Vendémiaire (5 Ὀκτωβρίου 1795) καὶ στὶς 18 τοῦ Fructidor (4 Σεπτεμβρίου 1797), πνίγοντας τὴ δίκαιη μνησικακία τους, οἱ πιὸ συνειδητοὶ βοήθησαν τοὺς ἀστοὺς τοῦ Θερμιδὸρ νὰ συντρίψουν τὴν ἀντεπανάσταση. Ὡστόσο, πολὺ γρήγορα ἐκδηλώθηκε ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸ λαϊκὸ κίνημα καὶ τὴν ἰακωβίνικη δικτατορία τῆς Κοινῆς Σωτηρίας, ἀντίθεση ποὺ ὑπονόμευσε τὸ σύστημα τοῦ ἔτους II. Ἂν ἡ ἀντίθεση αὐτὴ ἔγινε ἀκόμα μεγαλύτερη, μετὰ τὶς συνέπειες τοῦ πολέμου, ὡστόσο, δὲν ἔπαψε νὰ ἐκφράζει τὶς ἀσυμβίβαστες τάσεις τῶν δυὸ διαφορετικῶν αὐτῶν κοινωνικῶν κατηγοριῶν.

Στὸ πολιτικὸ πεδίο, ὁ πόλεμος ἀπαιτοῦσε μιὰ δυναμικὴ κι αὐταρχικὴ κυβέρνηση· οἱ Ξεβράκωτοι εἴχανε ἐπίγνωση τοῦ πράγματος, ἀφοῦ συντελέσανε στὴ δημιουργία της. Ἀλλὰ ὁ πόλεμος κι οἱ ἀνάγκες του ἤρθανε γρήγορα σ' ἀντίφαση μὲ τὴ δημοκρατία, ποὺ Ὀρεινοὶ καὶ Ξεβράκωτοι ἐπικαλοῦνταν τὸ ἴδιο, ἀλλὰ μὲ διαφορετικὴ ἔννοια

ὁ καθένας τους. Οἱ Ξεβράκωτοι εἶχανε ζητήσει μιὰν ἰσχυρὴ κυβέρνηση ποὺ θὰ σύντριβε τὴν ἀριστοκρατία: δὲν εἶχαν πάρει εἴδηση πώς, στὴν ἐπιθυμία της νὰ νικήσει, ἡ κυβέρνηση αὐτὴ θὰ τοὺς ἐξανάγκαζε καὶ τοὺς ἴδιους σὲ ὑπακοή. Προπάντων, ἡ δημοκρατία, ἔτσι ὅπως τὴν ἐφάρμοζαν, ἔτεινε αὐθόρμητα πρὸς μιὰν ἄμεση διακυβέρνηση. Ἔλεγχος τῶν ἐκλεγμένων, δικαίωμα τοῦ λαοῦ νὰνακαλεῖ τὴν ἐντολή τους, ψῆφος «διὰ βοῆς» ἢ μὲ «ἀνευφημία»: ἡ πολιτικὴ αὐτὴ τακτικὴ ἦταν ἐκ διαμέτρου ἀντίθετη πρὸς τὴν ἀντίληψη μιᾶς φιλελεύθερης κι ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας, ποὺ σ' αὐτὴν πίστευαν οἱ ἀστοὶ Ὀρεινοί. Πιότερο ἀπὸ περιστασιακὴ ἀντίθεση, ὑπῆρχε, στὸ σημεῖο αὐτό, βασικὴ ἀντινομία.

Στὸ οἰκονομικὸ καὶ κοινωνικὸ πεδίο, ἡ ἀντινομία δὲν ἤτανε λιγώτερο ἀξεπέραστη. Ὀπαδοὶ τῆς φιλελεύθερης οἰκονομίας, οἱ ἄνθρωποι τῆς Ἐπαναστατικῆς Κυβέρνησης, καὶ πρῶτος-πρῶτος ὁ Ροβεσπιέρος, δὲ δέχτηκαν τὴ διευθυνόμενη οἰκονομία παρὰ μόνο γιατὶ δὲ μποροῦσαν νὰποφύγουν τὴ διατίμηση καὶ τὴν ἐπίταξη, ποὺ ἦταν ἀπαραίτητες γιὰ νὰ στηρίξουν ἕνα μεγάλο ἐθνικὸ πόλεμο: οἱ Ξεβράκωτοι, ἐπιβάλλοντας τὸ γενικὸ «μέγιστο ὅριο» (μάξιμουμ), σκέφτονταν πολὺ περισσότερο τὴ δική τους διατροφή. Ἡ Ἐπανάσταση, ὅσο κι ἂν ἔγινε δημοκρατική, δὲν περέμενε, ὡστόσο, γι' αὐτό, λιγώτερο ἀστικὴ κι ἡ Ἐπαναστατικὴ Κυβέρνηση διατίμησε τὰ μεροκάματα ὅπως καὶ τὰ τρόφιμα, γιὰ νὰ διατηρήσει τὴν ἰσορροπία ἀνάμεσα στοὺς ἐπιχειρηματίες καὶ τοὺς μεροκαματιάρηδες. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ ἀπαιτοῦσε τὴ συμμαχία τῶν Ὀρεινῶν καὶ τῶν Ξεβράκωτων. Ἑπομένως, σκόνταφτε στοὺς ἀστούς, ἀκόμα καὶ στοὺς Ἰακωβίνους, γιατὶ καταργοῦσε τὴν οἰκονομικὴ ἐλευθερία καὶ περιόριζε τὸ κέρδος. Ἐχτὸς ἀπ' τὰ προϊόντα τῆς πολεμικῆς βιομηχανίας, ποὺ πληρώνονταν ἀπ' τὸ Κράτος, τὰ σιτηρὰ καὶ τὴ νομὴ τῶν ζώων, ποὺ εἶχαν ἐπιταχθεῖ ἀπ' τοὺς χωρικούς, τὸ μέγιστο ὅριο εἶχε μὲ τρόπο ἀποφευχθεῖ: ἡ πάλη μὲ τοὺς μισθωτοὺς ἦταν ἀναπόφευκτη. Οἱ τελευταῖοι, ὑποφέροντας ἀπ' τὸν πληθωρισμὸ καὶ τὶς ἀνεπάρκειες τοῦ ἐπισιτισμοῦ, ὁδηγή-

θηκαν, φυσικά, στὸ νὰ ἐκμεταλλευτοῦν τὴ σχετικὴ ἔλλειψη ἐργατικῶν χεριῶν, γιὰ νὰποσπάσουν αὐξήσεις τῶν μισθῶν: ἀπ' τὸ φθινόπωρο ὡς τὴν ἄνοιξη τοῦ ἔτους ΙΙ, ἡ Κομμούνα τοὺς τὸ ἐπέτρεψε, ἀμελώντας, ἀντίθετα πρὸς τὸ νόμο, νὰ καθορίσει τοὺς μισθούς. Ὕστερα ἀπ' τὸ μήνα Germinal, ἡ Κυβέρνηση βελτίωσε τὴν κατάσταση τῶν ἐπιχειρήσεων, ποὺ τὸ κέρδος τους ἔτεινε νὰ ἐκμηδενιστεῖ, καθὼς βρέθηκαν «στριμωγμένες» ἀνάμεσα στὴ διατίμηση καὶ τὴν παράνομη αὔξηση τῶν μεροκάματων—πολιτικὴ ποὺ κατάληξή της ὑπῆρξε τὸ «μάξιμουμ» τῶν μισθῶν τοῦ Παρισιοῦ τῆς 5ης τοῦ Θερμιδόρ. Ὅμως, μ' αὐτό, ἡ Ἐπαναστατικὴ Κυβέρνηση ἦταν σὰ νὰ ἐπανέρχονταν στὸ ζήτημα τῶν οἰκονομικῶν κατακτήσεων τῶν μισθωτῶν καὶ φαίνονταν σὰ νὰπομακρύνεται ἀπ' τὸ μεσολαβητικὸ της ρόλο. Ἡ διευθυνόμενη οἰκονομία τοῦ ἔτους ΙΙ, ποὺ δὲ στηρίζονταν σὲ καμμιὰ ταξικὴ βάση, ἀπέτυχε: ὕστερα ἀπ' τὶς 9 Θερμιδόρ, τὸ οἰκοδόμημα κατέρρευσε.

Οἱ ἀνταγωνισμοὶ ἀνάμεσα στὴ δικτατορία τῶν Ἰακωβίνων καὶ τὸ λαϊκὸ κίνημα δὲν ἦταν μόνον αὐτοὶ ἡ αἰτία: οἱ ἀντιφάσεις μέσα στοὺς ἴδιους τοὺς κόλπους τῶν Ξεβράκωτων κρύβανε τὸ σπέρμα τῆς καταστροφῆς τοῦ συστήματος τοῦ ἔτους ΙΙ. Οἱ Ξεβράκωτοι δὲν ἀποτελούσανε μιὰν ἰδιαίτερη τάξη μήτε τὸ κίνημά τους ἕνα ἰδιαίτερο ταξικὸ κόμμα. Χειροτέχνες καὶ καταστηματάρχες, συντεχνῖτες καὶ μεροκαματιάρηδες, συνάψανε, μαζὶ μὲ μιὰν ἀστικὴ μειονότητα, μιὰ συμμαχία ποὺ ἀποτέλεσε μιὰν ἀκαταμάχητη δύναμη κατὰ τῆς ἀριστοκρατίας. Ἀλλά, στὸ ἴδιο τὸ ἐσωτερικὸ αὐτοῦ τοῦ συνασπισμοῦ, ἐκδηλώθηκε ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα σὲ κείνους πού, χειροτέχνες καὶ μαγαζάτορες, ζούσανε ἀπ' τὸ κέρδος ποὺ τοὺς ἐξασφάλιζε ἡ ἀτομικὴ ἰδιοχτησία τῶν μέσων παραγωγῆς κι ἐκείνους πού, συντεχνῖτες καὶ μεροκαματιάρηδες, δὲ διαθέτανε παρὰ ἕνα μεροκάματο. Οἱ ἀνάγκες τῆς Ἐπανάστασης εἶχαν, γιὰ κάποια στιγμή, συσφίξει τοὺς δεσμοὺς ἀνάμεσα στοὺς Ξεβράκωτους κι εἶχαν ἀποτρέψει τὴ συγκρουση συμφερόντων τῶν διάφορων στοιχείων τους: μὰ δὲ μποροῦσαν καὶ νὰ ἐξαλείψουν ὁλότελα αὐτὰ τὰ συμφέ-

ροντα. Ἀπὸ ἑτερογενῆ στρατολόγηση, οἱ Ξεβράκωτοι δὲν εἶχαν καμμιὰ ταξικὴ συνείδηση. Ἂν ἐκδηλώνανε, γενικά, τὴν ἐχθρότητά τους κατὰ τῆς κεφαλαιοκρατίας, τοῦτο δὲ συνέβαινε γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις. Ὁ χειροτέχνης φοβόταν μήπως δεῖ τὸν ἑαυτό του νὰ ὑποβιβάζεται στὴν κατάσταση τοῦ μεροκαματιάρη· ὁ συντεχνίτης σιχαίνονταν τὸν προαγοραστὴ ποὺ τοῦ ἀκρίβαινε τὴ ζωή του. Μισθωτοὶ οἱ συντεχνῖτες, δὲν εἶχαν, ὡστόσο, καμμιὰν ἰδιαίτερη κοινωνικὴ συνείδηση: ἡ νοοτροπία τους ἦτανε διαμορφωμένη μᾶλλον ἀπ' τὸ ἐπάγγελμά τους, χωρὶς ὁ κεφαλαιοκρατικὸς συγκεντρωτισμὸς νἄχει ἀκόμα ξυπνήσει μέσα τους τὸ αἴσθημα τῆς ταξικῆς ἀλληλεγγύης. Μόλις κι εἴχανε μιὰ κάποια ἐπίγνωση τῆς ἑνότητάς τους, ποὺ τὴν ὑπογράμμιζαν οἱ ἴδιες χειρωναχτικὲς τους ἀπασχολήσεις, ὅπως καὶ τὰ ροῦχα καὶ τὸ εἶδος τῆς ζωῆς τους. Ἀλλὰ κι ἡ ἔλλειψη πνευματικῆς καλλιέργειας, ποὺ γεννοῦσε ἀνάμεσα στὴ λαϊκὴ παράταξη ἕνα συναίσθημα κατωτερότητας καί, καμμιὰ φορά, κι ἀνικανότητας: ὅταν οἱ ἄνθρωποι μὲ ταλέντο τῆς μεσαίας ἀστικῆς τάξης τῶν Ἰακωβίνων ἄρχισαν νὰ λείπουν ἀπ' τοὺς Ξεβράκωτους τοῦ Παρισιοῦ, οἱ τελευταῖοι πῆγαν χαμένοι.

Ἡ πορεία τῆς Ἱστορίας, μὲ τὴν ἴδια τὴ διαλεχτική της, ἐξηγεῖ καὶ τὴν ἀποτυχία τῆς ἀπόπειρας τοῦ ἔτους II. Πέντε χρόνια συνεχῶν ἐπαναστατικῶν ἀγώνων φθείρανε τοὺς καλύτερους κι ἀφαίρεσαν μὲ τὸν καιρὸ ἀπ' τὸ λαϊκὸ κίνημα τὴ ρωμαλεότητα κι ὀξύτητά του, ἐνῶ ἡ «μεγάλη ἐλπίδα», ποὺ ὁλοένα κι ἀναβάλλονταν, ἀκινητοποιοῦσε σιγά-σιγὰ τὶς μᾶζες. «Ὁ λαὸς ἀρχίζει νὰ χαλαρώνει», εἶχε παρατηρήσει ὁ Ροβεσπιέρος: ὁ λαὸς λαχταροῦσε νὰ χαρεῖ τοὺς καρποὺς τῶν προσπαθειῶν του. «Λίγο ἀκόμα καὶ θὰ μετανοιώσουμε γιὰ ὅλες τὶς θυσίες ποὺ κάναμε γιὰ τὴν Ἐπανάσταση», διακηρύττανε στὴν Ἐθνοσυνέλευση, στὶς 27 τοῦ Ventôse τοῦ ἔτους III (17 Μαρτίου 1795), οἱ Ξεβράκωτοι τῶν προαστίων Saint - Antoine καὶ Saint - Marceau. Ἀπὸ μήνα σὲ μήνα, οἱ στρατολογίες εἶχαν ἐξασθενίσει τοὺς παρισινοὺς τομεῖς, στερώντας τους ἀπ' τοὺς πιὸ νέους, τοὺς πιὸ

συνειδητούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς πιὸ ἐνθουσιώδεις ἀγωνιστές, ποὺ γι' αὐτοὺς ἡ ἄμυνα τῆς καινούργιας πατρίδας ἀποτελοῦσε τὸ πρῶτο ἐπαναστατικὸ καθῆκον. Καταλαβαίνουμε τὶς τεράστιες συνέπειες αὐτοῦ τοῦ «γεράματος» γιὰ τὴν ἐπαναστατικὴ θέρμη τῶν μαζῶν.

Ταυτόχρονα, οἱ Ξεβράκωτοι, ἀπ' τὸ ἴδιο τὸ γεγονὸς τῆς λαϊκῆς ἐπιτυχίας τὴν ἄνοιξη καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1793, εἶδαν νὰ συμβαίνει μιὰ διαρροὴ ἀνάμεσα στὰ ἡγετικά τους στελέχη. Πολλοὶ ἀγωνιστές, χωρὶς νὰ κινοῦνται μονάχα ἀπὸ φιλοδοξία, θεωροῦσαν τὴν κατάληψη μιᾶς θέσης σὰ νόμιμη ἀνταμοιβὴ τῆς δραστηριότητάς τους. Ἡ ἀποτελεσματικότητα τῆς Ἐπαναστατικῆς Κυβέρνησης εἶχε ἐξασφαλιστεῖ μὲ τοῦτο τὸ τίμημα. Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1793, ἐκκαθαρίστηκαν οἱ διοικήσεις κι οἱ θέσεις πιάστηκαν ἀπὸ Ξεβράκωτους. Παρουσιάστηκε, τότε, ἕνα καινούργιο εἶδος φορμαλισμοῦ, γιὰ τὸν ὁποῖο μαρτυρεῖ τὸ παράδειγμα τῶν ἐπαναστατικῶν ἐπιτρόπων τῶν παρισινῶν τομέων, ποὺ, στὴν ἀρχή, ἦταν τὸ πιὸ λαικὸ καὶ τὸ πιὸ μαχητικὸ στοιχεῖο τοῦ νέου πολιτικοῦ προσωπικοῦ. Ἡ θέση τους, καὶ μάλιστα ἡ ἐπιτυχία τῆς ἀποστολῆς τους, ἀπαιτοῦσαν νἆναι μισθωτ ί: κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἔτους ΙΙ, οἱ ἀγωνιστὲς αὐτοὶ τῶν τομέων μεταβλήθηκαν σὲ δημόσιους ὑπαλλήλους πειθαρχικοὺς στὶς διαταγὲς τῆς Κυβέρνησης, ἀπὸ φόβο μὴ χάσουν τὰ πλεονεχτήματα ποὺ ἀπόχτησαν. Ἔτσι, ἐνισχύθηκε ἡ ἐπαναστατικὴ ἐξουσία, ἀλλὰ ἐξασθένισε, ταυτόχρονα, κι ἡ δύναμη τοῦ λαϊκοῦ κινήματος κι ἐπῆλθε κάποια μεταβολὴ τῶν σχέσεών του μὲ τὴν Κυβέρνηση. Ἡ πολιτικὴ δραστηριότητα τῶν τομεακῶν ὀργανώσεων ἀνακόπηκε κι ἡ Δημοκρατία ἔχασε τὴν καθαρότητά της. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς γραφειοκρατίας ἔφερε βαθμιαῖα τὴν παράλυση τοῦ κριτικοῦ πνεύματος καὶ τῆς πολιτικῆς μαχητικότητας τῶν μαζῶν. Τέλος, παρουσιάστηκε μιὰ χαλάρωση τοῦ λαϊκοῦ ἐλέγχου πάνω στὸν κυβερνητικὸ μηχανισμό, ποὺ, ἔτσι, οἱ αὐταρχικές του τάσεις ἦταν πιὸ ἐλεύθερες νὰ ἐκδηλωθοῦν. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ροβεσπιέρου παρακολουθοῦσαν ἀνίκανοι νἀντιδράσουν τούτη τὴν ἐξέλιξη.

Ὁ Θερμιδὸρ κι ὁ ἐπίλογός του τοῦ Πραιριὰλ τοῦ ἔτους

ΙΙΙ, διαψεύδοντας τὴ λαϊκὴ ἐλπίδα, γιὰ μιάν, ἀδύνατη στὴν πραγματικότητα, Δημοκρατία ἰσότητας, ἐπιτρέψανε τὴν ἀνασύνδεση μὲ τὸ Ὀγδοντaεννέα. Ἀλλά, τώρα, ἡ Τρομοκρατία, μὲ τὰ φοβερά της χτυπήματα, εἶχε συμπληρώσει τὴν καταστροφὴ τῆς παλιᾶς κοινωνίας κι εἶχε προετοιμάσει τὸ ἔδαφος γιὰ τὴ σύναψη νέων κοινωνικῶν σχέσεων: ἡ βασιλεία τῶν ἀστῶν προκρίτων μποροῦσε νἀρχίσει.

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΕΝΕΝΗΝΤΑΠΕΝΤΕ

ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ Ή ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ;

(1795-1799)

Τὸ 1795, ἀπ' τὰ δυὸ λαικὰ κινήματα πού, ἀπ' τὸ 1789, τὸ ἕνα ὕστερα ἀπ' τἄλλο, εἶχαν προωθήσει τὴν ἀστικὴ ἐπανάσταση, τὸ ἕνα συντρίφτηκε, ἐνῶ τἄλλο «φρονίμεψε». Οἱ μᾶζες τῶν πόλεων, παρὰ τὶς προσπάθειες τῶν συνωμοτῶν τοῦ ἔτους IV, εἶναι, στὸ ἑξῆς, συμμαζεμένες: δὲ θὰ ξεσηκωθοῦν παρὰ τὸ 1830. Οἱ μᾶζες τῶν χωρικῶν εἶναι ἀμετάκλητα διαιρεμένες: καταργώντας ὁριστικὰ τὰ φεουδαρχικὰ δικαιώματα μὲ τὸ νόμο τῆς 17ης Ἰουλίου 1793, ἡ Ἐθνοσυνέλευση τῶν Ὀρεινῶν ἔκανε γιὰ πάντα τοὺς ἀγροχτηματίες νομιμόφρονες. Κι ἀφοῦ ἡ ἐπαναστατικὴ φλόγα ἔσβησε κι ἡ ἀριστοκρατία εἶχε χάσει κάθε ζωντανὴ δύναμη, ἄρχιζε ἡ περίοδος τῆς ἀστικῆς σταθεροποίησης.

Ἡ Ἐθνοσυνέλευση τοῦ Θερμιδὸρ κληροδοτοῦσε, ὡστόσο, στὸ καθεστὼς ποὺ ἐπέβαλλε, καὶ ποὺ ἔμεινε στὴν Ἱστορία μὲ τὄνομα «Διευθυντήριο», τὸν πόλεμο, μιὰν ὀλέθρια οἰκονομικὴ κατάσταση κι ἕνα πολιτικὸ σύστημα σοφὰ ἰσορροπημένο, ποὺ τὸ πνεῦμα του κι ἡ πραχτική του ἐνδιαφέρουν, ἐδῶ, περισσότερο ἀπ' τὴ μορφή του. Ἔχοντας διατηρήσει ἀπ' τὴν ἐμπειρία τοῦ ἔτους II μιὰ τρομερὴ ἀνάμνηση (ἡ ἐλευθερία της περιορίστηκε, τὸ κέρδος μειώθηκε κι οἱ ἀνθρωπάκοι τοῦ λαοῦ ἐπιβάλλανε τὸ νόμο τους), ἡ ἀστικὴ τάξη, μ' ἀναπτυγμένη πιὰ τὴν ταξική της συνείδηση, ὀργάνωσε ζηλότυπα τὴν ἐξουσία της: μὲ τὴν ἀποκατάσταση τῶν πρωτείων τῶν προκρίτων, τὸ ἔθνος περιορίζονταν ξανὰ μέσα στὰ στενὰ πλαίσια ἑνὸς συστήματος ὅπου τὰ δικαιώματα τοῦ πολίτη ἀποχτιόνταν μὲ πληρωμή.

'Αλλά μιά καινούργια έπαναστατική άντίδραση, πού ξεπρόβαλε μέ τό κατρακύλισμα τοῦ χαρτονομίσματος, κι ή έπίμονη άντίσταση τῆς άντεπανάστασης στό έσωτερικό, ὅπως καί στό ἐξωτερικό, κάναν άδύνατη τήν ὁμαλή άξιοποίηση αὐτῆς τῆς έμπειρίας: ἐφαρμόστηκε, τότε, μιά πολιτική καί διοικητική πραχτική, πού ἀπ' αὐτήν ἐπωφελήθηκε ή Ὑπατεία ([1]) καί πού καθιερώθηκε σ' εὐρύτατη κλίμακα.

'Απ' τόν Θερμιδόρ ὥς τήν Αὐτοκρατορία, ἡ κατάσταση παρουσιάζει μιά συνεκτικότητα πού ὁ Brumaire δέ διέκοψε παρά ἐπιφανειακά.

I.—'Η κληρονομιά τοῦ Θερμιδόρ: ἰδιοχτησία κι ἐλευθερία

Οἱ ἀρχές τῆς κοινωνικῆς καί πολιτικῆς ὑπεροχῆς τῆς ἀστικῆς τάξης μπήκανε ξεκάθαρα ἀπ' τό μέλος τῆς 'Εθνοσυνέλευσης Boissy d' Anglas, στήν εἰσηγητική του ἀγόρευση γιά τό σχέδιο τοῦ Συντάγματος, στίς 5 τοῦ Messidor τοῦ ἔτους III (23 'Ιουνίου 1795). Πρέπει «νά ἐγγυηθοῦμε, ἐπιτέλους, τήν ἰδιοχτησία τοῦ πλούσιου, τή ζωή τοῦ φτωχοῦ, τίς ἀπολαυές τοῦ βιομήχανου, τήν ἐλευθερία καί τήν ἀσφάλεια ὅλων».

'Η ἰδιοχτησία ἀποτελεῖ τό θεμέλιο τῆς κοινωνικῆς τάξης. 'Η 'Εθνοσυνέλευση ὀφείλει νάντισταθεῖ «μέ θάρρος στίς ἀπατηλές ἀρχές μιᾶς ἀπόλυτης δημοκρατίας καί μιᾶς ἰσότητας χωρίς περιορισμούς, πού, ἀναμφισβήτητα, εἶναι οἱ πιό ἐπικίνδυνοι σκόπελοι γιά τήν ἀληθινή ἐλευθερία. Πολιτική ἰσότητα, μάλιστα· εἶναι κάτι πού κάθε λογικός ἄνθρωπος μπορεῖ νάξιῶσει. 'Αλλά ἡ ἀπόλυτη ἰσότητα εἶναι μιά χίμαιρα· γιά νά ὑπάρξει, θάπρεπε νά ὑπάρχει ἀπόλυτη ἰσότητα στό πνεῦμα, στήν ἀρετή, στή φυσική δύναμη, στήν παιδεία καί στήν περιουσία ὅλων τῶν ἀνθρώπων». 'Ο Vergniaud εἶχε ἤδη ὑποστηρίξει τόν ἴδιο συλλογισμό, στίς

1. 'Η 'Υπατική Κυβέρνηση τῆς Γαλλίας, ἀπ' τό 1799 ὥς τό 1804 (Σ.τ.μ.).

13 Μαρτίου 1793 : «Ἡ ἰσότητα, γιὰ τὸν κοινωνικὸ ἄνθρωπο, δὲν εἶναι παρὰ ἰσότητα δικαιωμάτων. Δὲν εἶναι ἡ ἰσότητα τῶν περιουσιῶν, τῶν ἀναστημάτων, τῶν δυνάμεων, τοῦ πνεύματος, τῆς δραστηριότητας, τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς ἐργασίας». Παράξενη συνέχεια ἀπ' τοὺς Γιρονδίνους στοὺς Θερμιδοριανούς ! Ὁ Boissy d' Anglas ἐξακολουθεῖ : «Πρέπει νὰ κυβερνιόμαστε ἀπ' τοὺς καλύτερους : οἱ καλύτεροι εἶναι οἱ πιὸ μορφωμένοι, ἐκεῖνοι ποὺ πιότερο ἐνδιαφέρουνται γιὰ τὴν τήρηση τῶν νόμων· ἑπομένως, ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, δὲ θὰ βρεῖτε τέτοιους ἀνθρώπους παρὰ ἀνάμεσα σ' ἐκείνους πού, ἔχοντας μιὰν ἰδιοχτησία, εἶναι προσηλωμένοι στὴ χώρα ποὺ τὴν περιέχει, στοὺς νόμους ποὺ τὴν προστατεύουν, στὴν ἡσυχία ποὺ τὴ συντηρεῖ καὶ ποὺ χρωστοῦν σ' αὐτὴ τὴν ἰδιοχτησία καὶ τὴν ἄνεση ποὺ τοὺς ἐξασφαλίζει τὴν καλλιέργεια ποὺ τοὺς ἔκανε ἱκανοὺς νὰ συζητοῦνε μὲ διορατικότητα κι εὐθυκρισία γιὰ τὰ πλεονεχτήματα καὶ τὰ μειονεχτήματα τῶν νόμων ποὺ καθορίζουν τὴν τύχη τῆς πατρίδας τους. Ὁ χωρὶς ἰδιοχτησία ἄνθρωπος, ἀντίθετα, ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ μιὰν ἐπίμονη προσπάθεια ἀρετῆς γιὰ νὰ ἐνδιαφερθεῖ γιὰ τὴν τάξη, ποὺ τίποτα δὲν ἔχει νὰ τοῦ διαφυλάξει, καὶ νὰ ἐναντιωθεῖ στὰνατρεπτικὰ κινήματα, ποὺ τοῦ γεννᾶνε κάποιες ἐλπίδες...».

Ἡ οἰκονομικὴ ἐλευθερία εἶναι ἀναγκαστικὰ συνδεμένη μὲ τὰ δικαιώματα τῆς ἰδιοχτησίας. «Ἂν δώσετε ἀνεπιφύλαχτα σ' ἀνθρώπους χωρὶς ἰδιοχτησία πολιτικὰ δικαιώματα κι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ βρεθοῦνε κάποτε στὰ ἑδώλια τῶν νομοθετῶν, θὰ προκαλέσουν, ἢ θαφήσουν νὰ προκαλέσουν ἄλλοι, ταραχές, γιατὶ δὲ θάχουν νὰ φοβηθοῦν γιὰ τὶς συνέπειες· θὰ ἐπιβάλουν, ἢ θὰφήσουν νὰ ἐπιβάλουν ἄλλοι, ἀπαράδεχτες διατιμήσεις στὸ ἐμπόριο καὶ στὴ γεωργία, γιατὶ δὲ θἆχουν αἰσθανθεῖ μήτε φοβηθεῖ μήτε προβλέψει τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα, καὶ θὰ μᾶς σπρώξουνε, στὸ τέλος, σ' ἐκεῖνες τὶς βίαιες παραφορὲς παθῶν ποὺ μὲ μεγάλη δυσκολία θὰ μπορέσουμε νὰ βγοῦμε... Μιὰ χώρα κυβερνημένη ἀπὸ ἰδιοχτῆτες βρίσκεται σὲ κοινωνικὴ εὐρυθμία· ἡ χώρα ὅπου κυβερνοῦν οἱ μὴ ἰδιοχτῆτες βρίσκεται σὲ φυσι-

κή κατάσταση». Ἐπειδή ή ἀστική τάξη ἐννοοῦσε, στό ἑξῆς, νά διαφυλάξει ζηλότυπα γιά τόν ἑαυτό της τήν ἄσκηση τοῦ δικαιώματος ἰδιοχτησίας, αὐτό σήμαινε ὅτι ἀπέκλειε στίς λαϊκές τάξεις κάθε ἐλπίδα. Ἡ ἀπόχτηση γῆς, πού διευκολύνθηκε κάποια στιγμή μέ τή νομοθεσία τῶν Ὀρεινῶν, ἀποκλείστηκε γιά ὅσους δέν εἶχαν, ἰδιαίτερα στούς μικροκαλλιεργητές, στόνομα τῶν ἀπαιτήσεων τῆς φιλελεύθερης οἰκονομίας. Ἀπ' τίς 22 τοῦ Fructidor τοῦ ἔτους II (8 Σεπτεμβρίου 1794), ὁ Lozeau, βουλευτής τῆς Charente-Inférieure, εἶχε ὑπογραμμίσει αὐτή τήν ἀνάγκη, παρουσιάζοντας στήν Ἐθνοσυνέλευση τήν ἔκθεση του «γιά τό ἀδύνατο νά μεταβληθοῦν, στήν πραγματικότητα, ὅλοι οἱ Γάλλοι σέ ἰδιοχτῆτες γῆς καί γιά τίς θλιβερές συνέπειες πού θά εἶχε αὐτή ή μεταβολή» : κι ἄν δεχτοῦμε ἀκόμα πώς θά μποροῦσε νά μεταβάλει ὅλους τούς ἀγρότες σέ ἀνεξάρτητους καλλιεργητές, ή Δημοκρατία δέ θά εἶχε λόγους νά συγχαρεῖ τόν ἑαυτό της, «ἀφοῦ, σέ μιά τέτοια περίπτωση, πού ὁ καθένας θά ἦταν ὑποχρεωμένος νά καλλιεργήσει μόνος του τό χωράφι του ἤ τάμπέλι του γιά νά ζήσει, τό ἐμπόριο, οἱ τέχνες κι ή βιομηχανία θά εἶχαν σέ λίγο ἐξαφανιστεῖ».

Ἡ ὕπαρξη ἐξαρτημένου προλεταριάτου εἶναι ή ἀναγκαία προϋπόθεση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας καί τῆς ἀστικῆς κοινωνίας. Κάθε προσβολή τοῦ προνόμιου τοῦ πλούτου ὑπάρχει κίνδυνος νά κλονίσει τά θεμέλια τῆς κοινωνικῆς τάξης : τό φάσμα τοῦ «ἀγροτικοῦ νόμου» διατήρησε ὅλη του τήν ἀποτελεσματικότητα κι ὁ κοινωνικός φόβος μαρτυρεῖ γιά τήν ἐξέλιξη τοῦ καθεστῶτος πρός τή στρατιωτική διχτατορία. Ἀντιτασσόμενος στήν καθιέρωση τῆς προοδευτικῆς φορολογίας, ὁ σκοτεινός Dauchy διακήρυττε στούς «Πεντακόσιους» [1], στίς 10 τοῦ Frimaire τοῦ ἔτους IV (1η Δεκεμβρίου 1795) : «Τά Κράτη δέν εὐδο-

1. «Συμβούλιο τῶν Πεντακοσίων» : πού ὀργανώθηκε μέ τό Σύνταγμα τοῦ 1795 καί πού ἀποτελοῦσε, μαζί μέ τό «Συμβούλιο τῶν Παλαιῶν», τό νομοθετικό Σῶμα. Διαλύθηκε στίς 18 - 19 τοῦ Brumaire τοῦ 1799 (Σ.τ.μ.).

κιμοῦν παρὰ κάνοντας τοὺς πολῖτες νᾶναι προσηλωμένοι ὅσο τὸ δυνατὸ περισσότερο στὴν ἀρχὴ τῆς ἰδιοχτησίας... Ἡ προοδευτικὴ φορολογία εἶναι ἕνας ἄδικος νόμος ποὺ στρέφεται κατὰ τῶν εὔπορων πολιτῶν... Ἀναπόφευχτο ἀποτέλεσμά του θὰ ἦταν ὁ ἐπικίνδυνος κατακερματισμὸς τῆς ἰδιοχτησίας· τὸ σύστημα αὐτὸ δὲν ἀκολουθήθηκε παρὰ κατὰ τὴν ἀπαλλοτρίωση τῶν ἐθνικῶν χτημάτων... Ἡ προοδευτικὴ φορολογία εἶναι, στὴν πραγματικότητα, γιὰ νὰ τὸ ποῦμε μὲ δυὸ λόγια, ὁ σπόρος ἑνὸς ἀγροτικοῦ νόμου ποὺ θἄπρεπε νὰ χτυπηθεῖ στὴ γέννησή του... Μονάχα νοιώθοντας ἕνα θρησκευτικὸ σεβασμὸ γιὰ τὴν ἰδιοχτησία εἶναι ποὺ θὰ κάνουμε ὅλους τοὺς Γάλλους νὰ νοιώσουν μιὰ βαθειὰ προσήλωση στὴν Ἐλευθερία καὶ τὴ Δημοκρατία».

Ἡ «Διακήρυξη τῶν Δικαιωμάτων» ποὺ προηγεῖται ἀπ' τὸ Σύνταγμα τοῦ ἔτους III χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ φανερὴ ὑποχώρηση, σὲ σχέση μὲ τὴ Διακήρυξη τοῦ 1789. Στὴ σχετικὴ συζήτηση, στὶς 26 τοῦ Θερμιδὸρ (13 Αὐγούστου), ὁ Mailhe εἶχε ὑπογραμμίσει τὸν κίνδυνο τοῦ νὰ συμπεριληφτοῦν «μέσα σὲ τούτη τὴ Διακήρυξη ἀρχὲς ἀντίθετες πρὸς ἐκεῖνες ποὺ περιλαμβάνει τὸ Σύνταγμα» : «Ἔχουμε μιὰν ἀρκετὰ πικρὴ πεῖρα ἀπ' τὴν κατάχρηση τῶν λέξεων, ἔτσι ποὺ νὰ μὴ μεταχειριστοῦμε καθόλου ἀνώφελες». Τὸ 1ο ἄρθρο τῆς Διακήρυξης τοῦ 1789 («Οἱ ἄνθρωποι γεννιοῦνται καὶ παραμένουν ἐλεύθεροι καὶ μὲ ἴσα δικαιώματα») ἐγκαταλείφθηκε. «Ἂν πεῖτε πὼς ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἴσα δικαιώματα», εἶχε δηλώσει ὁ Lanjuinais στὶς 26 τοῦ Θερμιδόρ, «ὑποκινεῖτε σ' ἐπανάσταση κατὰ τοῦ Συντάγματος ἐκείνους ποὺ τοὺς εἴχατε ἀρνηθεῖ ἢ ἀναστείλει τὴν ἄσκηση τῶν δικαιωμάτων τοῦ πολίτη γιὰ λόγους κοινῆς ἀσφάλειας». Οἱ Θερμιδοριανοί, πιὸ συνετοὶ ἀπ' τοὺς συντάχτες τοῦ Συντάγματος, προσδιορίζουν μὲ ἀκρίβεια πὼς δὲν πρόκειται παρὰ γιὰ τὴν πολιτικὴ ἰσότητα : «Ἡ ἰσότητα συνίσταται στὸ ὅτι ὁ νόμος εἶναι ἴδιος γιὰ ὅλους» (ἄρθρο 3). Γιὰ τὰ κοινωνικὰ δικαιώματα ποὺ εἶχαν ἀναγνωριστεῖ μὲ τὴ Διακήρυξη τοῦ 1793, δὲ γίνηκε πιὰ λόγος, πολὺ λιγώτερο γιὰ τὸ δικαίωμα... ἐξέγερσης. Ἀντίθετα, τὸ δικαίωμα ἰδιοχτησίας, ποὺ ἡ Διακήρυξη τοῦ 1789 δὲν

τοῦ εἶχε δώσει κανέναν ὁρισμό, διευκρινίζεται, ἐδῶ, ὅπως καὶ στὴ Διακήρυξη τοῦ 1793 : «Ἡ ἰδιοχτησία εἶναι τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ χαίρεται καὶ νὰ διαθέτει κανεὶς τἀγαθά του, τὰ εἰσοδήματά του, τοὺς καρποὺς τῆς ἐργασίας του καὶ τῆς βιομηχανίας του» (ἄρθρο 5), πράμα ποὺ σημαίνει τὴν ἀναγνώριση τῆς ἀπόλυτης οἰκονομικῆς ἐλευθερίας. Ἡ «Διακήρυξη τῶν Καθηκόντων», ποὺ οἱ Θερμιδοριανοὶ κρίνανε σκόπιμο νὰ ἐπισυνάψουν στὴ «Διακήρυξη τῶν Δικαιωμάτων», διευκρίνιζε ἀκόμα, στὸ ἄρθρο 8 : «Ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς στηρίζεται ἀκριβῶς στὴ διατήρηση τῆς ἰδιοχτησίας, καθὼς κι ὅλες οἱ παραγωγές, κάθε μέσο ἐργασίας κι ὅλη ἡ κοινωνικὴ διάταξη». Τὸ δικαίωμα ψήφου περιορίστηκε· οἱ ὅροι, ὅμως, ἐξαγορᾶς του ἔγιναν εὐνοϊκώτεροι ἀπ' τὸ 1791 : κάθε Γάλλος ἡλικίας 21 ἐτῶν ποὺ εἶχε κατοικία ἐδῶ κι ἕνα χρόνο καὶ πλήρωνε μιὰν ὁποιαδήποτε εἰσφορὰ γίνηκε «ἐνεργὸς» πολίτης.

Ὑπ' αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις, ἡ κοινωνικὴ βάση ποὺ πάνω της οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Διευθυντηρίου, ὕστερα ἀπ' τοὺς Θερμιδοριανούς, ἐννοοῦσαν νὰ σταθεροποιήσουν τὴν Ἐπανάσταση φαίνονταν ἐξαιρετικὰ περιορισμένη.

Ἀπ' τὴν πλευρὰ τῶν λαϊκῶν μαζῶν, ἡ ἀνάμνηση τοῦ ἔτους ΙΙ κι ὁ κοινωνικὸς φόβος παραμείνανε ἕνα ἰσχυρὸ κίνητρο ἀντίδρασσης, γιὰ νὰ νομιμοποιηθεῖ τελικὰ ἡ 18η τοῦ Brumaire. Οἱ πιὸ συνειδητοὶ ἀγωνιστὲς ἀνάμεσα στὸ λαὸ δὲ δεχτήκανε χωρὶς ἀντίσταση νἀποκλειστοῦν ἀπ' τὸ Ἔθνος κι ἀπὸ τούτη τὴ Δημοκρατία γιὰ τὴν ὁποία ἀγωνίστηκαν : τὸ ἀπόδειξε ἡ «Συνωμοσία τῶν Ἴσων». Ἀλλά, ἐνῶ τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα προσανατολίζονταν, ὄχι χωρὶς ἐνδοιασμούς, πρὸς καινούργιους ὁρίζοντες, ὁ ἀστικὸς φόβος ἀποτελοῦσε, στὰ χέρια τῆς Κυβέρνησης, ἕνα ἰσχυρὸ ἠθικὸ ὅπλο κατὰ τῶν «ἀποκλειστικῶν», τῶν «τρομοκρατῶν», τῶν «ἀναρχικῶν», τῶν «ληστῶν», τῶν «αἱμοχαρῶν». Οἱ «πρόκριτοι», οἱ «ἔντιμοι κύριοι», φοβόνταν, πάνω ἀπ' ὅλα, κάθε εἴδους ἐπιστροφὴ στὸ σύστημα τοῦ ἔτους ΙΙ : ὁ πλούσιος ποὺ θεωρεῖται ὕποπτος, ἡ ἀνατροπὴ τῶν παραδοσιακῶν κοινωνικῶν ἀξιῶν, ἡ πολιτικὴ

δημοκρατία πού ἀνοίγει τὸ δρόμο πρὸς τὴν κοινωνικὴ ἰσοπέδωση.

Ἀπ' τὴν πλευρὰ τῶν ἀρχουσῶν τάξεων, ἡ ἀριστοκρατία παρέμενε ἀποκλεισμένη, ἀλλὰ κι ἕνα μέρος τῆς ἀστικῆς τάξης. Ὁ νόμος τῆς 3ης τοῦ Brumaire τοῦ ἔτους V (25 Ὀκτωβρίου 1795) ἀπαγόρευε τὰ δημόσια λειτουργήματα στοὺς συγγενεῖς τῶν φυγάδων· ἀκυρώθηκε ἀπ'τὴν πλειονότητα τῶν βασιλοφρόνων τοῦ ἔτους V, ἀλλὰ ἐπαναφέρθηκε σὲ ἰσχὺ κατὰ τὸ μήνα Fructidor. Λίγο ἀργότερα, ὁ Sieyès πρότεινε τὴν ἐξορία τῶν εὐγενῶν πού εἶχαν ἀσκήσει λειτουργήματα ἢ κατεῖχαν ἀξιώματα κατὰ τὸ Παλιὸ Καθεστὼς καὶ τὴν ὑποβίβαση τῶν ἄλλων στὴ θέση τῶν «ξένων» : ὁ νόμος τῆς 9ης τοῦ Frimaire τοῦ ἔτους VI (29 Νοεμβρίου 1797) ἐπέμεινε ἰδιαίτερα σὲ τοῦτο τὸ δεύτερο μέτρο· ἂν δὲν ἐφαρμόστηκε ποτέ, ὡστόσο ἡ πρόθεσή του δὲν ἦτανε, γι' αὐτό, λιγώτερο ξεκάθαρη. Ὁ ἀποκλεισμὸς ἐπεκτείνονταν ἀκόμα πιὸ πέρα : οἱ ἀστοὶ τοῦ Διευθυντήριου, μεσαίας κοινωνικῆς προέλευσης, δυσπιστοῦσαν ἀκόμα καὶ γιὰ τὴν ἀστικὴ τάξη τοῦ Παλιοῦ Καθεστῶτος πού βρίσκονταν σὲ πιὸ ὑψηλὸ καὶ πιὸ κοντινὸ πρὸς τὴν ἀριστοκρατία ἐπίπεδο. Οἱ συνταγματικοὶ βασιλόφρονες εἶχαν παραμεριστεῖ, καθὼς κι οἱ ἀπολυταρχικοί. Οἱ Θερμιδοριανοί, πού μεταβληθήκανε σὲ Διευθυντηριακούς, ἐννοοῦσαν ἡ Δημοκρατία νὰ εἶναι ἀστικὴ καὶ συντηρητική· ἀλλὰ ἀρνήθηκαν τὴν ὑποστήριξη ἑνὸς μέρους τῶν ἀστῶν, φοβούμενοι μήπως τοὺς παρασύρουν πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς παλινόρθωσης.

ΙΙ.—Ἡ νομισματικὴ καταστροφὴ κι ἡ Συνωμοσία γιὰ τὴν Ἰσότητα (1795 - 1797)

Ἡ σταθεροποίηση τῆς Δημοκρατίας πάνω στὴν περιορισμένη βάση τῆς ἰδιοχτησίας, τῆς μὲ ἀγορὰ τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων ἀστικῆς τάξης καὶ τῶν δημοκρατικῶν προκρίτων μονάχα ἀποδείχτηκε, τελικά, ἀδύνατη. Ἐξαρτιόταν ἀπ' τὴ λύση πού θὰ δίνονταν στὰ βασικὰ προβλήματα

πού κληρονομήθηκαν ἀπ' τὴν ἐποχὴ τοῦ Θερμιδόρ: τὸ πρόβλημα τοῦ πολέμου καί, στὸ ἐσωτερικό, τὸ οἰκονομικὸ καὶ δημοσιονομικὸ πρόβλημα. Ἡ εἰρήνη ὑπογράφηκε ἀπ' τοὺς Θερμιδοριανοὺς τὸ 1795, στὴ Βασιλεία μὲ τὴν Πρωσσία καὶ τὴν Ἱσπανία, στὴ Χάγη μὲ τὴν Ὁλλανδία· ὡστόσο, ὁ πόλεμος μὲ τὴν Αὐστρία συνεχίστηκε ὡς τὴ Συνθήκη τοῦ Καμποφόρμιο (18 Ὀκτωβρίου 1797). Τὸ νόμισμα κατρακύλησε, ἡ οἰκονομία κατάρρευσε. Μιὰ δημοσιονομικὴ κρίση ἔκανε ὀξύτερη τὴ νομισματικὴ κρίση, οἱ φόροι δὲν ἀπόδιδαν πιά, τὸ Θησαυροφυλάκιο ἦταν ἄδειο. Μάταια ὁ Reubell καλοῦσε «ἀκόμα καὶ τοὺς ἀδιάφορους... νὰ προσηλωθοῦνε στὴ Δημοκρατία καὶ νὰ ἑνωθοῦνε σὲ μιὰ μεγάλη μᾶζα δημοκρατικῶν ποὺ μπροστά της θὰ ἐξαφανίζονταν κάθε φατριασμός».

Ὁ πληθωρισμός, λίγο ὕστερα ἀπ' τὴν ἐγκαθίδρυση τοῦ Διευθυντηρίου (4 τοῦ Brumaire τοῦ ἔτους IV—26 Ὀκτωβρίου 1795), ἔφτασε στὸ ἔπακρο. Τὸ χαρτονόμισμα τῶν 100 λιβρῶν δὲν ἄξιζε πιὰ παρὰ 15 πεντάρες. Ἡ ἔκδοσή του αὐξήθηκε σὲ σημεῖο πού, σὲ λίγο, ἡ ἀξία του ἤτανε μικρότερη κι ἀπ' τὴν τιμὴ τοῦ χαρτιοῦ: σὲ λιγώτερο ἀπὸ τέσσερις μῆνες, ἡ κυκλοφορία του διπλασιάστηκε· τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1796, πλησίασε τὰ 39 δισεκατομμύρια. Μάταια συστήθηκε ἕνα ἀναγκαστικὸ δάνειο μὲ προοδευτικὸ τόκο, σωστὴ φορολογία τοῦ κεφαλαίου, ἐξοφλητέο σὲ μεταλλικὸ νόμισμα, σὲ σιτηρὰ ἢ σὲ χαρτονομίσματα πρὸς 1% τῆς ὀνομαστικῆς τους ἀξίας: ἡ τρέχουσα τιμὴ ἦταν τρεῖς ὡς τέσσερις φορὲς μικρότερη. Στὶς 30 τοῦ μῆνα Pluviôse τοῦ ἔτους IV (19 Φεβρουαρίου 1796), χρειάστηκε νὰ διακοπεῖ ἡ ἔκδοση τῶν γραμματίων.

Ἡ ἐπιστροφὴ στὸ μεταλλικὸ νόμισμα ἀποδείχτηκε ἀδύνατη: δὲν κυκλοφοροῦσαν παρὰ 300 ἑκατομμύρια περίπου, ἔναντι τῶν δυόμισυ δισεκατομμυρίων τοῦ τέλους τοῦ Παλιοῦ Καθεστῶτος. Ἡ ἰδέα μιᾶς Ἐθνικῆς Τράπεζας ἐγκαταλείφτηκε. Ὁ νόμος τῆς 28ης τοῦ Ventôse τοῦ ἔτους IV (18 Μαρτίου 1796) δημιούργησε τὸ «ἔγγειο συνάλλαγμα», ποὺ ἀμέσως κυκλοφόρησε σὲ ἀξίες 2.400 ἑκατομμυρίων. Οἱ «ἔγγειες» αὐτὲς συναλλαγματικές, μὲ ἀντίκρυσμα τὰ

ἐθνικὰ χτήματα ποὺ δὲν εἶχαν ἀκόμα πουληθεῖ, ὑποκατάστησαν τὰ χαρτονομίσματα, ποὺ ἀνταλλάσσονταν μὲ ἀναλογία 30 πρὸς μία, ἐνῶ, τὴν ἴδια στιγμή, τὸ χαρτονόμισμα γίνονταν δεχτὸ γιὰ τὴν πληρωμὴ τοῦ ἀναγκαστικοῦ δανείου μὲ ἀναλογία 100 πρὸς ἕνα. Σ' ἕξη μῆνες, τὸ «ἔγγειο συνάλλαγμα» εἶχε διανύσει τὰ στάδια ποὺ τὸ χαρτονόμισμα εἶχε διατρέξει σὲ πέντε χρόνια. 'Απ' τὶς πρῶτες κιόλας ἐκδόσεις, τὸ συνάλλαγμα ἔχασε τὰ 65 μὲ 70% τῆς ἀξίας του· τὸ κατρακύλισμά του ἔφτασε, τὴν 1η τοῦ Φλορεὰλ (20 'Απριλίου 1796), τὰ 90%. 'Απὸ τότε, τὰ τρόφιμα εἶχανε τρεῖς τιμές, πράμα ποὺ κάθε ἄλλο παρὰ συντελοῦσε στὴ μείωση τῶν δυσκολιῶν τοῦ ἐμπορίου καὶ τοῦ ἐπισιτισμοῦ. Ἡ διασπάθιση τῶν ἐθνικῶν ἀγαθῶν, περιορίζοντας τὴν ἐγγύηση, συντέλεσε ἀκόμα περισσότερο στὸν ἐξευτελισμὸ τοῦ συναλλάγματος. Ὁ νόμος τῆς 6ης τοῦ Φλορεὰλ τοῦ ἔτους IV (26 'Απριλίου 1796) ἐπέτρεπε τὴν ἐπανάληψη τῶν πωλήσεων καὶ καθόριζε τὸν τρόπο τους, χωρὶς δημοπρασίες, ἐνῶ τὸ συνάλλαγμα γίνονταν δεχτὸ στὴν ὀνομαστική του ἀξία : τοῦτο ἀποτελοῦσε σωστὸ «ξεπούλημα», σωστὴ ληστεία πρὸς ὄφελος ἀκριβῶς τῶν προμηθευτῶν τοῦ Κράτους, ποὺ πληρώνονταν σὲ συναλλαγματικές. Κατὰ τὸ μῆνα Πραιριάλ, τὸ ψωμὶ κόστιζε, σὲ χαρτονόμισμα, 150 φράγκα ἢ λίβρα. Κι οἱ ζητιᾶνοι ἀκόμα ἀρνιόντανε τὰ χαρτονομίσματα ποὺ τοὺς δίνανε.

'Απὸ τότε, ἡ περιστροφὴ τοῦ κύκλου ἐπιταχύνθηκε. Στὶς 29 τοῦ Μεσσιντὸρ (17 'Ιουλίου 1796), καταργήθηκε ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία· στὶς 13 τοῦ Θερμιδὸρ (31 'Ιουλίου), ἀποφασίστηκε ἡ πληρωμὴ τῶν ἐθνικῶν χτημάτων νὰ γίνεται σὲ συναλλαγματικὲς ποὺ κυκλοφοροῦσαν : πολὺ ἀργοπορημένο μέτρο γιὰ νὰ ἐμποδίσει τὴν κατασπατάληση τῶν ἐθνικοποιημένων χτημάτων. Στὸ τέλος τοῦ ἔτους IV (στὰ μέσα Σεπτεμβρίου 1796), τὸ ζήτημα τοῦ «πλάσματος» (τῆς πλασματικῆς ἀξίας) τοῦ χαρτονομίσματος εἶχε λήξει. Τὸ μεταλλικὸ νόμισμα ἔκανε ξανὰ τὴν ἐμφάνισή του· μὰ τὸ Κράτος, μὴ εἰσπράττοντας παρὰ χαρτιά, δὲν ἐπωφελιόταν ἀπ' αὐτό. Ὁ νόμος τῆς 16ης τοῦ Pluviôse τοῦ ἔτους V (4 Φεβρουαρίου 1797)

κατάργησε τὸ συνάλλαγμα σὰ νόμισμα, κρατώντας το καρφωμένο στὸ 1% τῆς ὀνομαστικῆς του ἀξίας : ἐπίσημη ἀναγνώριση μιᾶς χρεωκοπίας ποὺ εἶχε πιὰ συμπληρωθεῖ. Ἔτσι, τερματίζονταν ἡ ἱστορία τοῦ χαρτονομίσματος τῆς Ἐπανάστασης. Ἤδη, ὁ πόλεμος συντηροῦσε τὸ καθεστώς : ἡ ἐκμετάλλευση τῶν κατεχόμενων χωρῶν ἐξηγεῖ τὴν ἐπιστροφὴ στὴ νόμιμη ἀξία.

Οἱ κοινωνικὲς συνέπειες ὑπῆρξαν, ὅπως συνήθως, καταστροφικὲς γιὰ τὸ σύνολο τῶν λαϊκῶν τάξεων κι ὁ χειμώνας τοῦ ἔτους IV τρομερὸς γιὰ τοὺς μισθωτούς, ποὺ τοὺς εἶχε κιόλας τσακίσει ἡ ἰλιγγιώδης αὔξηση τῶν τιμῶν. Οἱ ἀγορὲς παράμεναν ἄδειες : ἡ συγκομιδὴ τοῦ 1795 δὲν ἦταν καλή, οἱ χωρικοὶ δὲ δέχονταν παρὰ νόμισμα κι οἱ ἐπιτάξεις δὲν ἐφαρμόζονταν πιά. Τὸ Διευθυντήριο ἀναγκάστηκε νὰ κάνει ἀγορὲς στὸ ἐξωτερικὸ καὶ νὰ ἐπιβάλει ἕναν αὐστηρὸ διακανονισμὸ τῆς κατανάλωσης. Στὸ Παρίσι, ἡ μερίδα ψωμιοῦ, ἀπὸ μιὰ λίβρα τὴ μέρα, ἐλαττώθηκε σὲ 75 γραμμάρια· συμπληρώθηκε μὲ ρύζι, ποὺ δὲ μποροῦσαν νὰ τὸ μαγειρέψουν οἱ νοικοκυρὲς ἀπὸ ἔλλειψη ξύλων. Σ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ χειμώνα, οἱ ἐκθέσεις τῆς ἀστυνομίας δὲν ἔπαυσαν νὰ ἐπισημαίνουνε, μὲ κουραστικὴ μονοτονία, τὴ λαϊκὴ ἀθλιότητα καὶ δυσαρέσκεια, ποὺ ὑπογράμμιζε ἀκόμα περισσότερο ἡ χτυπητὴ ἀντίθεσή της πρὸς τὴν πολυτέλεια καὶ τὴν ἀδιαντροπιὰ τῶν τοκογλύφων. Ἔτσι, ἡ ἀντιπολίτευση κατὰ τοῦ Διευθυντηρίου ἐνισχύθηκε : στὴ Λέσχη τοῦ Πάνθεου, οἱ Ἰακωβῖνοι συζητοῦσανε πάλι γιὰ τὴν ἐπαναφορὰ τοῦ μέγιστου ὁρίου (μάξιμουμ). Ἡ ἐπαναστατική, ὡστόσο, ἀντιπολίτευση πῆρε μιὰ καινούργια μορφὴ μὲ τὸν Babeuf.

Ἡ πίεση τῶν γεγονότων, ἡ παρατήρηση τῆς ἐποχῆς του κι ἡ ἐπαναστατικὴ δράση ποὺ εἶχε ἀναπτύξει ἐμπλούτισαν καὶ ζωντάνεψαν τὴν ἀπὸ μελέτες γνώση τοῦ Babeuf γιὰ τὸν ἀνὰ τοὺς αἰῶνες Κομμουνισμό: πρῶτος αὐτός, στὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, ξεπέρασε τὴν ἀντινομία στὴν ὁποία, δοσμένοι στὴ λαϊκὴ ὑπόθεση, σκόνταφταν οἱ ἄνθρωποι τῆς πολιτικῆς ἀνάμεσα στὴν ἐξασφάλιση τοῦ δικαιώματος ζωῆς καὶ τὴ διατήρηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιο-

χτησίας καὶ τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας. Ἀναμφίβολα, ἡ προσπάθεια τῆς «Συνωμοσίας τῶν Ἴσων» δὲν ἐντάσσεται ἀκριβῶς μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἀστικῆς ἐπανάστασης. Ἀλλά, ἂν δοῦμε ἀπὸ ψηλότερα τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη, ἡ «Συνωμοσία» αὐτὴ ἐκφράζει τὴν ἀναγκαία «μετάσταση» ἀπ' τὸ λαϊκὸ κίνημα παλιοῦ τύπου, ἔτσι ὅπως κορυφώνεται κατὰ τὸ ἔτος II, στὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα ποὺ γεννήθηκε ἀπ' τὴν ἀντίφαση τῆς νέας κοινωνίας.

Ὅπως οἱ Ξεβράκωτοι κι ὅπως οἱ Ἰακωβῖνοι, ὁ Babeuf διακηρύσσει ὅτι σκοπὸς τῆς κοινωνίας εἶναι ἡ «κοινὴ εὐτυχία» κι ὅτι ἡ Ἐπανάσταση ὀφείλει νὰ ἐξασφαλίσει τὴν «ἰσότητα τῶν ἀπολαυῶν». Μά, ἀφοῦ ἡ ἀτομικὴ ἰδιοχτησία δημιουργεῖ ἀναγκαστικὰ τὴν ἀνισότητα κι ὁ «ἀγροτικὸς νόμος», δηλαδὴ ἡ ἴση κατανομὴ τῶν ἰδιοχτησιῶν, δὲ μπορεῖ νὰ «διαρκέσει παρὰ μιὰ μέρα μονάχα» («ἀπ' τὴν ἑπομένη κιόλας τῆς ἐφαρμογῆς του θὰ ξαναπαρουσιάζονταν ἡ ἀνισότητα»), τὸ μόνο μέσο γιὰ νὰ φτάσουμε στὴν «πραγματικὴ ἰσότητα» εἶναι «νὰ θεσπίσουμε τὴν κοινὴ διοίκηση· νὰ καταργήσουμε τὴν ἀτομικὴ ἰδιοχτησία· νὰ βοηθήσουμε κάθε ἄνθρωπο νἀφοσιωθεῖ στὸ ταλέντο του καὶ στὸ ἔργο ποὺ γνωρίζει· νὰ τὸν ἀναγκάσουμε νὰ καταθέσει τοὺς σὲ εἶδος καρποὺς τῆς ἐργασίας του στὸ κοινὸ ταμεῖο· καὶ νὰ καθιερώσουμε μιὰν ἁπλὴ διαχείριση τῶν τροφίμων, πού, κρατώντας καταλόγους ὅλων τῶν ἀτόμων κι ὅλων τῶν πραγμάτων, θὰ ξαναμοιράσει τὰ τρόφιμα αὐτὰ μὲ τὴν πιὸ αὐστηρὴ ἰσότητα». Τὸ πρόγραμμα αὐτό, ποὺ ἐκτέθηκε στὸ «Μανιφέστο τῶν Πληβείων» καὶ δημοσιεύτηκε ἀπ' τὸ «Tribun du peuple» τῆς 9ης τοῦ Frimaire τοῦ ἔτους IV (30 Νοεμβρίου 1795), ἀποτελοῦσε, σὲ σχέση μὲ τὶς ἰδεολογίες τῶν Ἰακωβίνων καὶ τῶν Ξεβράκωτων, ποὺ κι ἡ μιὰ κι ἡ ἄλλη χαρακτηρίζονταν ἀπ' τὴν προσήλωσή τους στὴ μικρὴ ἰδιοχτησία τὴ βασισμένη στὴν προσωπικὴ ἐργασία, μιὰν ἀνανέωση ἤ, ἀκριβέστερα, μιὰν ἀπότομη μεταστροφή: ἡ «κοινότητα τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν ἐργασιῶν» ὑπῆρξε ἡ πρώτη μορφὴ τῆς ἐπαναστατικῆς ἰδεολογίας τῆς καινούργιας κοινωνίας ποὺ γεννήθηκε ἀπ' τὴν ἴδια τὴν Ἐπανάσταση. Μὲ τὸν «Μπαμπουβισμὸ» (τὴ θεωρία τοῦ Ba-

beuf), ὁ Κομμουνισμός, οὐτοπιστικὸ ὄνειρο ὥς τότε, ὀρθώθηκε σὲ ἰδεολογικὸ σύστημα· μὲ τὴν «Συνωμοσία τῶν Ἴσων», ἔμπαινε στὴν πολιτικὴ ἱστορία.

Τὸ σύστημα τοῦ Babeuf χαρακτηρίστηκε ἀπ' τὸν Georges Lefebvre σὰν «Κομμουνισμὸς τῆς κατανομῆς». Δίχως ἄλλο, τὸ πρόβλημα τῆς κατανομῆς τῶν τροφίμων, ποὺ εἶχε τόσο μεγάλη σημασία γιὰ τὶς λαϊκὲς μᾶζες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀποτελεῖ τὸ ἐπίκεντρο τῆς κοινωνικῆς σκέψης τοῦ Babeuf.'Αλλά, ἐπόπτης φορολογίας τῶν γαιῶν καὶ δεινὸς στὰ χωροδεσποτικὰ ζητήματα, δικαστικὸς γραμματέας κοινότητας ἕνα διάστημα, ὁ Babeuf εἶχε ἄμεση πεῖρα τῶν ἀγροτῶν τῆς Πικαρδίας, τῶν προβλημάτων καὶ τῶν ἀγώνων τους : τὸ θέαμα ζωντανῶν καὶ μαχητικῶν ἀγροτικῶν κοινοτήτων, μὲ τὰ συλλογικά τους δικαιώματα καὶ τὶς κοινές τους συνήθειες, τὸν ἔκανε νὰ στραφεῖ, ἀναμφίβολα καὶ πρὶν ἀκόμα ἀπ' τὴν Ἐπανάσταση, πρὸς τὴν πραγματικὴ ἰσότητα καὶ τὸν Κομμουνισμό. Ἂν στὸ «Αἰώνιο Κτηματολόγιό» του τοῦ 1789 ἔκλινε πρὸς τὸν ἀγροτικὸ νόμο, δηλαδὴ πρὸς τὸ σοσιαλισμὸ τῶν «ὀπαδῶν τῆς κατανομῆς», κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ 1848, σ' ἕνα ὑπόμνημα τοῦ 1785 γιὰ τὰ μεγάλα ἀγροχτήματα καὶ σ' ἕνα του γράμμα τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1786, ἐγκωμίαζε τὴν ὀργάνωση «συλλογικῶν ἀγροχτημάτων», ἀληθινῶν «ἀδερφικῶν κοινοτήτων»: «τὸ νὰ κομματιάζουμε τὸ ἔδαφος σὲ ἴσους κλήρους γιὰ ὅλα τἄτομα εἶναι σὰ νὰ καταστρέφουμε τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν πόρων ποὺ τὸ ἔδαφος τοῦτο θᾶδινε μὲ τὴ συνδυασμένη ἐργασία». Πρὶν κιόλας ἀπ' τὴν Ἐπανάσταση, ὁ Babeuf ἔθετε, ἔτσι, ὄχι μονάχα τὸ πρόβλημα τῆς πραγματικῆς ἰσότητας τῶν δικαιωμάτων, κι ἑπομένως τῆς κατανομῆς, μὰ καὶ τὸ πρόβλημα τῆς παραγωγῆς, διαισθανόμενος τὴν ἀνάγκη μιᾶς συλλογικῆς ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας τῆς γῆς. Τὸ μεγάλο γεγονὸς τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συγκεντρωτισμοῦ καὶ τοῦ ξεπετάματος τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς τοῦ εἶχε διαφύγει ; Ἡ προτίμησή του γιὰ τὶς παλιὲς οἰκονομικὲς μορφές, ἰδιαίτερα τὶς χειροτεχνικές, κι ἡ ἀπουσία στὸ ἔργο του κάθε ἀναφορᾶς σὲ μιὰ κομμουνιστικὴ κοινωνία βασισμένη στὴν ἀφθονία τῶν καταναλωτικῶν προϊ-

όντων ἐξηγοῦν τὸ λόγο ποὺ μπόρεσαν καὶ μιλήσανε, σχετικὰ μ' αὐτόν, γιὰ ἕναν οἰκονομικὸ πεσσιμισμό. Τὰ εἰδικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς οἰκονομίας τῆς ἐποχῆς του, ὁ μικρὸς βαθμὸς τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συγκεντρωτισμοῦ κι ἡ ἀπουσία μιᾶς πραγματικῆς μαζικῆς παραγωγῆς, ἐκτὸς ἀπ' τὴν ἴδια τὴν ἰδιοσυγκρασία τοῦ Babeuf καὶ τὴν κοινωνική του ἐμπειρία, ἐξηγοῦν γιατὶ ὁδηγήθηκε στὸ νὰ μελετήσει τὴν ἔλλειψη καὶ τὴ στασιμότητα μᾶλλον τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων παρὰ τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴν ἀφθονία τους. Ἔτσι, ἡ θέση τοῦ «Μπαμπουβισμοῦ» προσδιορίζεται ἀκριβῶς ἀνάμεσα στὴν ἠθικολογοῦσα κομμουνιστικὴ οὐτοπία τοῦ 18ου αἰώνα καὶ τὸ βιομηχανικὸ σοσιαλισμὸ ἑνὸς Saint - Simon.

Ἡ «Συνωμοσία τῶν Ἴσων» ἀποτέλεσε, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ χειμώνα 1795 - 1796, τὴν πρώτη ἀπόπειρα προσαρμογῆς τοῦ Κομμουνισμοῦ στὴν πραγματικότητα. Ἡ πολιτική του ὀργάνωση παρουσιάζει διαφορὰ ἀπ' τὶς ὥς τώρα χρησιμοποιούμενες ἀπ' τὸ λαϊκὸ κίνημα μεθόδους. Στὸ κέντρο, βρίσκεται ἡ ἡγετικὴ ὁμάδα, στηριζόμενη σ' ἕνα μικρὸ ἀριθμὸ δοκιμασμένων μαχητῶν· ἔπειτα, ἔρχονται οἱ συμπαθοῦντες πατριῶτες καὶ δημοκράτες, μὲ τὴν ἔννοια ποὺ δόθηκε στοὺς ὅρους αὐτοὺς κατὰ τὸ ἔτος II, ποὺ τὴν πλαισιώνουν καὶ ποὺ δὲ φαίνουνται νὰ ἔχουνε συμμεριστεῖ ἀπόλυτα τὸ καινούργιο ἐπαναστατικὸ ἰδανικό· τέλος, οἱ ἴδιες λαϊκὲς μᾶζες ποὺ πρόκειται νὰ προσελκυστοῦν. Συνωμοσία κατ' ἐξοχὴν ὀργανώτρια : ὅμως, τὸ πρόβλημα τῶν ἀναγκαίων δεσμῶν μὲ τὶς μᾶζες φαίνεται πὼς εἶχε λυθεῖ κατὰ τρόπο ἀβέβαιο. Ἔτσι, πέρα ἀπ' τὴν ἐμπειρία τῆς λαϊκῆς ἐξέγερσης, πρόβαλλε καθαρὰ ἡ ἔννοια τῆς ἐπαναστατικῆς δικτατορίας, ποὺ ὁ Μαρὰ εἶχε προαισθανθεῖ, μὰ χωρὶς νὰ μπορέσει νὰ τὴν καθορίσει ἀκριβῶς : μετὰ τὴν κατάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπ' τὴν ἐξέγερση, θᾶταν ἀφέλεια νὰ παραδοθεῖ ξανὰ ἡ κατάσταση σὲ μιὰ συνέλευση ἐκλεγμένη σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχές τῆς πολιτικῆς δημοκρατίας, ἔστω καὶ μὲ καθολικὴ ψηφοφορία· ἡ δικτατορία μιᾶς ἐπαναστατικῆς μειονότητας εἶναι ἀπαραίτητη ὅσο διάστημα χρειάζεται γιὰ τὸ ξαναπλάσιμο τῆς κοινωνίας

καὶ τὴν ἐγκαθίδρυση νέων θεσμῶν. Ἡ ἰδέα αὐτὴ πέρασε ἀπ' τὸν Buonarroti στὸν Blanqui καὶ φαίνεται πὼς πρέπει νἀποδώσουμε στὸν «Μπλανκισμὸ» τὴ θεωρία καὶ τὴν πραχτικὴ τοῦ Λένιν γιὰ τὴ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου.

Ἡ σημασία τῆς «Συνωμοσίας τῶν Ἴσων» καὶ τοῦ «Μπαμπουβισμοῦ» δὲ μπορεῖ νὰ ὑπολογιστεῖ παρὰ μὲ τὰ κριτήρια τοῦ αἰώνα μας : στὴν ἱστορία τοῦ Διευθυντηρίου, δὲν ὑπῆρξε παρὰ ἕνα ἁπλὸ ἐπεισόδιο. Ἀλλά, γιὰ πρώτη φορά, ἡ κομμουνιστικὴ ἰδέα ἔγινε πολιτικὴ δύναμη. Ἀνταποκρινόμενος στὴν παράκληση τοῦ φίλου του, ὁ Μπουοναρρότι δημοσίεψε, τὸ 1828, κατὰ τὴν ἐξορία του στὶς Βρυξέλλες, τὴν Ἱστορία τῆς «Συνωμοσίας γιὰ τὴν Ἰσότητα ποὺ λέγεται τοῦ Babeuf» : τὸ βιβλίο αὐτὸ ἄσκησε μιὰ βαθειὰ ἐπίδραση· χάρη σ' αὐτό, ὁ «Μπαμπουβισμὸς» ἀναγνωρίστηκε σὰν ἕνας κρίκος ἁλυσίδας γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς κομμουνιστικῆς σκέψης καὶ τῆς ἐπαναστατικῆς πραχτικῆς ([1]).

III.—Ἡ πολιτικὴ πραχτική : ἀπ' τὸ φιλελευθερισμὸ τοῦ Διευθυντηρίου στὸν ὑπατικὸ αὐταρχισμὸ

Ὑπὸ τὶς συνθῆκες τῆς γενικῆς ἀστάθειας πού, ἀπ' τὸ 1795 ὥς τὸ 1799, ἐπικράτησε κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Διευθυντηρίου, δὲ μποροῦσε παρὰ νἆναι πολὺ ἀβέβαιη ἡ κανονικὴ λειτουργία τοῦ Συντάγματος τοῦ ἔτους III.

Ὁ καταμερισμὸς τῶν ἐξουσιῶν εἶχε σοφὰ ὑπολογιστεῖ, ἀπ' τὴν ἐκτελεστικὴ ἐξουσία εἶχε ἀφαιρεθεῖ κάθε νομοθετικὴ πρωτοβουλία κι ὁ ἔλεγχος τοῦ Θησαυροφυλάκιου, ἡ τοπικὴ διοίκηση εἶχε ξανὰ ἀποκεντρωθεῖ, ἡ ἀστάθεια

1. Ὅσον ἀφορᾶ τὶς μελετες γιὰ τὸ «Μπαμπουβισμό» . «Ὁ Babeuf (1760 - 1797) κι ὁ Buonarroti (1761 - 1837). Γιὰ τὴ δεύτερη ἑκατονταετηρίδα ἀπ' τη γέννησή τους»,δημοσίευμα τῶν Ροβεσπιεριανῶν Μελετῶν (Ναντού, 1961)· Cl. MAZAURIC, «Ὁ Babeuf κι ἡ Συνωμοσία γιὰ την Ἰσότητα» (Παρίσι, 1962)· «Ὁ Babeuf καὶ τὰ προβλήματα τοῦ Μπαμπουβισμοῦ» (Παρίσι, 1963)· V. DALINE, «Gracchus Babeuf (1785 - 1794) » (Μόσχα, 1963, στὰ ρωσικα).

εἶχε γίνει θεσμὸς μὲ τὴν ἀνανέωση, κάθε χρόνο, τοῦ μισοῦ τῶν δημοτικῶν ἀρχῶν, τοῦ τρίτου τῶν Συμβουλίων καὶ τοῦ πέμπτου τῶν διοικήσεων τῶν διαμερισμάτων καὶ τοῦ ἐκτελεστικοῦ Διευθυντηρίου : κι ὅλα αὐτά, ἐνῶ ἡ Ἐπανάσταση δὲν εἶχε ἀκόμα σταθεροποιηθεῖ (ἴσχυαν ἀκόμα οἱ ἔκτακτοι νόμοι κατὰ τῶν λιποτακτῶν καὶ τῶν φυγάδων στὸ ἐξωτερικό), ἐπικρέμονταν ἡ ἀπειλὴ τῆς χρεωκοπίας κι ὁ πόλεμος συνεχίζονταν. Ὡστόσο, τὸ ἴδιο τὸ κείμενο τοῦ Συντάγματος τοῦ ἔτους III δὲν ἄφηνε τὸ Διευθυντήριο τόσο ἀφοπλισμένο ὅσο ἔχει λεχθεῖ καί, προπάντων, ἐφαρμόστηκε, στὴν πράξη, μιὰ πολιτικὴ ποὺ ἔκανε σιγὰ σιγὰ νὰ ξεκαθαριστοῦν τὰ κυριώτερα γνωρίσματα τοῦ συστήματος τῆς Ὑπατείας : ἀπ' τοὺς Θερμιδοριανοὺς ὡς τοὺς Διευθυντηριακοὺς καὶ τοὺς Μπρυμεριανούς, ἐνισχύθηκε τὸ καθεστὼς τῶν προκρίτων κι ὁ Brumaire δὲν ἀποτελεῖ μιὰ διακοπή, ὅπως τὸ ἤθελε ὁ θρῦλος τῆς Ὑπατείας, ἀλλὰ ἕναν ἀποφασιστικὸ σταθμό.

Ἡ φιλελεύθερη ἀντίληψη τῶν ἐκλογῶν παραβιάστηκε ἀπ' τὴν ἀρχὴ κιόλας, ἀφοῦ χρησιμοποιήθηκε ὑποκριτικὰ ἡ ἐκλογὴ μελῶν ἀπ' τὰ ἴδια τὰ Σώματα : ἀπ' τοὺς ἔκτακτους νόμους ὡς τὰ πραξικοπήματα, ὑπονομεύτηκε ἡ κανονικὴ λειτουργία τοῦ Συντάγματος καί, τελικά, ἡ ἐλεύθερη ἐκλογὴ ὑποκαταστάθηκε ἀπ' τὴν ἐκλογὴ ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τῆς Ὑπατείας. Τὸ διάταγμα τῶν δύο τρίτων (5 τοῦ Fructidor τοῦ ἔτους III - 22 Αὐγούστου 1795) παράτεινε ἐπ' ἀόριστο τὴν παραμονὴ τῶν Θερμιδοριανῶν στὴν ἐξουσία. «Σὲ ποιὰ χέρια θὰ παραδοθεῖ ἡ ἱερὴ παρακαταθήκη τοῦ Συντάγματος ;». Οἱ συνελεύσεις τῶν ἐκλεκτόρων ἔπρεπε νὰ ἐκλέξουν τὰ 2/3 τῶν νέων πληρεξουσίων (500 στοὺς 700) ἀνάμεσα στὰ ἐν ἐνεργείᾳ ἤδη μέλη τῆς Ἐθνοσυνέλευσης· τὸ διάταγμα τῆς 13ης τοῦ Fructidor (30 Αὐγούστου) καθόριζε πώς, ἐπειδὴ ἡ ἀναλογία αὐτὴ δὲν εἶχε ἐπιτευχθεῖ, ὁ ὑπόλοιπος ἀριθμὸς τῶν μελῶν τῆς Ἐθνοσυνέλευσης ποὺ δὲν εἶχαν ξαναεκλεγεῖ θὰ συμπληρωνόντανε μὲ ψηφοφορία τοῦ ἴδιου τοῦ Σώματος. Αὐτὸ σήμαινε τὴν ἐξουδετέρωση, πρὸς ὄφελος τῶν Θερμιδοριανῶν, τόσο τῶν παλιῶν Ὀρεινῶν ὅσο καὶ τῆς συνταγματικῆς μοναρχικῆς

ἀντιπολίτευσης. Τελικά, τὰ Συμβούλια τοῦ Διευθυντηρίου ἐπανδρωθήκανε μὲ 511 μέλη τῆς Ἐθνοσυνέλευσης : τὰ προκαθορισμένα 2/3 ξεπεραστήκανε.

Τὰ «Πραξικοπήματα», ποὺ τόσο συντελέσανε στὴ δυσφήμιση τοῦ Διευθυντηρίου, ἐντάσσονται σὲ τούτη τὴν πολιτικὴ γραμμή : γιὰ νἀντιμετωπίσει τὰ δυσάρεστα ἐνδεχόμενα τῆς ἐκλογῆς, ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία ἐπανορθώνει τἀποτελέσματα μὲ τὴν ἀκύρωση ἢ τὸν ἀποκλεισμὸ καὶ τὴν ἐσωτερικὴ ἐκλογὴ ἀπ' τὰ ἴδια τὰ Σώματα.

Στὶς ἐκλογὲς τοῦ Germinal τοῦ ἔτους V (1797) γιὰ τὴν ἀνανέωση τοῦ πρώτου τρίτου τῶν Συμβουλίων ποὺ εἶχε λήξει ἡ θητεία του καὶ ποὺ τὰ μισά του μέλη ἦταν «ἰσόβια», οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Διευθυντηρίου πάθανε πανωλεθρία, ἐχτὸς μονάχα σὲ καμμιὰ δεκαριὰ διαμερίσματα : μόνον ἕντεκα μέλη τῆς Ἐθνοσυνέλευσης ἐπανεκλέγησαν κι ἔτσι τὸ νέο τρίτο ἐνίσχυε σημαντικὰ τὴ μοναρχικὴ δεξιά. Μὲ τὸ πραξικόπημα τῆς 18ης τοῦ Fructidor τοῦ ἔτους V (4 Σεπτεμβρίου 1797), τὸ Διευθυντήριο ἐπέβαλε στὰ Συμβούλια ἔκτακτα μέτρα : 49 διαμερίσματα εἶδαν νἀκυρώνουνται πέρα γιὰ πέρα οἱ ἐκλογές τους κι ἄλλα νἀκρωτηριάζεται ἡ ἀντιπροσώπευσή τους· συνολικά, 177 πληρεξούσιοι ἀποκλείστηκαν χωρὶς νἀντικατασταθοῦνε· ἀπὸ κείνους ποὺ ἐνέκρινε ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία, ὁρισμένοι παραιτήθηκαν κι οἱ ἄλλοι σώπασαν.

Γιὰ τὶς ἐκλογὲς τοῦ ἔτους VI (1798), ἡ τακτικὴ αὐτὴ τελειοποιήθηκε καὶ πῆρε ὁρισμένα χαρακτηριστικὰ ποὺ παραμείνανε ὡς τὸ 19ο αἰώνα. Τὸ ἐγχείρημα ἄξιζε τὸν κόπο : οἱ ἀποκλεισμοὶ ἀνεβάσανε, τελικά, σὲ 437 τὸν ἀριθμὸ τῶν ἑδρῶν πρὸς ἐπάνδρωση, ποὺ ἀνάμεσά τους περιλαμβάνονταν καὶ τὸ δεύτερο μισὸ τῶν «ἰσόβιων». Γιὰ προφύλαξη, ἤδη ἀπ' τὶς 12 τοῦ μήνα Pluviôse τοῦ ἔτους VI (31 Ἰανουαρίου 1798), τὰ Συμβούλια ἀνάλαβαν τὰ ἴδια τὴν προσεχῆ ἐπικύρωση τῶν ἐκλογῶν : τὰ 236 μέλη τῆς Ἐθνοσυνέλευσης ποὺ ἔληγε ἡ θητεία τους, μαζὶ μὲ τοὺς 297 πληρεξούσιους ποὺ παραμένανε, προβήκανε στὴν ἐκκαθάριση τῶν νεοεκλεγμένων. Μὲ φροντίδα προετοιμασμένες ἀπ' τὴν Κυβέρνηση, ποὺ πολλαπλασίασε τὶς διοικητικὲς

πιέσεις, οἱ ἐκλογές παρουσιάσανε πολυάριθμα σχίσματα στίς ἐκλογικές συνελεύσεις, πράμα πού ἐπέτρεψε στό Διευθυντήριο νά ἐγκρίνει μόνο τούς πληρεξούσιους τῆς ἀρεσκείας του: οἱ Διευθυντηριακοί ὑποστηρίξανε, στά Συμβούλια, ὅσους εἶχαν ἐκλέξει οἱ σχισματικές συνελεύσεις καί ζητήσανε τήν ἐπικύρωση τῆς ἐκλογῆς τους. Ἡ πλειοψηφία τῶν «Πεντακοσίων» προσυπόγραψε τόν κατάλογο τῶν νεοεκλεγμένων πού ἔπρεπε νἀποκλειστοῦν κι οἱ Παλιοί ὑποκύψανε. Τελικά, ὁ νόμος τῆς 22ας Φλορεάλ τοῦ ἔτους VI (11 Μαΐου 1798) ἀκύρωσε τίς ἐκλογές σέ 8 διαμερίσματα, ἐνέκρινε τούς ἐκλεγμένους ἀπ' τίς σχισματικές συνελεύσεις σέ 19 διαμερίσματα κι ἀπέκλεισε 60 πληρεξούσιους πού εἶχαν ἐκλεγεῖ ὑπό τήν ἰδιότητα τοῦ δικαστῆ ἤ τοῦ διοικητικοῦ: συνολικά, 106 πληρεξούσιων ἀκυρώθηκε ἡ ἐκλογή μέ τό νόμο τοῦ Φλορεάλ. Ἀντίθετα, 191 κυβερνητικοί ὑποψήφιοι μπήκανε στά Συμβούλια: 85 ἐπίτροποι καί δημόσιοι ὑπάλληλοι κατά τήν ἀνάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπ' τό Διευθυντήριο κι 106 δικαστές ἤ διοικητικοί πού, θεωρητικά, εἶχαν ἐκλεγεῖ, μά πού πολλοί ἀπ' αὐτούς τοποθετηθήκανε ἀπ' τήν Κυβέρνηση. Ὅταν δέ μποροῦσε νά παραποιηθεῖ μέ τόν ἀποκλεισμό καί τήν ἐσωτερική ἐκλογή ἀπ' τά ἴδια τά Σώματα, τό ἀντιπροσωπευτικό καθεστώς διαστρέφονταν μέ τήν ἐπίσημη ὑποψηφιότητα τῶν ἴδιων τῶν ἀντιπροσώπων τῆς ἐξουσίας: πραχτική πού ἐπρόκειτο νά ἰσχύσει γιά πολύ στήν πολιτική ἱστορία τῆς Γαλλίας.

Ἡ 30ή τοῦ Πραιριάλ τοῦ ἔτους VII (18 Ἰουνίου 1799) ἀποτελεῖ μᾶλλον ἕνα κοινοβουλευτικό γεγονός παρά ἕνα πραξικόπημα: τά Συμβούλια πῆραν ἐκδίκηση ἀναγκάζοντας νόμιμα δυό διευθυντές νά παραιτηθοῦνε.

Ὁ Brumaire, ἀντίθετα, ἐντάσσεται στά ἴδια πλαίσια μέ τόν Fructidor καί τόν Floréal: τό βράδυ τοῦ πραξικοπήματος τοῦ Βοναπάρτη, στίς 19 τοῦ Brumaire τοῦ ἔτους VIII (10 Νοεμβρίου 1799), ἡ πλειοψηφία τῶν Παλιῶν κι ἡ μειοψηφία τῶν «Πεντακοσίων» ἀποκλείσανε ἀπ' τήν ἐθνική ἀντιπροσωπεία, «γιά τίς ἀκρότητες καί τίς συνεχεῖς ἀπόπειρές τους», 62 πληρεξούσιους κι ἐκλέξανε οἱ ἴδιες δυό

ἐπιτροπές, μὲ 25 μέλη τὴν καθεμιά, ἐπιφορτισμένες νὰ προετοιμάσουν «τὶς μεταβολὲς ποὺ ἔπρεπε νὰ γίνουν στὶς ὀργανικὲς διατάξεις ποὺ ἡ πεῖρα ἔκανε αἰσθητὰ τὰ σφάλματα καὶ τὰ μειονεχτήματά τους». Ἡ ὑποκριτικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ Συντάγματος ἀπ' τό Διευθυντήριο ἔφτανε, ἐδῶ, στό ἀποκορύφωμά της.

Ἤδη, ἀπ' τὴν ἄνοιξη τοῦ ἔτους V (1797), ὁ Benjamin Constant εἶχε δημοσιέψει ἕνα ἔργο, «Περὶ τῶν πολιτικῶν ἀντιδράσεων», ὅπου ἀπαιτοῦσε «μιὰ δυνατὴ καὶ σταθερὴ Κυβέρνηση». Ἀπ' τὶς 22 τοῦ Φλορεὰλ κιόλας, ὁ Daunou, ἀπ' τοὺς δημιουργούς, ὡστόσο, τοῦ Συντάγματος τοῦ ἔτους III, ἐξεγέρθηκε κατὰ τῆς συχνότητας τῶν ἐκλογῶν, πού, κάθε χρόνο, ἔθεταν τὰ πάντα ξανὰ ὑπό συζήτηση. Ἡ ἀρχὴ τῆς κυριαρχίας παρέμενε ἄθιχτη : ἡ ἀστικὴ τάξη τῶν Θερμιδοριανῶν δὲ μποροῦσε νὰ παραιτηθεῖ ἀπ' αὐτὴν χωρὶς νὰπαρνηθεῖ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της καὶ νὰ παίξει τό παιχνίδι τῶν ὁπαδῶν τοῦ θείου δικαίου. Ἔπρεπε, λοιπόν, νὰ τὴ συμβιβάσει μὲ τὶς ἀπαιτήσεις μιᾶς σταθερῆς κι ἰσχυρῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας. Ὁ Sieyès φαντάστηκε ὅτι διορθώνει τὴν ἐκλογὴ μὲ τὴν ἐσωτερικὴ ἐκλογὴ ἀπ' τὰ ἴδια τὰ Σώματα : τὰ συγκροτημένα Σώματα θὰ ἐπανδρωνόντανε μὲ ἐσωτερικὴ ἐκλογή, διαλέγοντας ἀνάμεσα στοὺς προκρίτους, ποὺ τοὺς πίνακές τους θὰ εἶχε καταρτίσει ὁ κυρίαρχος λαός, πού, ὑποκριτικά, θὰ τοῦ εἶχαν ἐπιτρέψει τὴν καθολικὴ ψηφοφορία. Ὁ Βοναπάρτης δὲ μποροῦσε παρὰ νὰ ἐπιδοκιμάσει : ἡ ἐκλογὴ ἀπ' τὰ Σώματα ἀποτέλεσε χαρακτηριστικό γνώρισμα τοῦ Συντάγματος τῆς Ὑπατείας τοῦ ἔτους VIII (24 Δεκεμβρίου 1799). Ἡ Γερουσία συμπληρώθηκε μ' ἐσωτερικὴ ἐκλογή· στὴν ἀρχή, διόρισε ἡ ἴδια τὰ μέλη τῆς Δημαρχίας καὶ τοῦ Νομοθετικοῦ Σώματος· ὕστερα, ἡ διαλογὴ αὐτὴ θὰ γίνονταν ἀπ' τοὺς καταλόγους τῶν προκρίτων ποὺ θὰ εἶχαν ἐκλεγεῖ μὲ τὴν καθολικὴ ψηφοφορία διαφόρων βαθμῶν. Στὴν πραγματικότητα, οἱ κατάλογοι αὐτοί, ποὺ καταρτίστηκαν κατὰ τό ἔτος IX, δὲ χρησιμοποιήθηκαν ποτέ· ἀκυρώθηκαν ἀπ' τό Σύνταγμα τοῦ ἔτους X (16 Αὐγούστου 1802) κι ἀντικαταστάθηκαν ἀπ' τοὺς συλλόγους ἐκλογέων. «Οἱ ἀρχὲς τοῦ νέου ἐκλογι-

κοῦ μας δικαίου», δήλωνε ὁ Lucien Bonaparte στίς 24 Μαρτίου 1803, «δὲ βασίζουνται πιὰ σὲ χιμαιρικὲς ἰδέες, ἀλλὰ στὴν ἴδια τὴν πολιτικὴ κοινότητα καὶ τὴν ἰδιοχτησία, ποὺ ἐμπνέει ἕνα συναίσθημα σεβασμοῦ γιὰ τὴ δημόσια τάξη». Ὁ Βοναπάρτης εἶχε κιόλας διακηρύξει ἁπλούστερα: «Μόνον ἐγὼ εἶμαι ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ λαοῦ».

Ἡ ἐπιστροφὴ στὸ συγκεντρωτισμὸ ἦταν φυσικὸ ἐπακόλουθο. Ἐνῶ γενικὰ θεωρεῖται ἔργο τοῦ Βοναπάρτη, εἶχε, ὡστόσο, κι αὐτὴ προετοιμαστεῖ ἀπ' τὸ Διευθυντήριο. Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωση τοῦ ἔτους III παρέμενε πιὸ συγκεντρωτικὴ ἀπ' ὅσο λέγεται. Οἱ μικρὲς ἀγροτικὲς κοινότητες ὑπαχθήκανε διοικητικά στὶς δημαρχιακὲς περιφέρειες, ἐνῶ οἱ μεγάλες πόλεις, ἰδιαίτερα τὸ Παρίσι, χάνοντας μὲ τὴν κομμούνα τους καὶ τὸ δήμαρχό τους καὶ τὴν αὐτονομία τους, διαιρέθηκαν σὲ πολλὲς δημαρχίες. Στὸ ἐπίπεδο τοῦ διαμερίσματος, τὸ Συμβούλιο καταργήθηκε κι ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ μιὰ κεντρικὴ διοίκηση ἀπὸ πέντε μέλη. Κι ἀφοῦ, ἔτσι, συγκεντρώθηκε ἡ ἐξουσία, οἱ διοικήσεις ἱεραρχηθήκανε ἡ μιὰ σὲ σχέση μὲ τὴν ἄλλη, οἱ δημοτικὲς ἐξαρτηθήκανε ἀπ' τὶς διοικήσεις διαμερισμάτων κι οἱ τελευταῖες ἀπ' τοὺς ὑπουργούς. Τὸ Διευθυντήριο εἶχε τὴν ἐξουσία νὰκυρώνει, χωρὶς δικαίωμα ἔφεσης, τὶς ἀποφάσεις τῶν τοπικῶν διοικήσεων, νὰνακαλεῖ τὰ μέλη τους καὶ νὰ τἀντικαθιστᾶ σὲ περίπτωση ὁριστικῆς παύσης τους, χρησιμοποιώντας, κατὰ κανόνα, γιὰ τὶς μερικὲς αὐτὲς ἀντικαταστάσεις, τὸ μέσο τῆς ἐσωτερικῆς ἐκλογῆς ἀπ' τὰ ἴδια τὰ Σώματα. Ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία ἀντιπροσωπεύονταν, σὲ κάθε διοίκηση διαμερίσματος ἢ δήμου, ἀπὸ ἕνα διορισμένο κι ἀνακλητὸ «Ἐπίτροπο».

Οἱ ἐπίτροποι τοῦ Διευθυντήριου ἐπέβλεπαν γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν νόμων, παραβρίσκονταν στὶς συνεδριάσεις τῶν Συνελεύσεων κι ἐλέγχανε τοὺς δημόσιους λειτουργούς. Ἔναντι στὶς ἀνανεώσιμες κατὰ τμήματα, κάθε χρόνο, διοικήσεις, ἀποτελοῦσαν κάποιαν ἐγγύηση σταθερότητας. Κι ἀκόμα πιὸ πολύ, ὁ ἐπίτροπος διαμερίσματος, ἀλληλογραφώντας ἀπευθείας μὲ τὸν Ὑπουργὸ τῶν Ἐσωτερικῶν, διευθύνοντας τὰ διάφορα γραφεῖα καὶ δίνοντας διαταγὲς

στοὺς ἐπιτρόπους τῶν δήμων, προεικονίζει τὸ νομάρχη τῆς Ὑπατείας. Τὸ Σύνταγμα τοῦ ἔτους III παραχωροῦσε ἀκόμα στὸ Διευθυντήριο καὶ σημαντικὰ ἄλλα προνόμια: τὸ Διευθυντήριο κρατάει τὴν «κανονιστικὴ» ἐξουσία, δηλαδὴ τὸ δικαίωμα νὰ παίρνει ἀποφάσεις· κατευθύνει τὴ διπλωματία καὶ συνάπτει συνθῆκες, ἀκόμα καὶ μυστικές· ἔχει στὴ διάθεσή του τὴ στρατιωτικὴ δύναμη καὶ διορίζει τοὺς ἀρχιστράτηγους· ὑπεύθυνο γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ ἀσφάλεια τῆς Δημοκρατίας, μπορεῖ νὰ ἐκδίδει ἐντάλματα προσαγωγῆς κι ἐντάλματα συλλήψεως. Οἱ ἐξουσίες αὐτὲς μπορεῖ νὰ φανοῦν μηδαμινὲς μπρὸς στὴ «συνεργὸ δύναμη» ποὺ διέθετε τὸ καθεστὼς τοῦ ἔτους II, παρ' ὅλο ποὺ τόσο ἀπεῖχε ἀπ' τὸν ὑπατικὸ συγκεντρωτισμό: ἀλλὰ δὲν ὑπῆρχε πιὰ ἡ ὁλοκληρωτικὴ ἀποκέντρωση τοῦ Συντάγματος τοῦ 1791.

Στὴν πραχτική, ἡ αὐταρχικὴ καὶ συγκεντρωτικὴ ἐξουσία ἐξασφαλίστηκε, χωρὶς ἄλλο, μὲ αἰφνιδιαστικὰ πραξικοπήματα καὶ παραβιάσεις τοῦ Συντάγματος, ἀλλὰ ξεκάθαρα. Ὕστερα ἀπ' τὰ γεγονότα τοῦ μήνα Fructidor, οἱ ἔκτακτες δικαιοδοσίες ἐμφανίζονται ξανὰ μὲ τὴ μορφὴ στρατιωτικῶν ἀποστολῶν· ὁ συγκεντρωτισμὸς ἐνισχύεται μὲ τὴν κατάργηση ἐκλογῶν καὶ μὲ παύσεις, ποὺ, σὲ πολυάριθμα διαμερίσματα, ἐπιτρέψανε νὰνανεωθεῖ τὸ διοικητικὸ προσωπικό, πρὸς ἱκανοποίηση τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας, ποὺ ἀπόχτησε ἐπιπλέον τὸ δικαίωμα νὰ ἐκκαθαρίζει τὰ δικαστήρια. Τὸ πραξικόπημα τῆς 22ας τοῦ Φλορεὰλ τοῦ ἔτους VI (11 Μαΐου 1798) συντέλεσε σὲ μιὰ νέα ἐνίσχυση τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ποὺ, μὴ ὄντας ἱκανοποιημένη ἀπ' τὴν ἐπάνδρωση τῶν Συμβουλίων μὲ δημόσιους λειτουργούς, ὅπως συνέβαινε κατὰ τὴν ἀνάληψη ἀπ' αὐτὴν τῆς ἐξουσίας, εἶδε νὰ τῆς παραχωρεῖται τὸ δικαίωμα νὰ φροντίζει, ὡς τὸ ἔτος VIII, γιὰ τὶς χηρεύουσες θέσεις τῶν εἰρηνοδικείων καὶ κακουργοδικείων. Τὸ Διευθυντήριο, ἐξασφαλίζοντας, ἐπὶ εἴκοσι περίπου μῆνες μετὰ τὶς 18 τοῦ Fructidor (4 Σεπτεμβρίου 1797), μιὰν αὔξουσα σταθερότητα κι ἐπιβολή, ἔβαλε, μὲ τοὺς νόμους τοῦ ἔτους VII, τὶς βάσεις μιᾶς οἰκονομικῆς ἀναδιοργάνωσης ποὺ βρῆκε τὴν κατάληξή της κατὰ τὴν περίοδο τῆς Ὑπατείας, ἀλλὰ ποὺ οἱ

λύσεις της εἶχαν ἐξαρχῆς προταθεῖ: δημιουργία μιᾶς αὐτόνομης διοίκησης τῶν ἄμεσων φόρων, μὲ τὸ νόμο τῆς 22ας τοῦ Brumaire τοῦ ἔτους VI (12 Νοεμβρίου 1797), ἐπιστροφὴ στοὺς ἔμμεσους φόρους, ὑπαγωγὴ τοῦ Θησαυροφυλάκιου στὴν ἐκτελεστικὴ ἐξουσία. Ἂν ἡ «μέρα» τῆς 30ῆς τοῦ Πραιριὰλ τοῦ ἔτους VII (18 Ἰουνίου 1799) φάνηκε νὰ δίνει στὸ Νομοθετικὸ Σῶμα μεγαλύτερη ἐξουσία ἀπ᾿ τὸ Διευθυντήριο, ἂν ἐπέτρεψε τὴν ἀνανέωση τοῦ κυβερνητικοῦ προσωπικοῦ κατὰ τὴν ἐπιθυμία τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας, ἡ ἐκτελεστική, ὡστόσο, ἐξουσία οὔτε τόσο ὑποταγμένη ἦταν οὔτε τόσο ἐξασθενημένη.

Μολαταῦτα, τὰ πάντα βρίσκονταν σ᾿ ἐκκρεμότητα. Ὕστερα ἀπ᾿ τὸ Καμποφόρμιο, ἡ Ἀγγλία ἔμενε μόνη κατὰ τῆς Γαλλίας. Ἡ διατήρηση τῆς ἠπειρωτικῆς εἰρήνης, ποὺ δύσκολα ἀποκαταστάθηκε, ἀπαιτοῦσε μιὰ συνετὴ διπλωματία: τὸ Διευθυντήριο υἱοθέτησε μιὰν ἐπεκτατικὴ ἠπειρωτικὴ πολιτικὴ ποὺ κατάστραψε ὅλες τὶς εὐκαιρίες γιὰ ἐξωτερικὴ σταθεροποίηση κι ἔβαλε σὲ κίνδυνο τὴν ἐσωτερικὴ προσπάθεια γιὰ μεταρρύθμιση. Ἡ δεύτερη συμμαχία συνάπτεται κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους 1798, ὁ πόλεμος ξαναρχίζει τὴν ἄνοιξη τοῦ 1799, ἐνῶ ἡ ἐσωτερικὴ ἀντεπανάσταση ἐπιχειρεῖ μιὰ καινούργια ἐπίθεση. Ἂν ἡ «μέρα» τῆς 30ῆς τοῦ Πραιριὰλ τοῦ ἔτους VII (18 Ἰουνίου 1799) κι ἡ ἐκστρατεία τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1799 ἐπιτρέψανε κάποια ἐπανόρθωση, τὴν ἄνοιξη τοῦ ἔτους VIII (1800) θὰ γίνονταν πάλι ἐκλογές: ἐπιτυχία τῶν μοναρχικῶν ἢ ἐπιτυχία τῶν Ἰακωβίνων, ἡ κυβερνητικὴ εὐστάθεια θὰ μποροῦσε, γιὰ μιὰ φορὰ ἀκόμα, νὰ κλονιστεῖ. Τὸ πραξικόπημα τῆς 18ης τοῦ Brumaire ἔλυσε τὸ πρόβλημα.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἀφίσσα ποὺ τοιχοκολλήθηκε στὸ Παρίσι καὶ ποὺ τὴ δημοσιεύει ὁ «Μηνύτωρ» τῆς 24ης τοῦ Brumaire (14 Νοεμβρίου 1799), «Ἡ Γαλλία θέλει κάτι μεγάλο καὶ διαρκές. Ἡ ἀστάθεια τὴν κατάστρεψε, ζητάει τὴ σταθερότητα... Θέλει τὴν ἑνότητα στὴ δράση τῆς ἐξουσίας ποὺ θὰ ἐφαρμόσει τοὺς νόμους». Τὸ Σύνταγμα τοῦ

ἔτους VIII, ἐμπιστευόμενο ὁλότελα τὴν ἐκτελεστικὴ ἐξουσία στὸν Πρῶτο Ὕπατο, ἔβαζε τέλος στὴν ἀμφίβολη κατάσταση μιᾶς λανθάνουσας δικτατορίας τοῦ Διευθυντηρίου. Παρουσιάζονταν, ἔτσι, κι ἀπ' αὐτὴν ἀκόμα τὴν ἄποψη, σὰν ἡ φυσικὴ κατάληξη μιᾶς ἀναγκαίας ἐξέλιξης. Ἡ ἀναντίρρητη ἐξουσία ποὺ τὸ Σύνταγμα τοῦ ἔτους III εἶχε παραχωρήσει στὸ Διευθυντήριο σταθεροποιήθηκε καὶ διευρύνθηκε κάτω ἀπ' τὸ βάρος τῶν περιστάσεων, εἴτε ἀπ' τὴν ἴδια τὴν ἐκτελεστικὴ ἐξουσία εἴτε ἀπ' τὴ νομοθετική, πάντα σὰν κάτι προσωρινό, ἀλλὰ ποὺ ἡ ἐπανειλημμένη ἄσκησή της τὴν καθιέρωσε σὰν κανονική. Ἐπέκταση τῆς κανονιστικῆς ἐξουσίας, διορισμὸς διοικητῶν καὶ δικαστῶν, προσφυγὴ σ' ἀστυνομικὰ μέτρα : τὸ ὑπατικὸ καθεστὼς δὲν εἶχε τίποτα καινούργιο νὰ κάνει. Οἱ θεσμοὶ τοῦ Διευθυντηρίου, ποὺ εἶχαν ἐπιβληθεῖ καὶ στὶς ἀδερφὲς - δημοκρατίες, στὴν Ὁλλανδία, τὴν Ἑλβετία ἢ τὴ Ρώμη, εἶχαν ἤδη ἐνισχύσει τὴν ἐκτελεστικὴ ἐξουσία. Τὸ Σύνταγμα τοῦ ἔτους VIII καθιέρωσε τὴν ὁριστικὴ ὑποταγὴ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας, ποὺ μάταια εἶχε ἐπιδιώξει τὸ Διευθυντήριο. Συγκεντρώνοντας τὴν ἐξουσία στὰ χέρια τοῦ Πρώτου Ὑπάτου, μιᾶς καὶ σταθερῆς θέλησης, ἐπέτρεψε τὴ συμπλήρωση τῆς διοικητικῆς ἀναδιοργάνωσης, μὲ τοὺς μεγάλους νόμους τοῦ ἔτους VIII, καὶ τὴν κοινωνικὴ σταθεροποίηση ποὺ τὸ Διευθυντήριο εἶχε βάλει σὰ σκοπό του ἀπ' τὴ Διακήρυξή του κιόλας τῆς 14ης τοῦ Brumaire τοῦ ἔτους IV (5 Νοεμβρίου 1795) : «Νὰ ξαναβάλουμε τὴν κοινωνικὴ τάξη στὴ θέση τοῦ χάους, ποὺ εἶναι ἀχώριστο ἀπ' τὶς ἐπαναστάσεις».

Ἀπ' τὸ Διευθυντήριο ὡς τὴν Ὑπατεία, καὶ παρὰ τὰ ὡραιοποιημένα ἀπ' τὸ θρῦλο φαινόμενα, ὑπάρχει μιὰ ἀναμφισβήτητη συνέχεια. Ἐπειδὴ ὁ πόλεμος συνεχίζονταν κι ἡ ἀντεπανάσταση σήκωνε πάλι κεφάλι, μιὰ ἐσωτερικὴ ἀναγκαιότητα ὁδηγοῦσε πρὸς τὸ συγκεντρωτισμὸ τῶν ἐξουσιῶν, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ ἀστικὴ κοινωνία : διαδεχόμενη τὴ δημοκρατία τῶν προκρίτων, ἡ ναπολεόντεια δικτατορία ἔπρεπε νὰ φροντίσει γι' αὐτό.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

I.—Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς Ἐπανάστασης

Ὕστερα ἀπὸ δέκα χρόνων ἐπαναστατικὲς περιπέτειες, ἡ γαλλικὴ πραγματικότητα φαίνονταν μεταμορφωμένη ριζικά.

Ἡ ἀριστοκρατία τοῦ Παλιοῦ Καθεστῶτος ἔχασε τὰ προνόμια καὶ τὴν ὑπεροχή της κι ἡ φεουδαρχία καταλύθηκε. Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, ἐξαλείφοντας κάθε φεουδαρχικὴ ἐπιβίωση, ἀπαλλάσσοντας τοὺς χωρικοὺς ἀπ' τὰ δικαιώματα τῶν Ἀρχόντων καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ δεκάτη, κι ὣς ἕνα βαθμὸ κι ἀπ' τὶς κοινοτικὲς ἐπιβαρύνσεις, καταργώντας τὰ μονοπώλια τῶν συντεχνιῶν κι ἑνοποιώντας τὴν ἐθνικὴ ἀγορά, ἔκανε ἕνα ἀποφασιστικὸ βῆμα γιὰ τὴ μετάβαση ἀπ' τὸ φεουδαλισμὸ στὸν καπιταλισμό. Ἡ ἐμπορική της πτέρυγα ἤτανε λιγώτερο οἱ ἐμπορευόμενοι ἀστοὶ (ὅσο παρέμεναν ἀποκλειστικὰ ἔμποροι καὶ μεσάζοντες προσαρμοζόντανε μὲ τὴν παλιὰ κοινωνία: ἀπ' τὸ 1789 ὣς τὸ 1793, ἔτειναν γενικὰ πρὸς τό συμβιβασμὸ) ἀπὸ ὅσο ἡ μᾶζα τῶν ἄμεσων μικροπαραγωγῶν, ποὺ ἡ φεουδαρχικὴ ἀριστοκρατία τοὺς ἔπαιρνε τὸ πλεόνασμα τῆς ἐργασίας τους ἢ τὸ ὑπερπροϊόν, στηριζόμενη στὸ δικαστικὸ μηχανισμὸ καὶ στὰ μέτρα καταναγκασμοῦ τοῦ Κράτους τοῦ Παλιοῦ Καθεστῶτος. Ἡ ἐξέγερση τῶν μικροπαραγωγῶν, ἀγροτῶν καὶ χειροτεχνῶν, ἔδωσε τὰ πιὸ ἀποτελεσματικὰ χτυπήματα στὴν παλιὰ κοινωνία.

Ὄχι πὼς αὐτὴ ἡ νίκη κατὰ τῆς φεουδαρχίας σήμαινε τὴν ταυτόχρονη ἐμφάνιση καὶ νέων κοινωνικῶν σχέσεων. Τὸ πέρασμα στὸν καπιταλισμὸ δὲν ἀποτελεῖ μιὰν ἁπλὴ

πορεία κατὰ τὴν ὁποία τὰ κεφαλαιοκρατικὰ στοιχεῖα ἀναπτύσσονται μέσα στοὺς ἴδιους τοὺς κόλπους τῆς παλιᾶς κοινωνίας ὣς τὴ στιγμὴ ποὺ εἶναι ἀρκετὰ ἰσχυρὰ γιὰ νὰ σπάσουνε τὰ πλαίσιά της. Θὰ χρειαστεῖ πολὺς καιρὸς ἀκόμα γιὰ νὰ στεριώσει όριστικὰ ἡ κεφαλαιοκρατία στὴ Γαλλία : ἡ πρόοδός της κατὰ τὴν περίοδο τῆς Ἐπανάστασης ἦταν ἀργή, γιατὶ οἱ διαστάσεις τῶν ἐπιχειρήσεων παραμένανε συχνὰ περιορισμένες κι ὁ ρόλος τῆς ἐμπορικῆς κεφαλαιοκρατίας κυριαρχικός. Ἀλλὰ τὸ γκρέμισμα τῆς φεουδαρχικῆς ἐγγείου ἰδιοχτησίας καὶ τοῦ συντεχνιακοῦ καὶ διακανονιστικοῦ συστήματος λευτέρωσε τοὺς μικροὺς ἢ μεσαίους ἄμεσους παραγωγοὺς κι ἐπιτάχυνε τὴν πορεία τῆς διαφοροποίησης τῶν τάξεων μέσα στὴν ἀγροτικὴ κοινότητα, ὅπως καὶ μέσα στοὺς κόλπους τῶν χειροτεχνῶν τῶν πόλεων, καὶ τὴν κοινωνικὴ πόλωση ἀνάμεσα στὸ κεφάλαιο καὶ τὴ μισθωτὴ ἐργασία. Ἔτσι, τελικά, ἐξασφαλίστηκε ἡ αὐτονομία τοῦ τρόπου κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, τόσο στὸν τομέα τῆς γεωργίας ὅσο καὶ στὸν τομέα τῆς βιομηχανίας, κι ἀνοίχτηκε, χωρὶς περιορισμούς, ὁ δρόμος πρὸς τὶς ἀστικὲς σχέσεις παραγωγῆς καὶ κυκλοφορίας τῶν προϊόντων : κατ' ἐξοχὴν ἐπαναστατικὴ μεταμόρφωση (1).

Ἐνῶ πραγματοποιόνταν ἡ διαφοροποίηση τῆς οἰκονομίας τῶν μικρῶν ἢ μεσαίων παραγωγῶν κι ὁ διαχωρισμὸς τῶν ἀγροτῶν καὶ τῶν χειροτεχνῶν, ἡ ἐσωτερικὴ ἰσορροπία τῆς ἀστικῆς τάξης ἀνατρέπονταν. Τὴν παραδοσιακὴ ὑπεροχή, μέσα στὶς τάξεις της, τῆς ἀποχτημένης περιουσίας ἀντικαθιστοῦσε ἡ ὑπεροχὴ τῶν ἐπιχειρηματιῶν καὶ τῶν ἐπικεφαλῆς τῶν ἐμπορικῶν ἑταιρειῶν. Ἡ κερδοσκοπία, ὁ ἐφοδιασμός, ὁ ἐξοπλισμὸς κι ὁ ἐπισιτισμὸς τῶν στρατευμάτων κι ἡ ἐκμετάλλευση τῶν καταχτημένων χωρῶν

1. Γιὰ τὰ προβλήματα αὐτα, βλέπε M. DOBB, «Μελέτες πάνω στὴν ἀνάπτυξη τοῦ Καπιταλισμοῦ» (Λονδῖνο, 1946)· H. K. TAKAHASHI, «Shimin Kakumei no Kozo » («Διάρθρωση τῆς ἀστικῆς Ἐπανάστασης», Τόκιο, 1950, κριτικὴ ἀπ' τὸν CH. HAGUENAUER, «Ἱστορικὴ Ἐπιθεώρηση», τεῦχος 434, Ἀπρίλιος—Ἰούνιος 1955, σελ. 345).

τοὺς ἔδιναν καινούργιες εὐκαιρίες γιὰ νὰ πολλαπλασιάσουν τὰ κέρδη τους· ἡ οἰκονομικὴ ἐλευθερία ἄνοιγε τὸ δρόμο πρὸς τὸ συγκεντρωτισμὸ τῶν ἐπιχειρήσεων. Σὲ λίγο, παραιτούμενοι ἀπ' τὴν κερδοσκοπία, οἱ ἐπιχειρηματίες αὐτοί, ποὺ τοὺς ἔσπρωχνε ἡ ἀγάπη τοῦ κινδύνου καὶ τοῦ πνεύματος τῆς πρωτοβουλίας, ἐπενδύσανε τὰ κεφάλαιά τους στὴν παραγωγή, συντελώντας, ἔτσι, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τους κι αὐτοί, στὴν ἀνάπτυξη τοῦ βιομηχανικοῦ καπιταλισμοῦ.

Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, γκρεμίζοντας τὸ οἰκονομικὸ καὶ κοινωνικὸ οἰκοδόμημα, σύντριβε, ταυτόχρονα, καὶ τὸν κρατικὸ ἐξοπλισμὸ τοῦ Παλιοῦ Καθεστῶτος, σαρώνοντας τὰ κατάλοιπα τῶν παλιῶν αὐτονομιῶν καὶ τῶν τοπικῶν προνομίων. Ἔκανε, ἔτσι, δυνατή, ἀπ' τὸ Διευθυντήριο ὡς τὴν Αὐτοκρατορία, τὴν ἐγκαθίδρυση ἑνὸς σύγχρονου Κράτους ἀνταποκρινόμενου στὰ συμφέροντα καὶ τὶς ἀξιώσεις τῆς σύγχρονης ἀστικῆς τάξης.

Ἀπὸ τούτη τὴ διπλὴ ἄποψη, ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση πολὺ ἀπέχει ἀπ' τὸ νὰποτελεῖ ἕνα μῦθο, ὅπως ἔχουν ἰσχυριστεῖ [1]. Ἀναμφίβολα, ὁ «Φεουδαρχισμός», μὲ τὴ μεσαιωνικὴ σημασία τῆς λέξης, δὲν ἀνταποκρίνονταν πιὰ σὲ τίποτα κατὰ τὸ 1789 : ἀλλά, γιὰ τοὺς συγχρόνους του, τόσο τοὺς ἀγρότες ὅσο καὶ τοὺς ἀστούς, ὁ ἀφηρημένος αὐτὸς ὅρος ἔκρυβε μιὰ πραγματικότητα ποὺ τὴν ξέρανε πάρα πολὺ καλὰ (φεουδαρχικὰ δικαιώματα, δεσποτισμὸς τῶν Ἀρχόντων) καὶ πού, τελικά, σαρώθηκε. Καὶ τὸ ὅ,τι, ἐξάλλου, οἱ ἐπαναστατικὲς συνελεύσεις εἶχαν ἐπανδρωθεῖ βασικὰ ἀπὸ ἀνθρώπους ἐλεύθερων ἐπαγγελμάτων καὶ δημόσιους λειτουργούς, κι ὄχι ἀπὸ διευθυντὲς ἐπιχειρήσεων, χρηματιστὲς ἢ βιομήχανους, μὲ μιὰ λέξη κεφαλαιούχους, δὲ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν ἐπιχείρημα κατὰ τῆς συμβολῆς

1. Alfred CORBAN, «Ὁ Μῦθος τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης» (Λονδῖνο, 1955). Τοῦ ἴδιου συγγραφέα, κι ἀπ' τὴν ἴδια σκοπιά, «Ἡ κοινωνικὴ ἑρμηνεία τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης» (Καΐμπριτζ, 1964). Βλέπε Georges Lefebvre, «Ὁ Μῦθος τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης» (Annales Historiques de la Rvéolution Française, 1956, σελ. 337).

τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης στὴν ἐγκαθίδρυση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς τάξης : ἐκτὸς ποὺ οἱ τελευταῖοι εἶχαν ἀντιπροσωπευτεῖ ἀπὸ μιὰ μικρὴ ἀλλὰ πολὺ δραστήρια μειονότητα, ἐκτὸς ἀπ' τὴ σπουδαιότητα τῶν «ὁμάδων πίεσης» (βουλευτὲς πληρεξούσιοι τῶν ἐμπόρων, Λέσχη Massiac ποὺ ὑπεράσπιζε τἀποικιακὰ συμφέροντα), τὸ θεμελιακὸ γεγονὸς εἶναι πὼς τὸ παλιὸ οἰκονομικὸ καὶ κοινωνικὸ σύστημα καταλύθηκε καὶ πὼς ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση διακήρυξε, χωρὶς καμμιὰν ἐπιφύλαξη, τὴν ἐλευθερία τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τῶν κερδῶν, ἐξομαλύνοντας, ἔτσι, τὸ δρόμο πρὸς τὸν κεφαλαιοκρατισμό. Ἡ ἱστορία τοῦ 19ου αἰώνα ἀποδείχνει πὼς ὅλα αὐτὰ δὲν ἤτανε μῦθος.

II.—Γαλλικὴ Ἐπανάσταση κι ἀστικὲς ἐπαναστάσεις

Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, ἀναγκαῖος σταθμὸς τῆς γενικῆς μετάβασης ἀπ' τὸ φεουδαρχισμὸ στὸν κεφαλαιοκρατισμό, δὲ διατηρεῖ, ὡστόσο, λιγώτερο, γι' αὐτό, ἔναντι στὶς διάφορες παρόμοιες ἐπαναστάσεις, τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά της, ποὺ ὀφείλονται στὴν ἰδιάζουσα διάρθρωση τῆς γαλλικῆς κοινωνίας κατὰ τὸ τέλος τοῦ Παλιοῦ Καθεστῶτος.

Ἀλλὰ τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ ἔχουν ἀμφισβητηθεῖ. Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση δὲ θὰ ἦταν «παρὰ μιὰ μορφὴ δυτικῆς ἐπανάστασης ἤ, ἀκριβέστερα, μιᾶς ἀτλαντικῆς ἐπανάστασης ποὺ ἄρχισε στὶς ἀγγλικὲς ἀποικίες τῆς Ἀμερικῆς, λίγο μετὰ τὸ 1763, ἐπεκτάθηκε μὲ τὶς ἐπαναστάσεις τῆς Ἑλβετίας, τῶν Κάτω-Χωρῶν καὶ τῆς Ἰρλανδίας κι ἔφτασε στὴ Γαλλία ἀνάμεσα στὰ 1787 μὲ 1789. Ἀπ' τὴ Γαλλία, μεταπήδησε στὶς Κάτω-Χῶρες καὶ μεταδόθηκε στὴ γύρω ἀπ' τὸ Ρῆνο Γερμανία, τὴν Ἑλβετία, τὴν Ἰταλία»... ([1]). Ἀναμφίβολα, δὲ μποροῦμε νὰ ὑποτιμήσουμε

1. Jacques GODECHOT, «Τὸ Μεγαλο Ἔθνος. Ἡ ἐπεκταση τῆς ἐπανάστασης ἀπ' τὴ Γαλλία στὸν κόσμο, 1789 - 1799» (Παρίσι, 1956, 2 τόμοι), τόμ. I, σελ. 11. Ὅπως τὴ συνέλαβε ὁ R. R. PALMER, «The World Revolution of the West», Political Science Quarterly, 1954,

τὴ σπουδαιότητα τοῦ Ὠκεανοῦ στὴν ἀνανέωση τῆς οἰκονομίας καὶ στήν ἐκμετάλλευση τῶν ἀποικιακῶν χωρῶν ἀπ' τὴ Δύση. Ἀλλὰ δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ πρόθεση τῶν συγγραφέων μας μήτε νὰ δείξουνε πὼς ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση δὲν εἶναι παρὰ ἕνα ἐπεισόδιο τοῦ γενικοῦ ἱστορικοῦ κινήματος ποὺ, ὕστερα ἀπ' τήν Ὁλλανδικὴ Ἐπανάσταση, τὴν Ἀγγλικὴ καὶ τὴν Ἀμερικάνικη, ἔφερε τὴν ἀστικὴ τάξη στὴν Ἐξουσία. Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση δὲν ἀποτελεῖ, ἄλλωστε, τό γεωγραφικὸ τέρμα αὐτῆς τῆς μεταβολῆς, ὅπως ἀφήνουν νὰ ἐννοηθεῖ τὰ διφοροὺμενα προσδιοριστικὰ ἐπίθετα «ἀτλαντική» ἢ «δυτική»: κατὰ τὸ 19ο αἰώνα, παντοῦ ὅπου ἐπικράτησε ἡ κεφαλαιοκρατικὴ οἰκονομία, παρουσιάστηκε, παράλληλα, κι ἡ ἄνοδος τῆς ἀστικῆς τάξης· ἡ ἀστικὴ ἐπανάσταση ὑπῆρξε παγκόσμιας κλίμακας. Ἀπ' τὴν ἄλλη, ὅμως, τὸ νὰ βάζουμε τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ τὶς «ἐπαναστάσεις τῆς Ἑλβετίας, τῶν Κάτω - Χωρῶν καὶ τῆς Ἰρλανδίας»... εἶναι σὰ νὰ μειώνουμε ἀπαράδεκτα τὸ βάθος καὶ τὶς διαστάσεις τῆς πρώτης, καθὼς καὶ τὴν ξαφνικὴ μεταλλαγὴ ποὺ ἐπέφερε. Ἡ ἀντίληψη αὐτή, ἀφαιρώντας ἀπ' τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση κάθε ἰδιαίτερο περιεχόμενο, οἰκονομικό, κοινωνικὸ κι ἐθνικό, θὰ περνοῦσε γιὰ τίποτα μισὸν αἰῶνα ἐπαναστατικῆς ἱστοριογραφίας, ἀπ' τὸν Jean Jaurès ὣς τὸν Georges Lefebvre..

Ὁ Tocqueville, ὡστόσο, εἶχε ἀνοίξει τὸ δρόμο γιὰ τὴ μελέτη τοῦ ζητήματος, ὅταν ρωτοῦσε: «Γιατί ἀνάλογες ἀρχὲς καὶ πολιτικὲς θεωρίες δὲν ὁδηγήσανε τὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς παρὰ σὲ μιὰ κυβερνητικὴ μετα-

---

ἡ ἀντίληψη μιᾶς «δυτικῆς» ἢ «ἀτλαντικῆς» ἐπανάστασης ἐπαναλήφτηκε ἀπ' τὸν J. GODECHOT καὶ τὸν R.R. PALMER τὸν ἴδιο, «Τὸ πρόβλημα τοῦ Ἀτλαντικοῦ ἀπ' τὸ 18ο ὣς τὸν 20ὸ αἰώνα», 10ο Διεθνὲς Συνέδριο Ἱστορικῶν Ἐπιστημῶν. Relazioni (Φλωρεντία, 1955), τόμ. V, σελ. 175 - 239· R.R PALMER «Ὁ Αἰώνας τῆς Δημοκρατικῆς Ἐπανάστασης. Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Εὐρώπης κι Ἀμερικῆς, 1760 - 1800», τόμ. I : «The Challenge» (Πρίνσετον, 1959)· Jacques GODECHOT, «Οἱ Ἐπαναστάσεις 1770 - 1799» (Παρίσι, 1963, Συλλογὴ «Nouvelle Clio»).

βολὴ καὶ τὴ Γαλλία σὲ μιὰ πλήρη ἀνατροπὴ τῆς κοινωνίας ;». Θέτοντας μ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὸ πρόβλημα, σημαίνει ὅτι ξεπερνᾶμε τὴν ἐπιφανειακὴ μορφὴ μιᾶς πολιτικῆς καὶ συνταγματικῆς ἱστορίας, γιὰ νὰ προσπαθήσουμε νὰ πλησιάσουμε τὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ πραγματικότητα στὴν ἐθνικὴ της ἰδιορρυθμία. Ὑπ' αὐτὸ τὸ πρῖσμα, ἡ σύγκριση ἀνάμεσα στὶς συνθῆκες καὶ τὶς μορφὲς τῆς μεταβολῆς στὶς Κάτω - Χῶρες, στὴν Ἀγγλία καὶ στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες ἐπιτρέπει νὰ ὑπογραμμίσουμε κατὰ τὶ ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση διαφέρει ὡς πρὸς αὐτὴ τὴ μεταβολὴ καὶ νὰ τῆς ἀποδώσουμε, ἔτσι, τὸν πραγματικό της χαρακτήρα.

Ἂν ἡ «σεβαστὴ» Ἀγγλικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1688 κατέληξε σ' ἕνα κοινωνικὸ καὶ πολιτικὸ συμβιβασμό, ποὺ ἔκανε νὰ συνεργαστοῦν στὴν ἐξουσία ἀστοὶ κι ἀριστοκρατία τῶν γαιοκτημόνων (κι ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ θὰ μποροῦσε νὰ παραβληθεῖ μὲ τὶς γαλλικὲς «μέρες» τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1830), εἶναι γιατί, προηγουμένως, ἡ πρώτη Ἀγγλικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 17ου αἰώνα δὲν εἶχε μονάχα ἀντικαταστήσει μιὰν ἀπόλυτη ἰσχυρὴ μοναρχία μὲ μιὰν ἀντιπροσωπευτικὴ κυβέρνηση (ὄχι δημοκρατικὴ) κι εἶχε βάλει τέλος στὴν ἀποκλειστικὴ κυριαρχία μιᾶς καταπιεστικῆς Κρατικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ κι εἶχε ἐξομαλύνει σημαντικὰ τὸ δρόμο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ : κατὰ τὴν ἔκφραση ἑνὸς ἀπ' τοὺς πιὸ πρόσφατους ἱστορικούς της, «εἶχε βάλει τελεία καὶ παῦλα στὸ Μεσαίωνα» [1]. Τὰ τελευταῖα κατάλοιπα τῆς φεουδαρχίας κι ἡ ὑποτέλεια σαρωθήκανε, ἐξασφαλίζοντας

1. Christopher HILL, «Ἡ Ἀγγλικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 17ου αἰώνα» (Δοκιμὴ ἑρμηνείας), «Ἱστορικὴ Ἐπιθεώρηση», τεῦχος 499, σελ. 5 - 32. Βλέπε, κυρίως, τὶς ἐργασίες τοῦ ἴδιου συγγραφέα, ἀληθινοῦ ἀρχηγοῦ Σχολῆς : μὲ τοὺς M. JAMES καὶ E. RICKWORD, «Ἡ Ἀγγλικὴ Ἐπανάσταση, 1640» (Λονδῖνο, 1940, μερικὴ ἐπανέκδοση 1949)· μὲ τὸν E. DELL, «Ἡ Καλὴ Παλιὰ Ὑπόθεση» (Λονδῖνο, 1949)· «Ὁ Αἰώνας τῆς Ἐπανάστασης, 1603 - 1714» (Λονδῖνο, 1961)· τέλος, «Κοινωνία καὶ Πουριτανισμὸς στην προ-επαναστατικὴ Ἀγγλία» (Λονδῖνο, 1964).

στὴν τάξη τῶν γαιοχτημόνων τὴν ἀπόλυτη κυριότητα τῶν ἀγαθῶν τους· οἱ δημεύσεις κι οἱ πωλήσεις τῶν χτημάτων τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ Στέμματος καὶ τῶν Μοναρχικῶν γκρέμισαν τὶς παραδοσιακὲς φεουδαρχικὲς σχέσεις στὴν ὕπαιθρο κι ἐπισπεύσανε τὴ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου· οἱ συντεχνίες χάσανε κάθε οἰκονομικὴ δυναμικότητα· τὰ ἐμπορικά, οἰκονομικὰ καὶ βιομηχανικὰ μονοπώλια καταργηθήκανε. «Ἔπρεπε νἀνατραπεῖ τὸ Παλιὸ Καθεστώς», γράφει ὁ Ch. Hill, «γιὰ νὰ μπορέσει νὰ γνωρίσει ἡ Ἀγγλία τὴν ἐλεύθερη αὐτὴ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη ποὔναι ἀναγκαία γιὰ ναὐξήσει στὸ μέγιστο βαθμὸ τὸν ἐθνικὸ πλοῦτο καὶ νὰ τῆς ἐξασφαλίσει μιὰν ἡγετικὴ θέση στὸν κόσμο· γιὰ νὰ περάσει ἡ πολιτική, συμπεριλαμβανόμενης καὶ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, ὑπὸ τὸν ἔλεγχο ἐκείνων ποὺ εἶχανε κάποια ἀξία μέσα στὸ Ἔθνος».

Ἡ Ἀγγλική, ὡστόσο, Ἐπανάσταση ὑπῆρξε πολὺ λιγώτερο ριζοσπαστικὴ ἀπ' τὴ Γαλλική : γιὰ νὰ ἐπαναλάβουμε τὴ φράση τοῦ Jaurès στὴ «Σοσιαλιστικὴ Ἱστορία» του, παρέμεινε «στενὰ ἀστικὴ καὶ συντηρητική», ἀντίθετα ἀπ' τὴ Γαλλική, ποὺ ὑπῆρξε «εὐρύτατα ἀστικὴ καὶ δημοκρατική». Ἂν ἡ Ἀγγλικὴ Ἐπανάσταση εἶχε τοὺς «Ἰσοπεδωτές» της, δὲν ἐξασφάλισε, ὅμως, στοὺς χωρικοὺς κανένα δικαίωμα πάνω στὴ γῆ : κάτι περισσότερο, ἡ ἀγροτικὴ τάξη τῆς Ἀγγλίας ἐξαφανίστηκε τὸν ἑπόμενο αἰώνα. Τὴν αἰτία αὐτῆς τῆς συντηρητικότητας θἄπρεπε νἀναζητήσουμε στὴν ὑγροτικὴ φύση τοῦ ἀγγλικοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ. Ἂν, ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, ἡ Ἀγγλικὴ Ἐπανάσταση εἶδε, μὲ τοὺς «Ἰσοπεδωτές», νὰ διατυπώνονται πολιτικὲς θεωρίες στηριγμένες στὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου, θεωρίες ποὺ, διαμέσου τοῦ Locke, μεταδόθηκαν στοὺς ἐπαναστάτες τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Γαλλίας, φυλάχτηκε, ὡστόσο, ἀπ' τὸ νὰ διακηρύξει τὴν οἰκουμενικότητα καὶ τὴν ἰσότητα τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν, ὅπως, τόσο πανηγυρικά, τὄκανε ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση.

Ὅπως ἡ προηγούμενή της, μὰ σὲ μικρότερο βαθμό, ἡ Ἀμερικανικὴ Ἐπανάσταση διακρίνεται γιὰ τὸν ἐμπειρισμό της. Παρὰ τὴν ἐπίκληση τοῦ φυσικοῦ δικαιώματος

καὶ τὶς πανηγυρικὲς διακηρύξεις, μήτε ἡ ἐλευθερία μήτε ἡ ἰσότητα ἀναγνωρίστηκαν ἀπόλυτα : οἱ Μαῦροι παράμειναν σκλάβοι κι ἂν ἡ ἰσότητα τῶν δικαιωμάτων ἔγινε δεχτὴ ἀνάμεσα στοὺς Λευκούς, στὴν κοινωνικὴ ἱεραρχία τὴ θεμελιωμένη πάνω στὸν πλοῦτο δὲν ἐπῆλθε, γι' αὐτό, καμμιὰ μεταβολή.Ἡ «Δημοκρατία», στὴν Ἀμερική, ὑπῆρξε, ἀσφαλῶς, ἡ μορφὴ διακυβέρνησης τοῦ ἔθνους, ἀλλά, μ' αὐτό, δὲν εὐνοοῦσε λιγώτερο τοὺς μεγιστᾶνες τοῦ χρήματος.

Οἱ ἐπαναστάσεις τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ἀμερικῆς δὲν ἀσκήσανε, ὡστόσο, λιγώτερο βαθειὰ ἐπίδραση καὶ τὸ γόητρό τους βάσταξε καιρό : ὁ συντηρητικὸς πολιτικός τους συμβιβασμὸς ἦταν ἀρκετὸς γιὰ νὰ καθησυχάσει τὶς ἄρχουσες τάξεις, ποὺ πιότερο νοιάζονταν γιὰ τὴν ἐλευθερία παρὰ γιὰ τὴν ἰσότητα.

Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση ἦταν ὁλότελα ἄλλο πράμα. Ἂν ὑπῆρξε ἡ πιὸ ὀνομαστὴ ἀπ' τὶς ἀστικὲς ἐπαναστάσεις, ἐπισκιάζοντας, μὲ τὸ δραματικὸ χαρακτήρα τῶν ταξικῶν της ἀγώνων, ὅλες τὶς προηγούμενες ἐπαναστάσεις, τοῦτο τὸ χρωστάει, ἀναμφίβολα, στὴν ἐπιμονὴ τῆς ἀριστοκρατίας, ἀγγιστρωμένης στὰ φεουδαρχικά της προνόμια κι ἀρνούμενης κάθε ὑποχώρηση, καὶ στὴ μαχητικότητα τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Ἡ ἀριστοκρατικὴ ἀντεπανάσταση ἀνάγκασε τὴν ἐπαναστατημένη ἀστικὴ τάξη νὰ ἐξακολουθήσει ὄχι λιγώτερο πεισματικὰ τὴν ὁλοκληρωτικὴ ἀνατροπὴ τοῦ παλιοῦ καθεστῶτος. Ἀλλὰ δὲν τὸ κατάφερε παρὰ συμμαχώντας μὲ τὶς μᾶζες τῆς ὑπαίθρου καὶ τῶν πόλεων, ποὺ ἀναγκάστηκε νὰ τοὺς δώσει ἱκανοποίηση : ἡ φεουδαρχία καταλύθηκε, ἐγκαθιδρύθηκε ἡ δημοκρατία. Πολιτικὸ ὄργανο τῆς μεταβολῆς ὑπῆρξε ἡ ἰακωβίνικη δικτατορία τῆς μικρῆς καὶ μεσαίας ἀστικῆς τάξης, στηριγμένη στὶς λαϊκὲς μᾶζες : κοινωνικὲς κατηγορίες ποὺ τὸ ἰδανικό τους ἤτανε μιὰ δημοκρατία αὐτόνομων μικροπαραγωγῶν, ἀγροτῶν κι ἀνεξάρτητων χειροτεχνῶν ποὺ νὰ δουλεύουν καὶ νὰ συναλλάσσονται ἐλεύθερα. Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση ἐξασφάλισε, ἔτσι, μιὰ ξεχωριστὴ θέση στὴ νεώτερη καὶ σύγχρονη Ἱστορία: στὴν καρδιὰ τῆς ἀστικῆς ἐπανάστασης

βρίσκονταν ἡ ἀγροτικὴ καὶ λαϊκὴ ἐπανάσταση, ποὺ τὴ σπρώχνανε μπρός.

Τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ ἐξηγοῦν τὴν ἀπήχηση τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης καὶ τὴν παραδειγματιστικὴ της ἀξία στὴν ἐξέλιξη τοῦ σύγχρονου κόσμου. Χωρὶς ἀμφιβολία, εἶναι ἀκριβῶς τὰ στρατεύματα τῆς Δημοκρατίας, κι ἔπειτα τοῦ Ναπολέοντα, πού, πιότερο κι ἀπ'τὴ δύναμη τῶν Ἰδεῶν, γκρεμίσανε, στὶς χῶρες τῆς Εὐρώπης ποὺ καταχτήσανε, τό Παλιό Καθεστώς: καταργώντας τὴ δουλοπαροικία κι ἀπαλλάσσοντας τοὺς χωρικοὺς ἀπ' τὶς ὀφειλές τους στοὺς Ἄρχοντες κι ἀπ' τὴν ἐκκλησιαστικὴ δεκάτη, ἡ γαλλικὴ κατάχτηση προετοίμασε τό ἔδαφος γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ. Κι ἀκόμα περισσότερο: εἶναι ἀκριβῶς μὲ τὴν ἐπέκταση τοῦ καπιταλισμοῦ, καταχτητικοῦ ἀπ' τὴ φύση του, ποὺ οἱ καινούργιες ἀρχὲς κι ἡ ἀστικὴ τάξη πραγμάτων κυριεύσανε τόν κόσμο, ἐπιβάλλοντας παντοῦ τὶς ἴδιες μεταμορφώσεις.

Ἡ διαφορὰ τῶν ἐθνικῶν διαρθρώσεων κι ἡ ἀνισότητα τοῦ ρυθμοῦ ἀνάπτυξης συντελέσανε, φυσικά, στὴν ποικιλία τῶν μορφῶν ποὺ πῆρε, ἀπ' τὴ μιὰ χώρα στὴν ἄλλη, αὐτὴ ἡ μεταβολή, ποικιλία γιὰ τὴν ὁποία μαρτυροῦν οἱ διάφοροι τρόποι ὀργάνωσης τῆς νεώτερης κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας. Ἰδιαίτερα, ὅταν ἡ ἐξέλιξη πρὸς τὶς κεφαλαιοκρατικὲς μεθόδους παραγωγῆς ἐπιβλήθηκε, σὰ νὰ λέμε, «ἐκ τῶν ἄνω», ἡ μεταβατικὴ πορεία σταμάτησε στὰ μισὰ κι ὁ παλιός τρόπος παραγωγῆς ἐνισχύθηκε μᾶλλον παρὰ ἀχρηστεύτηκε : ὁδὸς συμβιβασμοῦ, ποὺ χτυπητά της παραδείγματα παρέχει πολλὰ ἡ ἱστορία τοῦ 19ου αἰώνα. Ὁ ἀνένδοτος χαρακτήρας τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης γίνεται, ἔτσι, συγκριτικά, καθαρώτερος.

Τὰ κινήματα ἐθνικῆς ἑνοποίησης ποὺ γνώρισε ἡ Εὐρώπη κατὰ τό 19ο αἰώνα πρέπει, γιὰ πολλοὺς λόγους, νὰ θεωρηθοῦν σὰν ἀστικὲς ἐπαναστάσεις. Ὅποια καὶ νάναι πραγματικὰ ἡ σημασία τοῦ ἐθνικοῦ παράγοντα στὸ Risorgimento ἢ τὴ γερμανικὴ Ἑνότητα, οἱ ἐθνικὲς δυνάμεις δὲ θὰ εἶχαν μπορέσει νάπολήξουνε στὴ δημιουργία μιᾶς νεώτερης κοινωνίας κι ἑνός ἑνιαίου κράτους, ἂν ἡ ἐσωτερικὴ οἰκο-

νομική ἀνέλιξη δὲν εἶχε ἀκολουθήσει τὸν ἴδιο σκοπό. Ὅλες οἱ δυσκολίες ποὺ συναντιοῦνται κατὰ τὴν ἱστορικὴ ἀνάλυση καὶ ποὺ ἔχουν προκαλέσει πολλὲς συγχύσεις ὀφείλονται στὸ ὅτι τὰ κινήματα αὐτὰ ἀποτελοῦν, μ' ἐξαίρεση τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, ἐπαναστάσεις μειχτοῦ τύπου, ἐθνικοῦ, συνάμα, καὶ κοινωνικοῦ.

Σ' ἕνα ἀπ' τὰ σχέδιά του ἐργασίας, στὴ φυλακή, ὁ Gramsci ἀσχολεῖται μ' αὐτὸ τὸ θέμα μελέτης : «Ἡ ἀπουσία τοῦ Ἰακωβινισμοῦ στὸ Risorgimento» (1). Ὁρίζοντας τὸν Ἰακωβινισμὸ ἰδιαίτερα σὰ συμμαχία τῆς ἐπαναστατικῆς ἀστικῆς τάξης μὲ τὶς ἀγροτικὲς μᾶζες, ὁ Gramsci ὑπογράμμιζε, ἔτσι, τὸ ὅτι τὸ Risorgimento, σὰν ἀστικὴ ἐπανάσταση, δὲν εἶχε ἀποτελέσει μιὰ τόσο ριζικὴ ἐπανάσταση ὅσο, χάρη στοὺς Ἰακωβίνους, ἡ Γαλλική· μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, ἦταν σὰ νὰ ἔθετε τὸ πρόβλημα τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ περιεχομένου καὶ τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης ἐπανάστασης. Κατὰ τὸ μέτρο ποὺ τὸ Risorgimento «δὲν πέτυχε», κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ Gramsci, τὴ λαϊκή του ἐπανάσταση, κι ἰδιαίτερα τὴν ἀγροτική, κατὰ τοῦτο ἀκριβῶς τὸ μέτρο ἀπομακρύνεται ἀπ' τὴν ἀστικὴ ἐπανάσταση κλασσικοῦ τύπου, ποὺ ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση ἀποτελεῖ τὸ πρότυπό της. Αὐτῆς τῆς ἄρνησης τῆς ἰταλικῆς ἀστικῆς τάξης νὰ συμμαχήσει, κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ἑνοποίησης, μὲ τοὺς ἀγρότες, πράμα ποὺ εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐπαναστατικὴ

1. Βλέπε τὶς σελίδες που ἀφοροῦν τὸ Risorgimento τοῦ Antonio GRAMSCI, «Ἐπιλογὴ Ἔργων» (Παρίσι, 1959)· R. ZANGHERI, «La mancata rivoluzione agraria nel Risorgimento e i problemi economici dell' unità», στα «Studi Gramsciani » (Ρώμη, 1958)· Albert SOBOUL, «Risorgimento e rivoluzione borghese : Shema di una direttiva di ricerca», στὸ «Problemi dell' Unità d' Italia. Atti del II Convegno di Studi Gramsciani» (Ρώμη, 1962). Και, γιὰ σύγκριση : Witold KULA, «Ἡ προέλευση τῆς συμμαχίας ἀναμεσα στοὺς ἀστοὺς καὶ τους γαιοχτήμονες κατα τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 19ου αἰῶνα», στῆ μελετη «Ἡ Πολωνία κατὰ τὸ 10ο Διεθνὲς Συνέδριο τῶν Ἱστορικῶν Ἐπιστημῶν στὴ Ρώμη» (Βαρσοβία, 1955)· τοῦ ἴδιου συγγραφέα, «Καθυστερημένοι τομεῖς καὶ περιοχὲς στὴν οἰκονομία τοῦ γεννωμενου καπιταλισμοῦ», στὸ «Problemi dell' Unità d' Italia», ἔργο που ἀναφέραμε παραπάνω.

συμμαχία, καὶ τοῦ συμβιβασμοῦ πού, ἀργότερα, τὴν ὁδήγησε στὴν πραγματοποίηση τῆς ἐθνικῆς ἑνότητας ἀνάμεσα στὴ φεουδαρχικὴ ἀριστοκρατία καὶ τὴν κεφαλαιοκρατικὴ ἀστικὴ τάξη, πρέπει νὰ ἀναζητήσουμε τὶς ἀρχὲς μισὸν αἰώνα πρωτύτερα, στὶς λύσεις ποὺ εἴχανε τότε δοθεῖ στὸ ἀγροτικὸ πρόβλημα. Μὲ τὶς μεταρρυθμίσεις πού, στὸ τέλος τοῦ 18ου αἰώνα καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου, ἰδιαίτερα κατὰ τὴ γαλλικὴ κατοχή, προηγήθηκαν ἀπ' τὴν ἰταλικὴ Ἑνότητα, τὸ φεουδαρχικὸ καθεστὼς εἶχε καταργηθεῖ, μὰ δὲν ἔπαψε, ὡστόσο, λιγώτερο, γι' αὐτό, νὰ διατηρεῖται, στὴ νεώτερη ἰταλικὴ κοινωνία, μιὰ ἀριστοκρατία μεγάλων γαιοκτημόνων. Ἐνῶ, ὕστερα ἀπ' τὴν Ἐπανάσταση, ἡ γαλλικὴ ἀγροτικὴ τάξη ἀποσυντέθηκε ὁριστικά, ἡ ἰταλικὴ ἀγροτικὴ μᾶζα παρέμεινε στὴν κατάσταση τοῦ δεμένου μὲ τὴ γῆ ἀγροτοεργάτη ἢ τοῦ παραδοσιακοῦ ἐπίμορτου καλλιεργητῆ : παρέμειναν, δηλ., οἱ παλιοὶ δεσμοὶ ἐξάρτησης. Στὴ Γαλλία, ἡ ἐπαναστατικὴ ἀστικὴ τάξη εἶχε, τελικά, ὑποστηρίξει τὸν ἀγώνα τῶν ἀγροτῶν κατὰ τῆς φεουδαρχίας, ἐνῶ, στὴν Ἰταλία, ἔναντι στὶς ἀγροτικὲς μᾶζες, συνάφτηκε τὸ μπλὸκ τῆς ἀριστοκρατίας τῶν γαιοκτημόνων καὶ τῆς καπιταλιστικῆς ἀστικῆς τάξης. Ἡ ἰταλικὴ Ἑνότητα διατήρησε τὴν ὑποταγὴ τῆς ἀγροτικῆς μάζας στὸ ὀλιγαρχικὸ σύστημα τῶν μεγαλοχτηματιῶν καὶ τῆς μεγαλοαστικῆς τάξης πάνω στὴ βάση μιᾶς ἔγγειου ἰδιοχτησίας ἀριστοκρατικοῦ τύπου. Γιὰ τοὺς μετριοπαθεῖς φιλελεύθερους, δημιουργοὺς αὐτῆς τῆς Ἑνότητας, καὶ τὸν Καβοὺρ πρῶτα - πρῶτα, ποὺ καὶ τὄνομά του μονάχα συμβολίζει αὐτὴ τὴν κοινότητα συμφερόντων, δὲ μποροῦσε κἂν νὰ γεννηθεῖ λόγος νὰκολουθήσουν τὴν ἐπαναστατικὴ γραμμὴ τῆς Γαλλίας : τὸ ξεσήκωμα τῶν ἀγροτικῶν μαζῶν θὰ εἶχε βάλει σὲ κίνδυνο τὴν πολιτικὴ τους κυριαρχία.

Ἔτσι, οἱ συνέπειες γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ ἰταλικοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ ὑπῆρξαν σοβαρές. Δὲ σχηματίστηκε στὴν Ἰταλία, ἀντίθετα ἀπ' τὴ Γαλλία, ἕνα πλατὺ στρῶμα ἐλεύθερων κι ἀνεξάρτητων ἰδιοχτητῶν ποὺ νὰ παράγουνε γιὰ τὴν ἀγορά· ἐξακολούθησε νὰ ἰσχύει τὸ εἰσόδημα σὲ εἶδος κι ἡ ἐξάρτηση τῆς παραγωγῆς ἀπ' τὴν ἀγορὰ καὶ

τὸ ἐμπορικὸ κέρδος. Ἔτσι χαρακτηρίστηκε ἡ ἰταλικὴ μεταβατικὴ φάση πρὸς τὸν κεφαλαιοκρατισμό: φάση συναλλαγῆς, ποὺ διατήρησε τὴν ἐξάρτηση τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου ἀπ' τὸ ἐμπορικὸ κεφάλαιο, φάση συμβιβασμοῦ, ποὺ κατέληξε σ' ἕναν ὀλιγαρχικὸ καπιταλισμὸ μὲ τάσεις μονοπωλιακές.

Μιὰ παρόμοια πορεία, μὲ διαφορετικὲς μορφές, χαρακτήρισε καὶ τὴ γερμανικὴ ἑνοποίηση. Γιὰ νὰ φέρουμε ἕνα παράδειγμα ἔξω ἀπ' τὴν Εὐρώπη, ἡ Ἐπανάσταση τῶν Meiji ἀποτελεῖ κι αὐτή, γιὰ τὴν Ἰαπωνία, τὸ ξεκίνημα γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας, εὐθυγραμμιζόμενη, ἔτσι, μὲ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση. Ἔχοντας ἀρχίσει τὸ 1867, κατέληξε, ὕστερα ἀπὸ καμμιὰ δεκαριὰ χρόνων ταραχές, στὴν κατάλυση τοῦ παλιοῦ καθεστῶτος τῆς Φεουδαρχίας καὶ τῶν Ἀρχόντων καὶ στὸν ἐκσυγχρονισμὸ τοῦ Κράτους (1). Οἱ ἐξωτερικὲς δυνάμεις δὲ θὰ εἶχαν μπορέσει νὰ ἐκσυγχρονίσουν τὴν ἰαπωνικὴ κοινωνία, ἂν ἡ ἐσωτερικὴ οἰκονομικὴ ἐξέλιξη δὲν ἔτεινε πρὸς τὸν ἴδιο σκοπό: μ' ἄλλα λόγια, τὸ σύστημα παραγωγῆς τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ κυοφοροῦνταν ἤδη μέσα στὴ φεουδαρχικὴ οἰκονομία τῆς Ἰαπωνίας. Ἡ ἰδιορρυθμία τῆς Ἐπανάστασης τῶν Meiji ἔγκειται κυρίως σ' αὐτὴ τὴ σύμπτωση ἐσωτερικῆς ἐξέλιξης κι ἐξωτερικῶν πιέσεων. Ἀναμφίβολα, γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ κατανοήσουμε τὴν ἱστορικὴ αὐτὴ πορεία, θὰ ἦταν ἀναγκαῖο νὰ δοῦμε πρῶτα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς φεουδαρχίας τῶν Tokugawa καὶ τῆς κρίσης τῆς διάρθρωσής της ποὺ ἄρχισε ἀπ' τὸ 18ο αἰώνα. Τὶς παραμονὲς τῆς Ἐπανάστασης, ἐκδηλώνονταν ὁλοένα καὶ περισσότερο ἔντονα ἡ ἀντίθεση τῶν χωρικῶν, προπάντων τῶν μεσαίων ἀγροτῶν καὶ τῶν μικρῶν καὶ μεσαίων παραγωγῶν, κατὰ τοῦ μονοπωλιακοῦ συστήματος

1. Ἀκολουθοῦμε ἐδῶ, βασικα, τὶς ἑρμηνεῖες τοῦ H. K. TAKAHASHI, «Ἡ θέση τῆς Ἐπανάστασης τῶν Meiji στὴν ἀγροτικὴ ἱστορία τῆς Ἰαπωνίας», «Ἱστορικὴ Ἐπιθεώρηση», Ὀκτώβριος—Νοέμβριος 1953, σελ. 229-270. Βλέπε, ἐπίσης, S. TOYAMA, «Meiji Ishin» («Παλινόρθωση τῶν Meiji), Τοκιο, 1951.

τῶν μεγαλεμπόρων καὶ τῶν χρηματιστῶν, σύμμαχων τῶν Ἀρχόντων καὶ τῶν μεγάλων γαιοχτημόνων (jinushi), ποὺ δὲν καλλιεργοῦσαν οἱ ἴδιοι τὴ γῆ, ἀλλὰ παίρνανε τὸ εἰσόδημά τους σὲ εἶδος. Ἡ πίεση τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν καὶ τῆς Εὐρώπης ἐπιτάχυνε τὴν ἐξέλιξη, ἀλλὰ χωρὶς ἡ πίεση αὐτὴ νἄχει τὸν καιρὸ νὰ ὡριμάσει, μὲ τρόπο αὐτόνομο κι ἱκανοποιητικό, τὶς ἐσωτερικὲς συνθῆκες, οἰκονομικὲς καὶ πολιτικές, τὶς ἀναγκαῖες γιὰ τὴν ἀστικὴ ἐπανάσταση.

Ἡ κατάλυση τοῦ δεσποτικοῦ καθεστῶτος τῶν Ἀρχόντων πραγματοποιήθηκε μὲ τὴ μορφὴ ἑνὸς συμβιβασμοῦ : τὰ φεουδαρχικὰ δικαιώματα, ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι συνέβηκε μὲ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, καταργηθήκανε μὲ ἀποζημίωση· τὸ βάρος ξανάπεσε, τελικά, στοὺς χωρικούς, ποὺ ὑποβληθήκανε σὲ καινούργιους «ἔγγειους» φόρους σὲ χρῆμα (chiso). Οἱ ἀγρότες ποὺ ἦταν ἰδιοχτῆτες γῆς (hon-byakusho) λευτερώθηκαν ἀπ' τὶς φεουδαρχικὲς σχέσεις ἐξάρτησης, ἀλλὰ παράμειναν ὑποδουλωμένοι στοὺς νέους αὐτοὺς φόρους, ποὺ ἀποτελοῦσαν βάρος τὸ ἴδιο δυσβάσταχτο μὲ τὶς παλιὲς ὑποχρεώσεις κι εἰσφορὲς σὲ εἶδος πρὸς τοὺς Ἄρχοντες. Ἄλλωστε, δὲν εἶχαν καμμιὰν εὐκαιρία νἀποχτήσουνε γαῖες, ὅπως οἱ γάλλοι χωρικοὶ μὲ τὴν πώληση τῶν ἐθνικῶν χτημάτων. Ἡ γιαπωνέζικη ὕπαιθρος δὲ γνώρισε μήτε τοὺς καλλιεργητὲς «μὲ τὸ δίτροχο ἁμάξι» μήτε τοὺς εὔπορους χωρικοὺς τοῦ τύπου τῶν Κουλάκων. Ὅσο γιὰ τὴν ἀγροτικὴ μᾶζα, ἀγροτικοὺς μεροκαματιάρηδες (mizunomi), ἀλλὰ κι ἐπίμορτους μικροκαλλιεργητὲς (kosaku), ἡ ἀπελευθέρωσή τους ἤτανε ἕνα «λευκὸ» ἐγχείρημα : ἐνῶ οἱ μεγάλοι γαιοχτήμονες (jinushi) ἔγιναν, χάρη στὴν ἀγροτικὴ μεταρρύθμιση, πραγματικοὶ κύριοι τῶν γαιῶν τους κι ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ πληρώνουν ἔγγειο φόρο σὲ χρῆμα, οἱ ἄμεσοι καλλιεργητὲς (kosaku), ὄχι μονάχα δὲν ἐλευτερώθηκαν, ἀλλὰ κι ἐξακολούθησαν νὰ πληρώνουν στοὺς jinushi τὴν ἐτήσια εἰσφορά τους σὲ εἶδος. Ἔτσι, διατηρηθήκανε οἱ παραδοσιακὲς σχέσεις ἐξάρτησης κι ἡ ἐκμετάλλευση τῆς «ὑπερεργασίας» τῶν kosaku,

ἐκμετάλλευση ἐγγυημένη ἀπ' τὸ ἴδιο τὸ Κράτος καὶ τὰ μέσα του καταναγκασμοῦ.

Οἱ γαιοχτήμονες χωρικοὶ κι οἱ καλλιεργητὲς τῶν γαιῶν τους ποὺ «λευτερωθήκανε» μὲ τὴν Ἐπανάσταση τῶν Meiji δὲ μποροῦν, ἑπομένως, νὰ συγκριθοῦνε μὲ τοὺς ἐλεύθερους κι ἀνεξάρτητους ἰδιοχτῆτες ποὺ προήρθανε, στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη, ἀπ' τὴν ἐξάρθρωση τῆς φεουδαρχικῆς ὀργάνωσης τῆς ἰδιοχτησίας τῆς γῆς: δὲν ὑπήρξανε, στὴν Ἰαπωνία, μήτε yeomanry, ὅπως στὴν Ἀγγλία, μήτε μεσαία ἀγροτικὴ τάξη, ὅπως στὴ Γαλλία, μήτε junker, ὅπως στὴν Πρωσσία. Ἡ γιαπωνέζικη ἀγροτικὴ τάξη ἔμεινε ὑποδουλωμένη στὸ ὀλιγαρχικὸ σύστημα τῆς προνομιούχας μεγαλοαστικῆς τάξης καὶ τῶν μισοφεουδαρχικοῦ τύπου ἰδιοχτητῶν ji-nushiens: ἡ καινούργια κεφαλαιοκρατικὴ κοινωνία διατήρησε τὰ οὐσιαστικὰ γνωρίσματα τῶν φεουδαρχικῶν σχέσεων παραγωγῆς. Ἔτσι ἐξηγιέται, καὶ μὲ τὴ συνδρομὴ τῶν περιστάσεων ποὺ εὐνόησαν τὶς ξένες ἐπιδράσεις πάνω στὴ χώρα, τὸ ὅτι ἡ Ἐπανάσταση τῶν Meiji κατέληξε στὴ δημιουργία μιᾶς ἀπολυταρχικῆς κι ὀλιγαρχικῆς μοναρχίας: ἀντίθετα ἀπ' τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, ποὺ γκρέμισε τὸ ἀπολυταρχικὸ Κράτος κι ἐπέτρεψε τὴν ἐγκαθίδρυση μιᾶς δημοκρατικῆς ἀστικῆς κοινωνίας. Παρὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ νεώτερου κεφαλαιοκρατισμοῦ, τὰ κατάλοιπα αὐτὰ παρέμειναν ὡς τὴν ἀγροτικὴ μεταρρύθμιση τοῦ 1945 (nochi kaïkaku), ποὺ εἶχε ἀκριβῶς σκοπό της τὴν ἀπελευθέρωση «τῶν γιαπωνέζων χωρικῶν, ποὺ καταπιέζονταν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνες ἀπ' τὰ φεουδαρχικὰ βάρη»: πράμα ποὺ ἀποδείχνει, ἐκ τῶν ὑστέρων, γράφει ὁ K. Takahashi, ὅτι «Ἡ Ἐπανάσταση τῶν Meiji κι οἱ ἀγροτικές της μεταρρυθμίσεις δὲν εἶχαν πραγματοποιήσει τὸν ἱστορικὸ σκοπὸ τῆς ἀστικῆς ἐπανάστασης, τὴν κατάργηση, δηλαδή, τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν φεουδαρχικῶν σχέσεων».

Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση καταλαμβάνει, ἔτσι, μιὰν ἐξέχουσα θέση στὴν ἱστορία τοῦ σύγχρονου κόσμου. Κλασσικὴ ἀστικὴ ἐπανάσταση, ἀποτελεῖ, μὲ τὴν κατάργηση τοῦ καθεστῶτος τῶν Ἀρχόντων καὶ τῆς Φεουδαρχίας,

τὴν ἀφετηρία τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας καὶ τῆς φιλελεύθερης δημοκρατίας στὴν Ἱστορία τῆς Γαλλίας. Ἀγροτικὴ καὶ λαϊκή, σὰν ἀνένδοτη ἀντι-φεουδαρχικὴ ἐπανάσταση, πῆγε δυὸ φορὲς νὰ ξεπεράσει τάστικά της πλαίσια : κατὰ τὸ ἔτος II, ἀπόπειρα πού, παρὰ τὴν ἀναγκαστικὴ ἀποτυχία, διατήρησε ἐπὶ πολὺ μιὰ παραδειγματιστικὴ προφητικὴ ἀξία, καὶ κατὰ τὴ Συνωμοσία γιὰ τὴν Ἰσότητα, ἐπεισόδιο ποὺ ἐπέχει θέση γόνιμης ρίζας τῆς σύγχρονης ἐπαναστατικῆς σκέψης καὶ δράσης. Ἔτσι ἐξηγοῦνται, δίχως ἄλλο, οἱ μάταιες αὐτὲς προσπάθειες νὰ ἀρνηθοῦνε στὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, σάν ἐπικίνδυνο προηγούμενο, τήν ἱστορική της πραγματικότητα ἢ τὴν κοινωνικὴ κι ἐθνική της ἰδιορρυθμία. Ἀλλὰ ἔτσι ἐξηγοῦνται, ἐπίσης, κι ἡ ἀγαλλίαση ποὺ ἔνοιωσε ὁ κόσμος κι ἡ ἀπήχηση τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης στὴ συνείδηση τῶν ἀνθρώπων τοῦ αἰώνα μας. Ἡ ἀνάμνησή της εἶναι, ἀπὸ μόνη της, ἐπαναστατική : μᾶς ἀναφτερώνει ἀκόμα.

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

'Από μιὰν ἐξαιρετικὰ πλούσια βιβλιογραφία, δὲ θὰ μνημονέψουμε, ἐδῶ, παρὰ τὰ γενικὰ ἔργα ποὺ ξεχωρίσανε μέσα στὴν ἱστοριογραφία τῆς Γαλλικῆς 'Επανάστασης ἢ ποὺ ἀποτελοῦν τὴ σύγχρονη σκοπιὰ τῶν γνώσεών μας.

'Απ' τὸ σύνολο τῶν 'Ιστοριῶν τῆς Γαλλικῆς 'Επανάστασης ποὺ παρουσιαστήκανε κατὰ τὸ 19ο αἰώνα, ξεχωρίζει, γιὰ τὴ λογοτεχνική της ἀξία, ἡ 'Ιστορία τοῦ MICHELET (1847 - 1853). Στὴν πρώτη σειρά, γιὰ τὴ βαθυτερη ἑρμηνεία τῆς περιόδου, ἀλλὰ χωρὶς νἀποτελεῖ μιὰ συνεχῆ ἀφήγηση, ἔρχεται, τοῦ A. de TOCQUEVILLE, «Τὸ Παλιὸ Καθεστὼς κι ἡ 'Επανάσταση» (1856, νέα ἔκδοση, μὲ εἰσαγωγὴ τοῦ G. LEFEBVRE, 1952). «'Η προέλευση τῆς σύγχρονης Γαλλίας (1876 - 1893)», τοῦ TAINE, χαραχτηρίζεται ἀπὸ μιὰν ἔντονη ἀντεπαναστατικὴ προκατάληψη.

Οἱ μελέτες τῆς ἐπαναστατικῆς ἱστορίας πήρανε καινούργια ὤθηση κατὰ τὸ τέλος τοῦ 19ου καὶ τὴν ἀρχὴ τοῦ 20οῦ αἰώνα : A. AULARD, «Πολιτικὴ 'Ιστορία τῆς Γαλλικῆς 'Επανάστασης» (1901)· J. JAURÈS, «Σοσιαλιστικὴ 'Ιστορία», τόμ. I - IV (1901 - 1904· νέα ἔκδοση ἀπ' τὸν A. MATHIEZ, 1922 - 1924· ἀνατύπωση στὰ 1939)· Ph. SAGNAC, «'Η 'Επανάσταση, 1789 - 1792» καὶ G. PARISET, «'Η 'Επανάσταση, 1792 - 1799» (Παρίσι, 1920, τόμ. I καὶ II τῆς «'Ιστορίας τῆς Σύγχρονης Γαλλίας», ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ E. LAVISSE)· A. MATHIEZ, «'Η Γαλλικὴ 'Επανά στaση» (1922 - 1927, 3 τόμοι, Συλλογὴ A. Colin), ποὺ συνεχίστηκε ἀπ' τὸν G. LEFEBVRE, «Οἱ Θερμιδοριανοὶ» (1937, 4η ἔκδοση ξανακυτταγμένη, 1960) καὶ «Τὸ Διευθυντήριο» (1946, 3η ἔκδοση ξανακυτταγμένη, 1958).

Βασικά, τοῦ G. LEFEBVRE, «'Η Γαλλικὴ 'Επανάσταση» (1951, τόμ. XIII τῆς Συλλογῆς «Λαοὶ καὶ πολιτισμοί», 3η ἔκδοση ξανακυτταγμένη καὶ παρουσιασμένη ἀπ' τὸν A. SOBOUL, 1963) καὶ τὸ σύνολο τῶν ἔργων τοῦ ἴδιου

ἱστορικοῦ, ἀπ' τὸ «'Αγρότες τοῦ Βορρᾶ κατὰ τὴ Γαλλικὴ 'Επανάσταση» (1924, ἐπανέκδοση 1959) ὥς τὶς «Μελέτες πάνω στὴ Γαλλικὴ 'Επανάσταση» (1954, ἐπανέκδοση 1963). Λαμπρὴ σκιαγραφία τοῦ E. LABROUSSE, στὸ ἔργο «'Ο 18ος αἰώνας». «Πνευματική, τεχνικὴ καὶ πολιτικὴ 'Επανάσταση (1715 - 1815)», ἀπ' τόν R. MOUSNIER καὶ E LABROUSSE, μὲ συνεργασία τοῦ M. BOULOISEAU (1953, τόμ. V τῆς «Γενικῆς 'Ιστορίας τῶν Πολιτισμῶν», ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ M. CROUZET). Τοποθέτηση ἀπ' τόν Albert SOBOUL, στὴν «'Ιστορικὴ 'Ανακεφαλαίωση τῆς Γαλλικῆς 'Επανάστασης» (1962).

'Από βιβλιογραφικὴ ἄποψη, τοῦ P. CARON, «Πραχτικὸ ἐγχειρίδιο γιὰ τὴ μελέτη τῆς Γαλλικῆς 'Επανάστασης» (1912, ἔκδοση ἐνημερωμένη, 1947)· L. VILLAT, «'Η 'Επανάσταση κι ἡ Αὐτοκρατορία, 1789 - 1815». I: «Οἱ 'Επαναστατικές Συνελεύσεις, 1789 - 1799» (1936, τόμ. VIII τῆς Συλλογῆς Clio)· J. GODECHOT, «Οἱ 'Επαναστάσεις (1770 - 1799)» (1963, τόμ. 36 τῆς Συλλογῆς Nouvelle Clio).

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Σελίδα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.– Αἰτίες τῆς Γαλλικῆς 'Επανάστασης καὶ τῶν χαρακτηριστικῶν της στοιχείων 5

I. Φεουδαρχισμὸς καὶ Καπιταλισμός—II. Διάρθρωση καὶ συρροὴ περιστασεων : 1. Κοινωνικοὶ ἀνταγωνισμοί 2. Οἰκονομικὲς καὶ δημογραφικὲς μεταλλαγές—III. Αὐθορμητισμὸς κι ἐπαναστατικη ὀργάνωση : 1. Ἡ ἐλπίδα κι ὁ φόβος 2. Ἡ πολιτικὴ πραξη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ.—Τὸ 'Ογδονταεννέα : 'Επανάσταση ἢ Συμβιβασμὸς ; (1789 - 1792) 49

I. Ἡ «κατάλυση» τῆς Φεουδαρχιας—II. Ὁ ἀστικὸς φιλελευθερισμὸς—III. Τὸ ἀδύνατο τοῦ συμβιβασμοῦ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ.—'Ενενηντατρία: 'Αστικὴ Δημοκρατία ἢ Λαϊκὴ Δημοκρατία; (1792 - 1795) 72

I. Ὁ δεσποτισμὸς τῆς ἐλευθερίας : 1. Γιρονδῖνοι κι 'Ορεινοί (1792 - 1793) 2. 'Ορεινοί, 'Ιακωβῖνοι καὶ Ξεβράκωτοι (1793 - 1794)—II. Μεγαλεῖο κι ἀντιφάσεις τῆς Δημοκρατιας τοῦ ἔτους II : 1. Κοινωνικὲς τάσεις καὶ πολιτικὴ πρακτικὴ τοῦ λαϊκοῦ κινήματος 2.'Επαναστατικὴ Κυβέρνηση καὶ Δικτατορία τῶν 'Ιακωβίνων—III. Τὸ ἀδύνατο τῆς δημοκρατικῆς ἰσότητας : 1. 'Αναχαίτιση καὶ παρακμὴ τοῦ λαϊκοῦ κινήματος (Ἄνοιξη τοῦ 1794) 2. Ἡ πτώση τῆς 'Επαναστατικῆς Κυβέρνησης καὶ τὸ τέλος τοῦ λαϊκοῦ κινήματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ.—'Ενενηνταπέντε : Φιλελευθερισμὸς ἢ Δικτατορία ; (1795 - 1799) 104

I. Ἡ κληρονομιά τοῦ Θερμιδόρ : ἰδιοχτησία κι ἐλευθερια—II. Ἡ νομισματικὴ καταστροφὴ κι ἡ Συνωμοσία γιὰ τὴν 'Ισότητα (1795 - 1797)—III. Ἡ πολιτικὴ πρακτική: ἀπ' τὸ φιλελευθερισμὸ τοῦ Διευθυντηρίου στὸν ὑπατικὸ αὐταρχισμό.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ.—Ἡ Γαλλικὴ 'Επανάσταση μέσα στὴν 'Ιστορία τοῦ Σύγχρονου Κόσμου......... 126

I. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς 'Επανάστασης—II. Γαλλικὴ 'Επανάσταση κι ἀστικὲς ἐπαναστάσεις.

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 141

Η ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ
ΕΙΝΑΙ ΤΟΥ
ΦΙΛΟΛΟΓΟΥ
ΣΑΒΒΑ - ΒΑΣΟΥ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Τί ξέρω

Οἱ τόμοι τῆς πρώτης σειρᾶς (1 - 100) πωλοῦνται στὸ κατάστημά μας, ὁδὸς 'Αρσάκη ἀριθ. 6, 'Αθήνα, καὶ σ' ὅλα τὰ κεντρικὰ βιβλιοπωλεῖα τῆς χώρας.

Οἱ τόμοι τῆς δεύτερης σειρᾶς (101 . . .) πωλοῦνται κι ἀπ' τὰ περίπτερα τῶν ἐφημερίδων.

63. 2ος παγκόσμιος πόλεμος (R. Céré) **265**
64. 'Η ψυχολογία τῶν ζώων (J.- C. Filloux) **419**
65. Τὸ Γιόγκα (P. Masson-Oursel) **643**
66. Τὰ ὄνειρα (J. Lhermitte) **24**
67. 'Ο Στωικισμὸς (J. Brun) **770**
68. Οἱ διανοούμενοι (L. Bodin) **1001**
69. 'Ο Σωκράτης (J. Brun) **899**
70. Τὰ ὑπνωτικὰ (J. Delphaut) **1066**
71. 'Η μαγεία (J.-A. Rony) **413**
72. 'Η ζωὴ στὴν κλασσικὴ 'Ελλάδα (Ch. Picard) **231**
73. 'Η ρωσικὴ λογοτεχνία (M. Ehrhard) **290**
74. Αἱ δημόσιαι σχέσεις (J. Chaumely -D. Huisman) **966**
75. 'Ο 'Ιμπρεσσιονισμὸς (N. Sérullaz) **974**
76. Τὸ ἀρχαῖο δίκαιο(J. Imbert) **924**
77. 'Η 'Αναγέννησις (P. Faure) **345**
78. 'Ο ἐσωτερισμὸς (L. Benoist) **1031**
79. 'Η ἱστορία τῆς Ρωσικῆς 'Επαναστάσεως (F.-X. Coquin) **986**
80. 'Ο αἰὼν τοῦ Περικλέους (P. Cloché) **347**
81. 'Ο συνδικαλισμὸς εἰς τὸν κόσμον (G. Lefranc) **356**
82. Οἱ μεγάλες χρονολογίες τῆς 'Αρχαιότητος (J. Delorme) **1013**
83. 'Ο μυστικισμὸς (H. Sérouya) **694**
84. 'Η φιλοσοφία τοῦ δικαίου (H. Batiffol) **857**
85. Τὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο (M. Villey) **195**
86. 'Ο πόλεμος (G. Bouthoul) **577**
87. 'Ιστορία τῆς Κύπρου (A. Emilianidès) **1009**
88. Μετεωρολογία (A. Viaut) **89**
89. 'Η τεχνικὴ τῆς ζωγραφικῆς (J. Rudel) **435**
90. 'Ο 'Ελευθεροτεκτονισμὸς (P. Naudon) **1064**
91. Οἱ μεγάλες φιλοσοφίες (P. Ducassé) **47**
92. 'Η κοινὴ γνώμη (A. Sauvy) **701**
93. Τὸ Λαϊκὸ Μέτωπο (G. Lefranc) **1209**
94. Τὸ σύμπαν (P. Couderc) **687**
95. 'Η Γερμανία τοῦ Χίτλερ (Cl. David) **624**
96. Τὸ σοβιετικὸ δίκαιο (J. Bellon) **1052**
97. Τὸ λογικὸ (G. - G. Granger) **680**
98. 'Η ἐφηβεία (M. Debesse) **102**
99. 'Η ψυχολογία τοῦ παιδιοῦ (J. Piaget - B. Inhelder) **369**
100. 'Ο Πλάτων καὶ ἡ 'Ακαδημία (J. Brun) **880**
101. 'Ιστορία τοῦ κινηματογράφου (Lo Duca) **81**
102. Ναπολέων (H. Calvet) **115**
103. 'Ιστορία τῶν 'Ηνωμένων Πολιτειῶν (R. Rémond) **38**
104. Οἱ μεγάλοι σύγχρονοι ἠθοποιοὶ (Ph. van Tieghem) **887**
105. Τὸ κράτος τοῦ 'Ισραὴλ (A. Chouraqui) **673**
106. 'Η νεώτερη Αἴγυπτος (N. Tomiche) **459**
107. 'Ιστορία τοῦ θεάτρου (R. Pignarre) **160**
108. 'Η παιδικὴ ἐγκληματικότητα (J. Chazal) **563**

ΠΩΛΕΙΤΑΙ ΔΡΧ. 15